

Լ.Ս.ԳՅՈՒԼՆԱՍՅԱՆ
Ը.Ա.ԳՅՈՒԼՆԱՍՅԱՆ
Դ.Լ.ԿԱՏՏ

ԱԳԱՐԱԿԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

Լ.Ս.ԳՅՈՒԼԻՍԱՍՅԱՆ
Շ.Ա.ԳՅՈՒԼԻՍԱՍՅԱՆ
Դ.Լ.ՎԱՏՏ

ԱԳԱՐԱԿԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

ԵՐԵՎԱՆ 1997

Խմբագիր պրոֆ. Գ.Վ.ԴԱՎԹՅԱՆ

*Գրքի հրատարակությունը ֆինանսավորել է
«Եվրագիտ» հիմնադրամը*

Ազարակային տնտեսության կառավարում: Ձեռնարկ:
Երևան, 1997, 176 էջ

ԱՌԱՋԱԲԱՆԻ ՓՈԽԱՐԵՆ

Հանրապետությունում հողային ռեֆորմի իրագործումից հետո ստեղծվել են մեծ թվով գյուղացիական անհատական ձեռնարկություններ, որոնք շտկայական հարաբերությունների անհրաժեշտ փորձի պակասի պատճառով լուրջ դժվարությունների առաջ են կանգնել: Դրանց հաղթահարման հիմնական ուղին նոր ստեղծված ազարակային տնտեսությունների արդյունավետ կազմակերպումն է, որի համար պահանջվում են որոշակի գիտելիքներ և հմտություն ազարակի կառավարման հարցերում:

Հայաստանում առաջին անգամ հայերեն հրատարակվող այս ձեռնարկում ամփոփված են ազարակի կառավարման հետ կապված հիմնական խնդիրները: Դրանք վերաբերում են արաադրության պլանավորման, ռեսուրսների արդյունավետ տեղաբաշխման, գործընթացների վերահսկման, վիրլուծության, որոշումների կայացման հարցերին: Հեղինակներն օգտագործել են արևմտյան հարուստ փորձը՝ այն համապատասխանեցնելով Հայաստանի պայմաններին: Գրքում տեղ գտած բազմաթիվ նկարների, գրաֆիկների և աղյուսակների շնորհիվ նյութը մասշտաբ է յուրացման համար: Գնահատելի են նաև հեղինակների ջանքերը նոր տերմինների քաղաքական և թարգմանության հարցում, քանի որ դրանց մի մասը կապված է մեր տնտեսության մեջ ի հայտ եկած նոր երևույթների և հասկացությունների հետ:

Վստահ եմ, որ «Ազարակային տնտեսության կառավարում» ձեռնարկը կգտնի իր ընթերցողին և կօգնի հայ ազարակատերերին իրենց դժվարին և շնորհակալ գործում:

Վ. Ե. ԽՈՋԱԲԵԿՅԱՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս

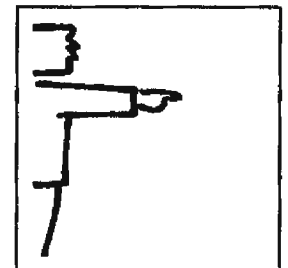
Ազարակային գործը, ինչպես և ամեն մի ձեռնարկատիրություն, չի կարող զարգանալ ինքնաբերաբար: Այն պահանջում է տնտեսական օրենքների և օրինաչափությունների իմացություն՝ արտադրությունն արդյունավետ կազմակերպելու, մտածված և հիմնավորված որոշումներ կայացնելու համար: Հողի սեփականաշնորհումն իր հետ բերեց մի շարք չլուծված խնդիրներ, որոնք խոչընդոտում են գյուղատնտեսության զարգացմանը. դեռևս լուծված չեն ազարակատերերի վարկավորման, հարկային արտոնությունների տրամադրման, սերմացուի, պարարտանյութերի, ոռոգման ջրի, արտադրանքի սպառման հետ կապված բազմաթիվ խնդիրներ: Այժմ, երբ գյուղացին պետք է ինքը հողա իր կարիքները, առավել կարևոր է դառնում նրա դաժնությունը կառավարման հարցերում: Մենք հեռու ենք այն մտքից, որ կարելի է պատրաստի դեղատոմսեր մշակել ցավոտ խնդիրների լուծման համար: Մակայն վառահ ենք, որ տնտեսավարման նոր պայմաններում անհրաժեշտ են նոր գիտելիքներ, որոնք կօգնեն հաղթահարելու և շրջանցելու դժվարությունները:

Գրքում զետեղված նյութերն ընդգրկում են կառավարման երեք հիմնական ֆունկցիաներ՝ պլանավորում, իրագործում և վերահսկում, որոնց նվիրված են առաժին բաժիններ: Չորրորդ բաժնում համառոտ ներկայացված են շուկայական էկոնոմիկայի կարևորագույն օրենքներն ու կանոնները և դրանց կիրառությունն ազարակային գործում: Վերջին գլխում նկարագրված են տնտեսավարման ձևերը, դրանց առավելությունների ու թերությունների վերլուծությունը ազարակային գործի կազմակերպման տեսանկյունից:

Տնտեսավարման նոր պայմանները առաջ են բերել նոր երևույթներ և հասկացություններ, որոնց հայերեն անվանումները տեղ են գտել հայերեն-անգլերեն երկլեզվյա բացատրական բառարանում, որը միևնույն ժամանակ կատարում է առարկայական ցույցի դեր: Չեղնարկը հազեցած է օրինակներով, պարզաբանող աղյուսակներով, գրաֆիկներով և նկարներով, որոնք, մեր կարծիքով, հեշտապես են նյութի ընկալումը:

Գրքի նյութերի պատրաստման և հրատարակման գործում ցուցարկրած աջակցության համար մեր խորին երախտագիտությունն ենք հայտնում «Եվրագիտ» հիմնադրամին, «Ազոտասոցիացիա» կազմակերպությանը, Լեզվի պետական տեսչությանը, ինչպես նաև պրոֆեսորներ Արամ Առաքելյանին, Գերասիմ Դավթյանին և Սերոբ Հախվերդյանին:

2 փետրվարի 1997թ.

1.1 Ի՞ՆՉ Է ԱԳԱՐԱԿԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄԸ

Ագարակային տնտեսությունն ընտանեկան տնտեսություն է, որտեղ տերը և նրա ընտանիքի անդամները կատարում են գյուղատնտեսական աշխատանքները և գործի կառավարումը: Կառավարումը նպատակների իրականացմանն ուղղված գործողությունների համալիր է: Յուրաքանչյուր գործ պահանջում է որոշակի ռեսուրսներ՝ հող, շենքեր, շինություններ, դրամ, մեքենաներ, աշխատուժ և այլն: Կառավարչի (ագարակատիրոջ) տրամադրության տակ, որպես կանոն, լինում են սահմանափակ քանակությամբ ռեսուրսներ, որոնք նա պետք է բաշխի արդյունավետ ձևով՝ իր առջև դրված նպատակներին հասնելու համար: Եթե ամփոփ ներկայացնելու լինեմք կառավարչի անելիքները, դրանք կարելի է խմբավորել հետևյալ կերպ.

- պլանավորում
- իրագործում
- վերահսկում:

Ագարակային տնտեսության կառավարումն ունի մի շարք առանձնահատկություններ, որոնք պայմանավորված են ագարակի էությամբ: Այն սերտորեն կապված է բնության հետ, որով և բացառվում է ռիսկի և անորոշության բարձր աստիճանը: Մյուս առանձնահատկությունն այն է, որ ագարակային տնտեսությունը ընտանեկան գործ է, որի մեջ այս կամ այն չափով ներգրավված են ընտանիքի բոլոր անդամները: Այստեղ ագարակատերը և՛ հիմնական աշխատողն է, և՛ կառավարիչը, հետևաբար դժվար է առանձնացնել կառավարչի դերն ագարակում: Որոշակի վտանգ կա, որ երբ մույն մարդը միաժամանակ կատարում է կառավարչի և աշխատողի գործը, կառավարումը կարող է հետին պլան մղվել:

1.2 ԱԳԱՐԱԿԻ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԸ

Այն միջոցները, որոնք պահանջվում են գործի մեջ ներդնելու համար՝ արտադրանք ստանալու նպատակով, կոչվում են ռեսուրսներ: Ագարակի ռեսուրսներն են՝ հողը, աշխատանքը և կապիտալը: Գործի արդյունավետ կազմակերպումը ագարակատիրոջից պա-

հանջում է ճշգրտորեն հաշվառել և գնահատել առկա և պահանջվող ռեսուրսները, որոնք տարբեր են իրենց բնույթով և գնահատման եղանակներով:

Հող

Հողը ամենաարժեքավոր ռեսուրսներից է: Այն համարվում է գյուղատնտեսական արտադրության հիմնական միջոցը և դասվում է անշարժ գույքի շարքին: Հողը բազմաթիվ բնութագրերով բարդ ռեսուրս է, որի հաշվառումը կատարելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել նրա բոլոր առանձնահատկությունները.

- հողի որակը՝ հումուսային շերտի հզորությունը, բերրիության աստիճանը (հիմնական սննդանյութերով ապահովվածությունը)
- հողի խտությունը (ամրությունը, ծակոտկենությունը), ըստ որի տարբերում են թեթև, միջակ և ծանր հողեր
- հողի կառուցվածքը (հատիկավոր, կնձկահատիկավոր, փոշիացած և այլն)
- հողի մեխանիկական կազմը (կավային, ավազակավային, ավազային)
- հողի պիտանիությունը այս կամ այն բույսը մշակելու համար: Հաշվի են առնվում տվյալ գոտու պայմանները՝ ելնելով հողի օդային, ջրային, ջերմային և սննդային ռեժիմներից
- հողի տեղագրական ցուցանիշները՝ դիրքը, թեքությունը, ոռոգման հնարավորությունը, հողատարման (էլտզիայի), գերխոնավացման վտանգը և այլն
- կլիմայական գործոնները՝ տարեկան տեղումների քանակը և դրանց բաշխվածությունը ըստ ամիսների, վեգետացիոն շրջանի տևողությունը, ցրտահարության վտանգը, քամիների ուժգնությունը և ուղղվածությունը, կայուն ձյունածածկի տևողությունը և այլն
- հողի աղտոտվածությունը վնասատուներով, մշախոտերով:

Հողի հաշվառման և գնահատման ժամանակ օգտակար է ունենալ տվյալ տարածքի հողային և ագրոքիմիական քարտեզներ, որոնք ցույց կտան հողակտորների չափերը, դրանց բերրության աստիճանը (ապահովվածությունը մատչելի ազոտով, ֆոսֆորով և կալիումով), ոռոգման ցանցի տեղաբաշխումը և տարած-

քի այլ առանձնահատկություններ: Ցանկալի է, որ կառավարիչն ունենա յուրաքանչյուր հողատարածքի պատմությունը՝ նախորդ տարիներին աճեցված մշակաբույսերի ցանկը, բերքատվությունը, տվյալներ՝ օգտագործած պարարտանյութերի և քիմիկատների մասին:

Աշխատանք

Աշխատանքային ռեսուրսները պետք է գնահատվեն թե՛ քանակի, թե՛ որակի տեսանկյունից: Առաջին հերթին գնահատվում է ընտանիքի տրամադրության տակ եղած և վարձու աշխատուժը՝ օրական, շաբաթական կամ ամսական ժամաքանակով: Կառավարիչը կազմում է աշխատանքի սեզոնային բաշխման պլան, հաշվարկում է նաև պահանջվող լրացուցիչ աշխատուժը:

Աշխատանքի որակը գնահատելն ավելի բարդ գործ է: Այստեղ պետք է հաշվի առնվեն աշխատողների հմտությունները, փորձը և այնպիսի անձնական հատկանիշներ, ինչպիսիք են՝ աշխատասիրությունը, ճշտապահությունը, գործի նկատմամբ սրտացավ վերաբերմունքը:

Կապիտալ

Կապիտալն այն գումարն է, որը ներդրվել է հիմնական միջոցներ՝ մեքենաներ և սարքավորումներ, շինություններ, բանոտ և մթերատու անասուններ և այլ գույք ձեռք բերելու, բազմամյա տնկարկներ հիմնելու, ինչպես նաև հիմնարար աշխատանքներ ու ծախսեր կատարելու համար: Այսպիսով, կապիտալը ագարակի միջոցների ձևավորման աղբյուր է: Հողը նույնպես կարող է համարվել կապիտալ, թեև այն առանձնակի տեղ է գրավում ռեսուրսների ցանկում իր մի շարք յուրահատկությունների պատճառով:

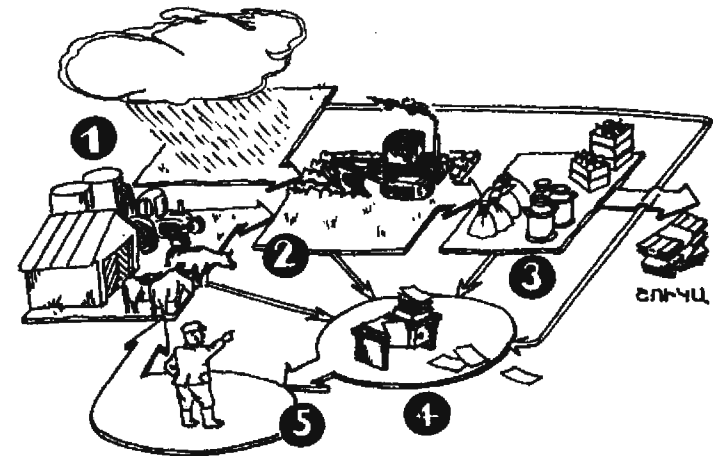
Մեքենաներ և սարքավորումներ: Այս ռեսուրսները համարվում են շարժական գույք, որն ի տարբերություն անշարժ գույքի (հող, շենքեր, շինություններ) ունի ավելի կարճ օգտակար ծառայության ժամկետ, այսինքն՝ կյանքի տևողություն: Կառավարիչը հնարավորություն ունի, ելնելով ագարակի պահանջներից և նոր տեխնոլոգիաների անհրաժեշտությունից, փոխելու և նորացնելու մեքենաներն ու սարքավորումները՝ առանց խոշոր, ագարակի գործը կանցնող կապիտալ ներդրումներ կատարելու:

Շինություններ: Շինությունների ցանկում պետք է ընդգրկել ագարակում եղած բոլոր հիմնական և ժամանակավոր կառույցները՝ նշելով դրանց չափերը, զբաղեցրած մակերեսը, պիտանիությունը, օգտագործման հնարավորությունը և հնության աստիճանը:

Այլ հիմնական միջոցներ: Տնտեսությունում բանոտ անասունները (օրինակ՝ ձիերը) օգտագործվում են որպես փոխադրամիջոց: Քանի որ այդ անասունների օգտակար կյանքի ժամկետը 1 տարուց ավելի է, ապա դրանք դասվում են հիմնական միջոցների շարքին: Հիմնական միջոցներ են համարվում նաև մթերատու անասունները, թռչունները, որոնք օգտակար կյանքի ընթացքում ծառայում են որպես մթերքների ստացման աղբյուր: Բազմամյա տնկարկները՝ պտղատու և խաղողի այգիները, անտառները, բնակավայրերը նույնպես դասվում են ագարակի հիմնական միջոցների շարքին:

1.3 ԱԳԱՐԱԿԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳ

Ագարակային համակարգը փոխկապակցված տարրերի համախումբ է, որը ծառայում է տնտեսության նպատակներին: Համակարգի տարրերն են՝ ներդրումները, արտադրության գործըն-

Նկար 1.1 Ագարակային համակարգի սխեմա
1. վերահսկվող և միջավայրի ներդրումներ, 2. արտադրության գործընթաց, 3. արտադրանք, 4. տեղեկատվություն, 5. կառավարում

թայը, արտադրանքը, տվյալներն ու տեղեկատվությունը, կառավարումը: Արտադրության ընթացքում ներդրումները վերածվում են վերջնական արտադրանքի, որն այնուհետև շուկա է հանվում կամ օգտագործվում ազարակում: Այդ արտադրանքը ստեղծելու համար ազարակատերն օգտագործում է ինչպես սեփական, այնպես էլ զնված ռեսուրսներ: Այսպիսով, ազարակը կապված է արտաքին միջավայրի հետ, կրում է նրա ազդեցությունը և միևնույն ժամանակ ներգործում է այդ միջավայրի վրա:

Ներդրումներ

Այն ամենը, ինչ օգտագործվում է արտադրանք ստանալու համար և ազդում է ազարակի գործունեության վրա, կոչվում է ներդրումներ: Դրանք լինում են երկու տեսակի՝ վերահսկվող և միջավայրի ներդրումներ:

Վերահսկվող ներդրումներ: Ազարակում արտադրության ընթացքը սկսվում է, երբ ռեսուրսները՝ հողը, աշխատանքը և կապիտալը, ներդրվում են արտադրանք ստանալու համար: Այդ ռեսուրսները կառավարչի կողմից վերահսկվող ներդրումներ են: Կախված ազարակի նպատակներից և կոնկրետ իրավիճակից, կառավարիչը կարող է փոփոխել ներդրվող ռեսուրսները՝ տեխնիկայի քանակը, ցամաքատարածությունը, կատարել լրացուցիչ կապիտալ ներդրումներ և այլն:

Միջավայրի ներդրումներ: Ազարակը ենթակա է նաև միջավայրի ազդեցությանը, որը պայմանականորեն անվանում են միջավայրի ներդրումներ: Դրանք լինում են բնական և տնտեսական բնույթի: *Բնական ներդրումներ* են՝ տեղումները, արևի լույսն ու ջերմությունը, խոնավությունը, մթնոլորտային ճնշումը, բնության այլ երևույթներ, որոնք էապես ազդում են գյուղատնտեսական աշխատանքների ընթացքի վրա: *Տնտեսական ներդրումներ* են կառավարական ծրագրերը, շուկայական գործոնները, պետության տնտեսական քաղաքականությունը (հողի սեփականաշնորհում, հարկային արտոնությունների տրամադրում և այլն):

Միջավայրի ներդրումները ազդում են ազարակային գործի վրա, սակայն ուղղակիորեն չեն վերահսկվում կառավարչի կողմից: Փոքր տնտեսությունները առավել ևս չեն կարող ազդել նշված բնական և տնտեսական գործոնների վրա: Խոշոր գյուղատնտես-

ական ձեռնարկությունները թերևս կարող են լծակներ ունենալ ազդելու թե՛ տնտեսական քաղաքականության, թե՛ շուկայի և թե՛ բնական միջավայրի վրա: Իրենց ազդեցությամբ օրենսդիր մարմինների վրա նրանք կարող են որոշակի դեր խաղալ օրենքների ընդունման հարցում: Տեխնիկական զինվածության շնորհիվ այդ ձեռնարկությունները կարող են ազդել նաև բնական միջավայրի վրա՝ կանխելով կարկտահարությունը, ցամաքեցնելով ճահճուտները, աղազեցնելով հողերը և այլն:

Արտադրության գործընթաց

Արտադրության գործընթացը ներդրումների վերափոխումն է գյուղատնտեսական արտադրանքի: Այն ընդգրկում է հողի մշակությունը, ցանքը, պարարտացումը, բույսերի խնամքը, բերքահավաքը, կերերի պատրաստումը, անասունների խնամքը, բուսմը և այլն: Արտադրության գործընթացի վրա ազդում են բոլոր տեսակի ներդրումները, այդ թվում և կիրառվող տեխնոլոգիաները: Իր հերթին արտադրության գործընթացը հանդիսանում է տվյալների աղբյուր՝ հետագա վերլուծության և արտադրության հաջորդ պարբերաշրջանի ավելի արդյունավետ կազմակերպման համար:

Արտադրանք

Ազարակի գործունեության վերջնական արդյունքը արտադրանքն է, որը դուրս է բերվում շուկա՝ վերածվելով ֆինանսական արդյունքի, ինչպես նաև օգտագործվում է ազարակի ներսում որպես ռեսուրս կամ էլ ընտանիքի կարիքների համար: Արտադրանքի քանակի և որակի մասին տվյալները մույնպես օգտագործվում են կառավարչի կողմից աշխատանքի հետագա ընթացքը կազմակերպելու համար:

Տվյալներ և տեղեկատվություն

Գործի լավ կազմակերպման համար կառավարչին անհրաժեշտ է մշտապես ստանալ տվյալներ՝ համակարգի բոլոր տարրերի վերաբերյալ: Տվյալներն ինքնին արժեք չեն ներկայացնում, բանի դեռ դասակարգված չեն և վերածված չեն օգտակար տեղեկատվության: Տվյալները տեղ են գտնում ազարակի մատյանների, ապա՝ հաշվետվությունների մեջ:

Կառավարում

Վերլուծելով ստացված տվյալները՝ կառավարիչը որոշումներ է կայացնում գործի հետագա ընթացքի վերաբերյալ: Նա համեմատում է ստացված արդյունքները նախատեսվածի հետ, վերլուծում դրանց անհամապատասխանությունը և, փոփոխելով վերահսկվող ռեսուրսները, շտկում է հաջորդ պարբերաշրջանի պլանները: Կառավարիչը պետք է ուշադիր հետևի շուկային, քանի որ նրա վերջնական նպատակը արտադրանքի վաճառքից շահույթ ստանալն է: Ազարակային համակարգի կապերը շուկայի հետ այս բաժնում չեն դիտարկվում՝ համակարգի սխեման չբարդացնելու համար: Շուկայավարությունն առանձին ուսումնասիրության առարկա է:

Այսպիսով, ազարակային համակարգը բաղկացած է հիմնական տարրից՝ **ներդրումներից, արտադրության ընթացքից, արտադրանքից, տեղեկատվությունից և կառավարումից:**

1.4 ԱԳԱՐԱԿԻ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ

Յուրաքանչյուր կառավարիչ իր առջև դնում է որոշակի նպատակներ, որոնց հասնելու համար նա պետք է լուծի հետևյալ հիմնական խնդիրները.

- ի՞նչ արտադրել
- ինչքա՞ն արտադրել
- ինչպե՞ս խնայողաբար օգտագործել ռեսուրսները
- ինչպիսի՞ չափերի տնտեսություն ունենալ
- ինչպե՞ս վաճառքի համել արտադրանքը:

Աստիճանաբար լուծելով այս խնդիրները, կառավարիչը հասնում է իր առջև դրված նպատակներին, որոնք նույնպես կարող են բազմազան լինել: Տնտեսագիտական վերլուծությունները հաճախ հիմնվում են այն ենթադրության վրա, որ գործարար մարդիկ իրենց առջև դնում են միայն շահույթ ստանալու նպատակ, մինչդեռ շատ դեպքերում դա այդպես չէ: Նպատակների կարևորությունը և ընտրությունը պայմանավորված են ազարակատիրոջ ֆինանսական վիճակով, ներկա և ապագա կարիքներով և արժեքների մասին պատկերացումներով: Թվարկենք հիմնական նպատակներից մի քանիսը.

- ստանալ առավելագույն շահույթ,
- ավելացնել կապիտալը,
- ընդարձակել ազարակային գործը,
- խուսափել ռիսկից և հնարավոր վնասներից,
- խուսափել պարտքերից,
- բարձրացնել ընտանիքի կենսամակարդակը,
- ունենալ ավելի շատ ազատ ժամանակ:

Ստանալ առավելագույն շահույթ: Որպես կանոն՝ սա գործարար մարդկանց առջև դրվող հիմնական նպատակն է: Շահույթ ստանալու համար կառավարիչը պետք է այնպես կազմակերպի գործը, որպեսզի նվազագույն ծախսերով առավելագույն եկամուտ ստանա: Շահույթը գործից ստացված եկամտի և այդ եկամտի ստացման հետ կապված ծախսերի տարբերությունն է: Այստեղ կարևոր է սահմանել շահույթի չափանիշները և առավելագույն շահույթ ստանալու ժամկետը: Սովորաբար շահույթի չափանիշ է համարվում տարեկան հարկված, այլ կերպ ասած՝ մաքուր շահույթը:

Ինչ վերաբերում է շահույթ ստանալու ժամկետին, ապա այն կախված է կառավարչի որոշումից: Հաճախ նա նպատակահարմար է գտնում այնպես պլանավորել գործը, որպեսզի ստանա կայուն շահույթ մի քանի տարվա ընթացքում՝ հրաժարվելով մեկ տարվա ավելի բարձր շահույթից: Այսինքն, կառավարիչը երկարաժամկետ է առավելագույն շահույթ ստանալու ժամկետը:

Օրինակ.

ազարակատերն ունի խոզերի որոշակի գլխաքանակ: Նրա նպատակն է մեծ շահույթ ստանալ ընթացիկ տարում, որի համար նա մորթում է խոզերի ողջ գլխաքանակը, բացի խոճկորներից: Այսպիսով, նա հասնում է իր նպատակին՝ ստանալով մեծ շահույթ ընթացիկ տարում և պահպանելով խոճկորները հետագա վերարտադրման համար: Մյուս տարբերակում ազարակատերը ցանկանում է երկարաձգել շահույթ ստանալու ժամկետը: Նա մորթում է ոչ թե ամբողջ հասուն գլխաքանակը, այլ դրա մի մասը: Հաջորդ տարիների ընթացքում նա կունենա կայուն շահույթ մոր ծնված խոճկորների վաճառքի և մայրական կազմի համալրման հաշվին:

Ավելացնել կապիտալը: Կան ընտանիքներ, որոնց համար կապիտալի ավելացումը կարևորագույն նպատակներից մեկն է: Կապիտալն ավելացնելու համար կառավարիչը կատարում է ֆինանսական ներդրումներ՝ երբեմն դա անելով ընտանիքի հաշվին: Օրինակ, ագսրակատերն ընտանիքի առջև պայման է դնում՝ որոշ ժամանակով հրաժարվել ոչ առաջին անհրաժեշտության ապրանքների գնելուց (մերժում է որդու՝ նոր մեքենա գնելու խնդրանքը), որպեսզի խնայված գումարը ներդնի գործի մեջ՝ արտադրության հզորությունը և ագարակի կապիտալը մեծացնելու նպատակով: Ագարակատիրոջ այդպիսի որոշումը կարող է պայմանավորված լինել զավակների համար գործի կայուն հիմքեր տնեղծելու ցանկությամբ: Այլ դրդապատճառ կարող է լինել զավակներին ուսման տալու և բարեկեցիկ կյանք ապահովելու ցանկությունը:

Ընդարձակել ագարակային գործը: Այս նպատակը հատուկ է երիտասարդ ընտանիքներին, որոնց համար կարևոր է ինքնահաստատումը: Երիտասարդ ագարակատերը միտում ունի ընդլայնելու հողային տարածքը, ավելացնելու ամասունների գլխաքանակը անկախ նրանից՝ շահութաբե²ր է դա, թե³ ոչ: Իր պատկերացմամբ մեծ տնտեսություն ունենալը վկայում է սոցիալական որոշակի դիրքի մասին: Գործն ընդարձակելու նպատակը մեծ խթան է հանդիսանում ագարակի զարգացման և բարգավաճման համար:

Խոտափել ոիսկից և հնարավոր վնասներից: Տվյալ նպատակը այս կամ այն չափով առկա է գրեթե բոլոր ագարակատերերի ծրագրերում, քանի որ գյուղացուն բնորոշ է զգուշավորությունը և ոիսկից խոտափելու բնագոյը: Նա ձգտում է ունենալ թեև ոչ մեծ, բայց կայուն եկամուտ՝ ընտրելով գործի կառավարման այնպիսի մեխանիզմ, որը նվազագույնի է հասցնում ոիսկը և հնարավոր վնասները:

Օրինակ.

ագարակատերը տարեսկզբին պայմանագիր է կնքում պահածոյի գործարանի հետ պոմիդորի թերքը մախապես որոշված գնով վաճառելու մասին: Նա իրեն ապահովագրում է շուկայական գների տատանումներից և շուկայահամեմատ հետ կապված մի շարք խնդիրներից: Այս դեպքում նա գրկվում է թերքը բարձր պահանջարկի պահին ձեռնառնելով վաճառելու հնարավորությունից, փոխարենն ունենալով երաշխավորված եկամուտ:

Խոտափել պարտքերից: Հայտնի է, որ արտադրության արդյունավետությունը բարձրացնելու համար անհրաժեշտ են ներդրումներ: Թեև վարկ վերցնելը այդ նպատակին հասնելու արդյունավետ միջոց է, կառավարիչը հաճախ գերադասում է բավարարվել սեփական միջոցներով: Չնայած միայն սեփական միջոցների հաշվին ագարակի զարգացումն ընթանում է դանդաղ, սակայն ագարակատերը նախընտրում է ավելորդ հոգումներ չունենալ՝ կապված պարտքի մարման հետ:

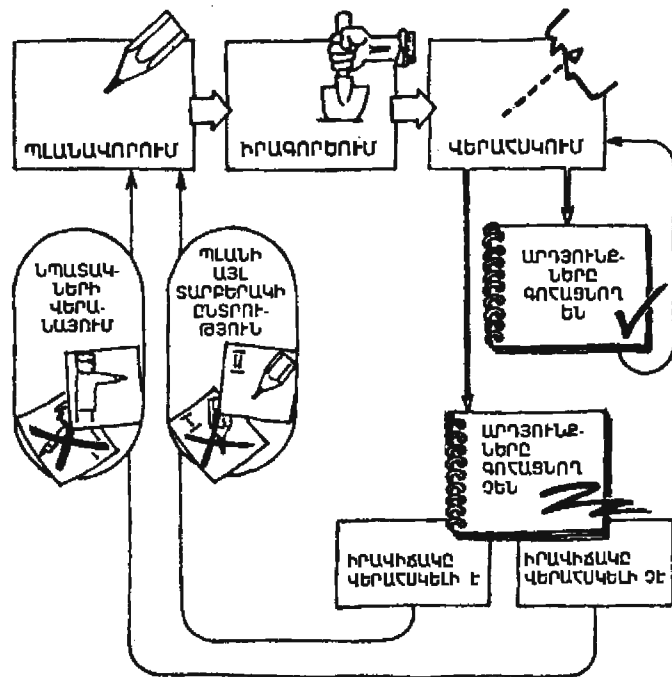
Բարձրացնել ընտանիքի կենսամակարդակը: Երբ ագարակային գործից տուապված եկամուտը ծախսվում է ընտանիքի կարիքների համար, պակասում են գործի մեջ ներդրվող միջոցները և ապագայում ավելի բարձր եկամուտ ստանալու հնարավորությունը: Լավ ապրել հիմա՝ գրկվելով հետագայում ավելի լավ ապրելու հնարավորությունից, թե⁴ մնալ նույն կենսամակարդակի վրա՝ հետագա եկամուտների ակնկալիքով: Այս տարբերակներից ագարակատերը սովորաբար ընտրում է առաջինը:

Ունենալ ավելի շատ ազատ ժամանակ: Ազատ ժամանակի պահանջը հատուկ է ագարակատերերի երկու տարիքային խմբերին. երիտասարդներին և տարեցներին: Առաջինները ձգտում են ավելի շատ ժամանակ անցկացնել ընտանիքում, զբաղվել երեխաների դաստիարակությամբ: Տարեցները չեն ձգտում լրացուցիչ ջանքեր գործադրել, քանի որ արդեն իսկ ապահովվել են իրենց կենսամակարդակը: Նրանք գերադասում են ազատ ժամանակ ունենալ հանգստի համար: Ըստ հոգեբանների, ազատ ժամանակը մեծ դեր է խաղում ուժերը վերականգնելու և աշխատանքի արտադրողականությունը ավելացնելու հարցում:

1.5 ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՖՈՒՆԿՑԻԱՆԵՐԸ

Ագարակում կառավարչի անելիքները սկսվում են նպատակների ձևավորումից, որը սլանավորման առաջին քայլն է: Քանի որ գոյություն ունեն նույն նպատակին հասնելու տարբեր ճանապարհներ, կառավարիչը մշակում է գործողությունների մի քանի տարբերակ, ապա դրանցից ընտրում լավագույնը: Աշխատանքները կազմակերպելիս նա առաջնորդվում է ընտրված սլանով: Աշխատանքի ընթացքում կառավարիչը մշտապես սվյալներ է գրան-

ցում և վերլուծում դրանք: Եթե արդյունքները գոհացուցիչ են, շարունակում է առաջնորդվել կազմած պլանով՝ ժամանակ առ ժամանակ վերահսկելով աշխատանքի ընթացքը: Պլանավորվածի նկատմամբ շեղումներ հայտնաբերելու դեպքում նա վերլուծում է իրավիճակը և, եթե կարող է շտկել այն ոչ մեծ փոփոխություններով, ընտրում է պլանի այլ տարրերակ և գործում ըստ դրա: Եթե իրավիճակը վերահսկելի չէ, կառավարիչը վերանայում է նպատակները, դրանց առաջնահերթությունն ու կարևորությունը և կազմում նոր պլան:

Նկար 1.2 Ազարակի կառավարման սխեմա

Պլանավորում

Ազարակային գործի պլանավորումն սկսվում է նպատակների ձևավորումից, որից կախված է տնտեսության զարգացման հետագա ընթացքը: Այնուհետև մշակվում է այդ նպատակներին ծառայող գործողությունների ծրագիր, այսինքն՝ կազմվում են պլաններ: Սա կառավարչի աշխատանքի ամենապատասխանատու փուլն է, որը պահանջում է գործի իմացություն, ճիշտ կանխատեսումներ և ընտրություն անելու ունակություն: Մշակված տարրերակներից լավագույնն ընտրելով՝ կառավարիչը երաշխիքներ է ստեղծում ծրագրած ուղիով տնտեսության զարգացման համար:

Նպատակների ձևավորում: Ազարակային տնտեսությունների մեծ մասը տնօրինվում և ղեկավարվում է ընտանիքի կողմից: Ազարակի նպատակները սահմանելիս դրանց պետք է հավանություն տան ընտանիքի բոլոր անդամները:

Ազարակում ընտանիքի յուրաքանչյուր անդամ ունի անհատական նպատակներ, որոնք կարող են և չհամընկնել ազարակի նպատակներին: Եթե բոլորի նպատակներն ընդհանուր են, ապա անհատական նպատակները դիտվում են որպես գործի նպատակներ: Անհատական նպատակների միջև հակասության դեպքում անհրաժեշտություն է ծագում մշակել մի ընդհանուր տարրերակ: Նպատակների բազմազանության պատճառներից մեկը ընտանիքի անդամների պահանջների և արժեքների զանազանությունն է: Դրանք տարբեր են տարբեր սերունդների ներկայացուցիչների համար: Կառավարչի դերն է ձևավորել ազարակի համար այնպիսի նպատակներ, որոնք ընդունելի լինեն ընտանիքի բոլոր անդամների կողմից:

Նպատակների գնահատում: Նպատակները գնահատելու համար դրանք պետք է ներկայացնել չափելի մեծություններով: Այսպես, օրինակ, եթե ազարակի նպատակը շահութաբերության աճն է, ապա, սահմանելով մի քանի ենթանպատակներ (հասցիատիկի բերքատվության աճ՝ 4 սենտներով հեկտարից, կովերի գլխաքանակի կրկնակի ավելացում, կաթնատվության աճ՝ 100 կիլոգրամով կովից), կառավարիչը հնարավորություն կունենա հաշվարկելու շահույթը և գնահատելու իր առջև դրված նպատակը: Կառավարիչը նպատակները դասակարգում է ըստ կարևորության աստիճանի,

տրոհում ենթանպատակների և ժամանակ առ ժամանակ վերանայում և ճշտում դրանք:

Պլանի մշակում: Պլանը գործողությունների նախապես մշակված և որոշված ծրագիր է: Մշակելով նպատակին հասնելու մի քանի պլաններ՝ կառավարիչն ընտրում է դրանցից օպտիմալը: Պլաններ մշակելիս կառավարիչը կազմում է աղյուսակներ, որոնցում նշում է սպասվելիք եկամուտների և ծախսերի հոգվածները դրամական արտահայտությամբ: Այդ աղյուսակները կոչվում են բյուջեներ: Որոշ դեպքերում նա օգտվում է պատրաստի պլաններից, որոնք մշակված են կրկնվող իրավիճակների համար և կոչվում են ստանդարտ պլաններ: Մտանդարտ պլանների կիրառումը հեշտացնում է կառավարչի աշխատանքը: Ազարակի պլանների փոփոխության դեպքում ստանդարտ պլանների կիրառումը նույնպես օգնում է կառավարչին պլանավորման գործում: Եթե ազարակատերը որոշում է նոր ճյուղի արտադրություն սկսել (օրինակ, զբաղվել խոզաբուծությամբ), նա ոչ թե ինքն է մշակում այդ ճյուղի հետ կապված կերային ռապիդը, անասնաբուժական պլանը, կոմունալ ծախսերի նորմաները, այլ օգտագործում է պատրաստի օրինակելի պլաններ:

Պլանավորման ժամանակ կառավարիչը պետք է կանխատեսի ազարակում արտադրվելիք մթերքների քանակը, սպասվող շուկայական գները, տնտեսական իրավիճակի փոփոխությունը և մի շարք այլ գործոններ՝ հնարավոր վնասներից խուսափելու համար: Պլանների մի քանի տարբերակները հնարավորություն են տալիս ժամանակին շտկել գործողությունները՝ դրանք հարմարեցնելով փոփոխվող իրավիճակին:

Իրագործում

Կառավարչի աշխատանքի երկրորդ կարևոր ֆունկցիան մշակված պլանի իրագործումն է: Այս փուլում նա ձեռք է բերում արտադրության համար անհրաժեշտ ռեսուրսներ, մշակում է աշխատանքների գրաֆիկը, կազմակերպում գործը, վերահսկում և ուղղորդում է աշխատանքների ընթացքը: Ռեսուրսների ձեռք բերման հարցում կառավարչից պահանջվում է հմտություն, փորձ, շուկայական օրենքների իմացություն, արագ կողմնորոշվելու ունակություն:

Օրինակ.

Եթե ազարակում կա աշխատուժի կարիք, կառավարիչը պետք է որոշի, թե որ տարբերակն է ավելի ձեռնտու գործի համար. աշխատողներին վճարել գործարքային սկզբունքով, թե՞ ժամավճարով: Վարձու աշխատողների ճիշտ ընտրությունը նույնպես կառավարչի գործն է, որից մեծապես կախված է աշխատանքի հաջողությունը:

Գույք զնելու վերաբերյալ որոշում կայացնելիս կառավարիչը նույնպես հայտնվում է այլընտրանքի առջև. զնել՝ միանգամից վճարելով, ընտրել երկարաժամկետ վարձակալությամբ, թե՞ ապագա բերքի վաճառքից ստացված շահույթի հաշվին վճարման տարբերակը: Կառավարչի ճիշտ ընտրությունից կախված է ազարակի ֆինանսական և տնտեսական վիճակն ապագայում:

Վերահսկում

Վերահսկման ընթացքում կառավարիչն ի մի է բերում գործունեության արդյունքները և դրանք համեմատում սպասվելիք արդյունքների հետ: Վերահսկումը հնարավորություն է տալիս գործի ընթացքում շտկելու ընտրված պլանը՝ չսպասելով մինչև շեղումները դառնան անուղղելի: Վերահսկումը կատարվում է հետևյալ քայլերով.

- տվյալների գրանցում
- արդյունքների գնահատում
- տարբերությունների շտկում:

Տվյալները ներկայացվում են ինչպես ֆիզիկական, այնպես էլ արժեքային միավորներով կամ չափագուրկ մեծություններով (ց/հա, կգ/կով, կապիտալի շահութաբերության գործակից, ծախսածածկման շրջան և այլն): Պլանավորված և իրական արդյունքների տարբերության դեպքում կառավարիչը փորձում է շտկել իրավիճակը հետևյալ գործողություններով.

- փոփոխելով նպատակները
- ընտրելով պլանի այլ տարբերակ
- բարեփոխելով իրագործման ընթացքը:

Աղյուսակ 1.1

ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՖՈՒՆԿՑԻԱՆԵՐԻ ՄԱՆՐԱՄԱՆՆԵՐԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Պլանավորում	Իրագործում	Վերահսկում
1. Նպատակների ձևավորում և գնահատում	1. Հողի և այլ հիմնական միջոցների ձեռքբերում	1. Գործունեությունը չափելի տեսքով ներկայացնող համակարգի ընտրություն
2. Արտադրանքի գների և ծավալի կանխորոշում	2. Աշխատուժի վարձում և աշխատանքի կազմակերպում	2. Հաշվետվությունների կազմում
3. Ագարակի ռեսուրսների հաշվառում և սոցիալ-տնտեսական պայմանների հստակեցում	3. Պլանով նախատեսված ներդրումների և ֆինանսական միջոցների ձեռքբերում	3. Հաշվետվությունների տվյալների համեմատումը պլանով սահմանված ստանդարտների հետ
4. Պլանների մշակում	4. Ագարակի գործունեության գրաֆիկների կազմում	4. Պլանից շեղումների բացահայտում
5. Գործունեության ստանդարտների մշակում	5. Փոխհարաբերությունների հաստատում գործի հետ առնչվող անձանց և կազմակերպությունների հետ	
6. Պլանների վերանայում՝ վերահսկման արդյունքների հիման վրա		

1.6 ԿԱՌԱՎԱՐՋԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՆԵՐԸ

Մեծ ձեռնարկություններում գործունեության ոլորտները բաժանված են մեկ մասնագետների միջև: Կառավարիչը զբաղվում է միայն իրեն վերապահված գործով՝ պլանավորմամբ, իրագործմամբ և վերահսկմամբ: Այնպիսի ոլորտներով, ինչպիսիք են արտադրության կազմակերպումը, շուկայավարությունը և ֆինանսները, զբաղվում են համապատասխան մասնագետներ: Այլ իրավիճակ է ագարակային տնտեսությունում, որտեղ ագարակատերը միաժամանակ զբաղվում է ն՝ արտադրության, ն՝ շուկայի, ն՝ ֆինանսական հարցերով:

Արտադրության կազմակերպում

Գյուղատնտեսական արտադրության այս կամ այն ճյուղի պլաններ կազմելիս և դրանք իրագործելիս կառավարիչը որոշում է այն ներդրումների չափը, որոնք անհրաժեշտ են տվյալ արտադրության համար: Նա զբաղվում է թունաքիմիկատների տեսակի ընտրության, հողի պարարտացման և ռոտզման ժամկետի, անասունների կերի ռացիոնի որոշման և բազմաթիվ այլ հարցերով, որի համար տեղեկատվության աղբյուր կարող են հանդիսանալ մասնագիտացված կազմակերպությունների (օրինակ՝ «Ագրոգիտասիյուն»՝ ձեռնարկության) հրապարակումները, մամուլը և մասնագիտական գրականությունը, ինչպես նաև հարևան ագարակատերերի փորձը, նախորդ տարիների հաշվետվությունները և այլն:

Շուկայավարություն

Առավելագույն եկամուտ ունենալու համար ագարակատերը պետք է ոչ միայն ստանա բավարար արտադրանք, այլև կարողանա գնել ռեսուրսները և վաճառել արտադրանքը այնպիսի գներով, որոնք կապահովեն իր շահույթը: Շուկան վերլուծելու և շուկայական իրավիճակի փոփոխություններին արձագանքելու կառավարչի ունակությունը ագարակի արդյունավետ կառավարման գրավականն է: Նա պետք է մշտապես հետևի տվյալ արտադրանքի առաջարկի և պահանջարկի փոփոխություններին, մարդկանց գնողունակությանը, շուկայական գներին, կարողանա ստացված տվյալների հիման վրա կատարել գնալին կանխատեսումներ, որոնցից կախված է իր գործի հաջողությունը: Կառավարչին անհրաժեշտ են արտադրանքի սպառման հետ կապված տեղեկություններ, որոնց հիման վրա նա կարողանա որոշել, թե ե՞րբ, ինչպե՞ս և որտե՞ղ պետք է վաճառի իր արտադրանքը:

Ֆինանսներ

Սեփական աշխատանքի և կառավարչական ունակություններից բացի մնացած բոլոր ռեսուրսները պահանջում են ֆինանսական ներդրումներ: Հողի, մեքենաների, սարքավորումների ձեռքբերումը և աշխատանքի վարձատրությունը կապված են դրամա-

կան ծախսերի հետ: Ուստի ֆինանսների կառավարումը նույնպես պահանջում է որոշակի փորձ և գիտելիքներ:

Օրինակ.

ազարակատերը պատրաստվում է նոր տուն ձեռք բերել, սակայն չի կարող ամբողջ ունեցած գումարը ծախսել այդ նպատակի համար: Նա պետք է որոշում կայացնի ֆինանսավորման տարբեր աղբյուրները ամենաարդյունավետ ձևով համադրելու մասին: Ասենք, գումարի մի մասը նա կարող է պարտքով վերցնել բարեկամներից՝ խոստանալով մարել պարտքը սպասվելիք բերքը վաճառելուց հետո: Կամ էլ կարող է իր ունեցած գումարով շինանյութ գնել և սկսել տան կառուցումը ընտանիքի և բարեկամների ուժերով:

1.7 ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ԿԱՅԱՑՈՒՄ

Տնտեսական հաջողությունը կախված է կառավարչի՝ ճիշտ որոշումներ կայացնելու ունակությունից: Որոշումները կայացվում են կառավարման բոլոր փուլերում և գործունեության ոլորտներում: Որոշում կայացնելու համար անհրաժեշտ է.

- սահմանել խնդիրը
- մշակել գործողությունների տարբերակները
- տվյալներ հավաքել և վերլուծել գործողությունների ամեն մի տարբերակը
- ընտրել տարբերակներից մեկը և գործել ըստ դրա
- եզրակացություններ անել և գնահատել արդյունքները:

Խնդիրները սահմանվում են՝ ելնելով ազարակի նպատակներից և հաշվի առնելով թե՛ առկա ռեսուրսները և թե՛ սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը:

Օրինակ.

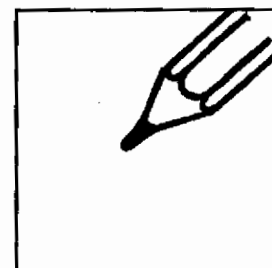
ազարակատերը ծրագրում է առաջիկա երեք տարվա ընթացքում ստանալ տարեկան 10% շահույթ:

Սակայն կարկտահարության և ցրտահարության պատճառով սպասվելիք բերքի զգալի մասը վնասվել է: Ազարակատերը ստիպված է քննարկել մի քանի տարբերակ. ա) էժան գնով վաճառել բերքը շուկայում, բ) այն հանձնել պահածոյի գործարան, գ) վնասված բերքը օգտագործել որպես հումք՝ օդի թորելու համար:

Ուսումնասիրելով տարբերակները և համեմատելով յուրաքանչյուրից ստացված տվյալները՝ կառավարիչը եզրակացնում է, որ ամենաշահավետը բերքը պահածոյի գործարան հանձնելն է: Ավարտելով գործը և ի մի բերելով արդյունքները՝ կառավարիչը գնահատում է իր ընտրած պլանի արդյունավետությունը և համապատասխան հետևություններ անում ապագայի համար:

1.8 ՇԱՐՑԵՐ

1. Տվեք կառավարման սահմանումը:
2. Թվարկեք ազարակային համակարգի տարրերը և նշեք դրանց կապերը:
3. Ո՞րն է ազարակի և այլ ձեռնարկությունների տարբերությունը կառավարման տեսակետից:
4. Ո՞րն է ազարակային գործի առանձնահատկությունը շահույթի ստացման ժամկետի տեսակետից:
5. Նպատակներից որի՞նք նախապատվություն կտայիք դուք՝ որպես ազարակատեր:
6. Թվարկեք մի քանի նպատակներ, որոնք, ձեր կարծիքով, կարևոր են ազարակատերների համար:
7. Որո՞նք են կառավարչական գործի երեք ֆունկցիաները: Տվեք դրանց համառոտ բացատրությունը:
8. Թվարկեք պլանավորման, իրագործման և վերահսկման ֆունկցիաների հիմնական փուլերը:
9. Որո՞նք են կառավարման երեք հիմնական ոլորտները: Տվեք դրանց համառոտ բացատրությունը:
10. Թվարկեք ներդրումների տեսակները: Ո՞ր ներդրումներն են վերահսկելի կառավարչի կողմից:
11. Կառավարման ո՞ր գործընթացն է հատուկ գործունեության բոլոր ֆունկցիաներին և ոլորտներին:

2.1 ԴԼԱՆԱՎՈՐՄԱՆ ՓՈԻԼԵՐԸ

Ազարակային տնտեսության աշխատանքը պլանավորելիս կառավարիչը մշակում է գործի կազմակերպման տարբերակներ, գնահատում դրանք, ապա ընտրում այն տարբերակը, որն առավել համապատասխանում է դրված նպատակներին: Պլանավորումը լինում է երկարաժամկետ և կարճաժամկետ: Երկարաժամկետ պլանավորումն ընդգրկում է մեկ տարուց ավելի ժամանակահատված և հանդիսանում է ազարակի նպատակներին հասնելու ծրագիր: Կարճաժամկետ պլանները մշակվում են ավելի կարճ ժամանակահատվածի, օրինակ՝ մեկ ամսվա, եռամսյակի կամ մեկ տարվա համար:

Երկարաժամկետ պլանավորման առաջին քայլը նպատակների ձևավորումն է, որից հետո կատարվում է առկա և պահանջվող ռեսուրսների հաշվառում և գնահատում: Այնուհետև կազմվում է բյուջե, այսինքն՝ ռեսուրսների տեղաբաշխման պլան: Այս կարգի պլանավորումը վերաբերվում է ազարակի այնպիսի հիմնախնդիրներին, ինչպիսիք են արտադրության ճյուղերի ընտրությունը, տնտեսական գործունեության ծավալի և երկարաժամկետ ներդրումների կատարելու մասին որոշումները:

Կարճաժամկետ պլանավորումը աշխատանքային գործընթացի մանրամասն մշակումն է առաջիկա ամիսների կամ մեկ տարվա համար: Այն վերաբերվում է հետևյալ հարցերին.

- ինչպե՞ս գուգակցել ընտրած ճյուղերը
- ե՞րբ կատարել ներդրումները
- ի՞նչ գրաֆիկով կազմակերպել աշխատանքները
- ե՞րբ, որտե՞ղ և ինչպե՞ս վաճառել արտադրանքը
- ի՞նչ ֆինանսավորման աղբյուրներ ընտրել:

Կարճաժամկետ պլանավորման ընթացքում կառավարիչը կազմում է մի շարք բյուջեներ: Դրանք են՝ դրամի հոսքի բյուջեն, ընդհանուր բյուջեն, մասնակի բյուջեն, ճյուղային բյուջեն, որոնցում հաշվարկվում են սպասվելիք եկամուտները և ծախսերը՝ պլանի ընտրված տարբերակի համար:

Բյուջեի կազմումը հնարավորություն է տալիս կառավարչին պլանը «փորձարկել» թղթի վրա և դիտարկված տարբերակներից

ընտրել ամենաարդյունավետը: Բյուջեի կազմումը կամ, այլ կերպ ասած, գրչային տնտեսավարումը հնարավորություն է տալիս գործնականում խուսափել սխալներից, ուստի և վնասներից, խնայել ժամանակ և միջոցներ, կատարելագործել որոշումների կայացման ընթացքը և մեծացնել շահույթը: Գոյություն ունեն բյուջեի մի քանի տեսակներ, որոնց կիրառումը պայմանավորված է լուծվելիք խնդիրների բնույթով և ծավալով: Դրանք են.

- ճյուղային բյուջեն
- մասնակի բյուջեն
- ընդհանուր բյուջեն
- դրամի հոսքի բյուջեն
- կապիտալ բյուջեն:

Ընդհանուր և դրամի հոսքի բյուջեներն ընդգրկում են ամբողջ ազարակի ծրագրերը: Դյուղային բյուջեները վերաբերում են ազարակի առանձին ճյուղերի աշխատանքների պլանավորմանը: Մասնակի բյուջեն կազմում են այն դեպքում, երբ նախատեսվում է կատարել արտադրանքի ծավալի փոփոխություն: Կապիտալ բյուջեն, որպես երկարաժամկետ պլանավորման միջոց, կազմում են այն ժամանակ, երբ նախատեսվում է կատարել կապիտալ ներդրումներ, որոնց արդյունքներն ի հայտ կգան երկար ժամանակ հետո:

Դիտարկենք հացահատիկի և կարտոֆիլի մշակությամբ զբաղվող ազարակի գործունեության կարճաժամկետ պլանավորման օրինակ: Առաջին հերթին կառավարիչը պետք է որոշի, թե հողի ո՞ր մասն օգտագործի մշակաբույսերից յուրաքանչյուրի համար, որպեսզի առավելագույն շահույթ ստանա:

Կառավարիչը կազմում է մասնակի բյուջե, որը ցույց է տալիս, թե ինչպես է փոփոխվում շահույթը՝ հացահատիկի ցանքատարածությունը, ի հաշիվ կարտոֆիլի, մեկ հեկտարով ավելացնելու դեպքում, ապա ընտրում է մշակաբույսերի գուգակցության ամենաշահավետ տարբերակը: Մասնակի բյուջեում կառավարիչն օգտագործում է յուրաքանչյուր մշակաբույսի համար կազմված ճյուղային բյուջեն, որտեղ տրված են անհրաժեշտ ծախսերը և սպասվելիք եկամուտները մեկ հեկտարի հաշվարկով:

Պլանավորման հաջորդ քայլով կառավարիչը հաշվառում է ազարակի թուր ռեսուրսները և կազմում առկա և պահանջվող ռե-

սուրսների աղյուսակ: Օգտագործելով ճյուղային բյուջեների և ռեսուրսների աղյուսակի տվյալները՝ նա կազմում է ընդհանուր բյուջե, որը պարունակում է տեղեկություններ ազարակի ամբողջ գործունեության հետ կապված եկամուտների և ծախսերի վերաբերյալ: Քանի որ հողի, գյուղատնտեսական մեքենաների վարձակալության և աշխատանքի վարձատրության ծախսերը նախատեսվում է կատարել կանխիկ դրամով, ազարակատերը կազմում է նաև դրամի հոսքի բյուջե: Այստեղ նա հաշվի է առնում միայն կանխիկ դրամով կատարվելիք ծախսերը և սպասվելիք եկամուտները:

Բացի բյուջեներից, կառավարիչը կազմում է հողի մշակության, պարարտացման, ցանքի, դաշտային խնամքի և բերքահավաքի աշխատանքների գրաֆիկ, առաջնորդվում դրանով՝ պլանի իրագործման ընթացքում: Աշնանը, բերքը հավաքելուց հետո կառավարիչ առջև ծառանում է մի այլ խնդիր, որի լուծման մասին նա պետք է մտածի դեռևս պլանավորման սկզբում: Դա արտադրանքի սպառման հարցն է: Բերքի մի մասը նա նախատեսում է պահել ընտանիքի կարիքների համար և որպես սերմացու, իսկ մյուս մասը հանում է վաճառքի: Ազարակատիրոջ շահույթը մեծապես պայմանավորված է նրանով, թե ինչպես է նա կազմակերպում սպառումը և որքանով ճիշտ կանխատեսումներ է անում պլանավորման փուլում:

2.2 ՃՅՈՒՂԱՅԻՆ ԲՅՈՒՋԵ

Բոլոր բյուջեների հիմքում ընկած է ճյուղային բյուջեն, որը ցույց է տալիս տվյալ ճյուղի հետ կապված ծախսերը և եկամուտները՝ ռեսուրսի միավորի հաշվով: Որպես կանոն, ազարակատերը զբաղվում է գործունեության մի քանի տեսակներով՝ զարու, եզիպտացորենի, կաթնամթերքի, կերաբույսերի արտադրությամբ, որոնցից յուրաքանչյուրը համարվում է առանձին ճյուղ: Բյուջեն բաղկացած է եկամուտների և ծախսերի հոդվածներից: Եկամուտը հաշվարկվում է որպես ռեսուրսի 1 միավորից ստացվող արտադրանքի և դրա իրացման գնի արտադրյալ (օրինակ՝ 1 հա-ից 1000 կգ բերք $\times$ 200 դրամ/կգ = 200 000 դրամ):

Ծախսերի հոդվածները ցույց են տալիս, թե ինչքան գումարային ծախսեր է անհրաժեշտ կատարել ռեսուրսի 1 միավորից (օրինակ՝ 1 հեկտարից)՝ պլանավորված արտադրանք ստանալու հա-

մար: Գյուղային բյուջեի ծախսերի հոդվածներն ընդգրկում են միայն դրամական կամ փոփոխական ծախսերը, որոնք փոփոխական են կոչվում այն պատճառով, որ կախված են արտադրանքի ծավալից:

Գյուղային բյուջեի կազմումը պարզաբանենք Կոտայքի մարզի ազարակային տնտեսություններից մեկի օրինակով, որտեղ մշակվում է ցորեն, գարի, կարտոֆիլ, կա պտղատու այգի, բնական խոտհարք և անասնապահական արտադրություն:

Աղյուսակում 2.1-ում բերված են ցորենի, գարու և անասնապահական արտադրության ճյուղային բյուջեները: Առաջին երկու բյուջեները տրված են 1 հեկտարի, իսկ անասնապահականը՝ 1 կովի հաշվով: Ցորենի արտադրության բյուջեում դրամական եկամուտը հաշվարկվում է որպես վաճառքի համար նախատեսված ցորենի քանակի և գնի արտադրյալ ($1000 \text{ կգ} \times 200 \text{ դրամ/կգ} = 200000 \text{ դրամ}$): Անասնապահական արտադրության բյուջեում դրամական եկամուտը կազմված է 2 մասից՝ անասնապահական մթերքի և հորթերի վաճառքի եկամուտներից: «Հորթերի վաճառքից հոդվածում 0,7 հորթ կոտորակային թիվը բացատրվում է հետևյալ կերպ. քանի որ ազարակատերն ունի 30 կով, որոնցից տարվա ընթացքում կարող է ծնել ընդամենը 70 տոկոսը, ապա 1 կովին բաժին ընկնող հորթերի թիվը կազմում է 0,7: Հորթի միջին քաշը վաճառքի պահին ընդունվում է 120 կգ: Հորթի կենդանի քաշի գինը 500 դրամ/կգ է: Այսպիսով, կովերի ընդհանուր գլխաքանակի հաշվով 1 հորթի վաճառքից սպասվում է $0,7 \text{ հորթ} \times 120 \text{ կգ/հորթ} \times 500 \text{ դրամ/կգ} = 42000 \text{ դրամ}$ եկամուտ: Ցորենի ու գարու արտադրության բյուջեներում դրամական ծախսերը բաղկացած են պարարտանյութերի, բուժաբանիկատների, վառելիքի, նորոգման և վարձու աշխատանքի ծախսերից: Անասնապահական արտադրության բյուջեում դրամական ծախսերի բաժնում ընդգրկված են անասնաբուժական ծառայության և դեղորայքի, գնված կերի և այլ ծախսեր: Վերոհիշյալ ծախսերը փոփոխական են, քանի որ կախված են արտադրության ծավալից: Գյուղային բյուջեի մեջ չեն մտնում հողի վարձակալության, գույքահարկի, հիմնական միջոցների ամորտիզացիայի ծախսերը, որոնք կախված չեն արտադրանքի ծավալից: Դրանք հաստատում են ծախսեր են, որոնք հաշվի են առնվում ազարակի ընդհանուր բյուջեում:

Աղյուսակ 2.1
ՃՅՈՒՂԱՅԻՆ ԲՅՈՒՋԵՆԵՐ

Արտադրության ձյուղեր ՅՈՐԵՆ 1 հա-ի հաշվարկով			
№	Հողվածի անվանում	Հաշվարկ	Գումար, դրամ
	Դրամական եկամուտներ		
1	Յորենի վաճառքից	1000 կգ x 200 դր/կգ	200 000
2	Ընդամենը եկամուտներ		200 000
	Դրամական ծախսեր		
3	Օրգանական պարարտանյութ		—
4	Հանքային պարարտանյութ (N)	105 կգ x 200 դր/կգ	21 000
5	Թունաքիմիկատներ		1 000
6	ՎՔՆ և փոխադրում	7000 դր + 5000 դր	12 000
7	Նորոգում		5 000
8	Կոմունալ ծախսեր		—
9	Վարձու աշխատանք	12 ժամ x 250 դր/ժամ	3 000
10	Ընդամենը ծախսեր (տող 3÷9)		42 000
Ճյուղային ընդհանուրներ			
Բերքը 1 հա-ից 2000 կգ, որից. վաճառքի համար 1000 կգ սերմացու 330 կգ x 200 դրամ/կգ = 66 000 դրամ ընտանիքի կարիքների համար 670 կգ x 200 դրամ/կգ = 134 000 դրամ			

Աղյուսակ 2.1 (Շարունակություն)

Արտադրության ձյուղեր ԳԱՐԻ 1 հա-ի հաշվարկով			
№	Հողվածի անվանում	Հաշվարկ	Գումար (դրամ)
	Դրամական եկամուտներ		
1	Գարու վաճառքից	1000 կգ x 200 դր/կգ	200 000
2	Ընդամենը եկամուտներ		200 000
	Դրամական ծախսեր		
3	Օրգանական պարարտանյութ		—
4	Հանքային պարարտանյութ (N)	70 կգ x 200 դր/կգ	14 000
5	Թունաքիմիկատներ		1 000
6	ՎՔՆ և փոխադրում	7000 դր + 5000 դր	12 000
7	Նորոգում		3 000
8	Կոմունալ ծախսեր		—
9	Վարձու աշխատանք	11 ժամ x 250 դր/ժամ	2 750
10	Ընդամենը ծախսեր (տող 3÷9)		32 750
Ճյուղային ընդհանուրներ			
Բերքը 1 հա-ից 1500 կգ, որից. վաճառքի համար 1000 կգ սերմացու 250 կգ x 200 դրամ/կգ = 50 000 դրամ ընտանիքի կարիքների համար 250 կգ x 200 դրամ/կգ = 50 000 դրամ			

Աղյուսակ 2.1 (Շարունակություն)

Արտադրության ճյուղեր ԱՆԱՍՆԱՊԱՏՈՒԹՅՈՒՆ 1 կովի հաշվարկով			
№	Հողվածի անվանում	Հաշվարկ	Գումար (դրամ)
	Դրամական եկամուտներ		
1	Կաթնամթերքի վաճառքից	1000 կգ x 150 դր/կգ	150 000
2	Հորթերի վաճառքից	0,7 հորթ x 120 կգ/հորթ x 500 դր/կգ	42 000
3	Ընդամենը եկամուտներ		192 000
	Դրամական ծախսեր		
4	Անասնաբուժ. և դեղորայք		2 000
5	Գնված կեր	2000 կգ x 15 դր/կգ	30 000
6	ՎՋՆ և փոխադրում		8 000
7	Նորոգում		2 000
8	Կոմունալ ծախսեր		2 000
9	Վարձու աշխատանք	168 ժամ x 95 դր/ժամ	16 000
10	Ընդամենը ծախսեր		60 000
Ճյուղային բնութագրեր			
Կաթը 1 կովից՝ 1500 կգ, որից. վաճառքի համար 1000 կգ հորթի կեր 250 կգ x 150 դրամ/կգ = 37 500 դրամ ընտանիքի կարիքների համար 250 կգ x 150 դրամ/կգ = 37 500 դրամ Բյուջեում բերված չեն ոչ դրամական եկամուտները (պակաս գնված կերի՝ սեփական արտադրության ծորոտի հաշվին), որը հավասար է 500 կգ x 10 դրամ/կգ = 5000 դրամ:			

Ճյուղային բյուջեի եկամտի և ծախսերի տարբերությունը կոչվում է համախառն ճյուղային շահույթ (բերված չէ աղյուսակում): Այն հաճախ օգտագործվում է համեմատելի ճյուղերի արդյունավետությունը որոշելու համար: Համախառն ճյուղային շահույթը հետազայում օգտագործվում է ագարակի ընդհանուր պլանը կազմելիս: Դրա համար հաշվարկվում է համախառն շահույթը ընտրված ռեսուրսի համար և այն համեմատվում է այլ ճյուղերի համախառն շահույթի հետ:

$$\text{Շահույթը միավորի հաշվով} = \frac{\text{Համախառն շահույթ}}{\text{Ռեսուրսի միավորների թիվ}}$$

Օրինակ.

ագարակատերը հաշվարկել է ցորենի արտադրության համախառն շահույթը, որը կազմում է 158000 դրամ 1 հեկտարի հաշվով: Այս շահույթը ստանալու համար պահանջվում է 12 ժամ աշխատանք: Զանի որ ճյուղային բյուջեի հիմքում դրված է 1 հա հողատարածքը, ապա այդ ռեսուրսի համար

$$\text{շահույթ/հող} = \frac{158000 \text{ դրամ}}{1 \text{ հա}} = 158000 \text{ դրամ/հա}$$

Ռեսուրսի միավոր ընդունելով 1 ժամը, ագարակատերը հաշվարկում է շահույթ/միավոր մեծությունը 1 ժամ աշխատանքի համար.

$$\text{շահույթ/աշխատանք} = \frac{158000 \text{ դրամ}}{12 \text{ ժամ}} = 13170 \text{ դրամ/ժամ}$$

Գարու համար այդ ցուցանիշները համապատասխանաբար հավասար են 167250 դրամ/հա և 15200 դրամ/ժամ:

Համեմատելով մույն ռեսուրսի համար տարբեր ճյուղային բյուջեների շահույթ/միավորները՝ ագարակատերն իր ռեսուրսային հնարավորությունների սահմաններում ընտրում է ամենաշահավետ տարբերակները:

2.3 ՄԱՍՆԱԿԻ ԲՅՈՒՋԵ

Մասնակի բյուջեն կազմում են՝ ագարակի գործունեության նրկե փոփոխության արդյունքում շահույթի աճը կամ նվազումը հաշվարկելու համար: Մասնակի բյուջեում ընդգրկվում են ոչ թե յուրաքանչյուր ճյուղի եկամուտները և ծախսերը, այլ միայն նրանք, որոնք կապված են պլանավորվող փոփոխությունների հետ: Մասնակի բյուջեն կազմում են, երբ պլանավորվող փոփոխությունները զգալի չեն:

Օրինակ, ագարակատերը նախատեսում է 0,5 հեկտարով ավելացնել պտմիդորի ցանքատարածությունը ի հաշիվ ցորենի (Աղյուսակ 2.2): Նա կազմում է մասնակի բյուջե, որում արտացոլվում են եկամտի և ծախսերի փոփոխությունները՝ կապված հողատարածության վերաբաշխման հետ:

Առաջին փուլում ագարակատերը հաշվարկում է այն փոփոխությունները, որոնք մեծացնում են շահույթը: Սկզբում նա գրանցում է պտմիդորի ցանքատարածության մեծացման հետ կապված եկամտի աճը (հոդված 1). $0,5 \text{ հա} \times 2\,000\,000 \text{ դրամ/հա} = 1\,000\,000$ դրամ, որտեղ $2\,000\,000$ դրամը 1 հա-ից սպասվող պտմիդորի բերքի եկամուտն է: Շահույթն ավելանում է նաև ծախսերի նվազման հաշվին (հոդված 2). կառավարիչը հաշվարկում է այն բոլոր ծախսերը, որոնք նա կունենա, եթե շարունակեր 0,5 հա հողատարածությունն օգտագործել ցորենի մշակության համար: Գրանք բաղկացած են վարի, պարարտացման, ցանքի, խնամքի, բերքահավաքի, սերմացուի (ընդամենը 42 000 դրամ) և աշխատուժի (2880 դրամ) ծախսերից: Այսպիսով, եկամտի աճը (հոդված 3) կազմում է $1\,000\,000 + 44\,880 = 1\,044\,880$ դրամ:

Երկրորդ փուլում ագարակատերը հաշվարկում է այն փոփոխությունները, որոնք նվազեցնում են շահույթը: Նա հաշվարկում է եկամտի նվազումը (հոդված 4)՝ կապված ցորենի ցանքատարածության կրճատման հետ. $0,5 \text{ հա} \times 300\,000 \text{ դրամ/հա} = 150\,000$ դրամ:

Այնուհետև ագարակատերը հաշվարկում է պտմիդորի ցանքատարածության ավելացման հետ կապված ծախսերի աճը (հոդված 5) սածիլման, սրսկման, բուժարկիմիկատների օգտագործման և այլ աշխատանքների հաշվին. $0,5 \text{ հա} \times 300\,000 \text{ դրամ/հա} =$

$150\,000$ դրամ: Աշխատուժի հետ կապված ծախսերի աճը կազմում է $0,5 \text{ հա} \times 500 \text{ ժամ/հա} \times 480 \text{ դրամ/ժամ} = 120\,000$ դրամ: Այսպիսով, եկամտի նվազումը (հոդված 6) կազմում է $150\,000 + 270\,000 = 420\,000$ դրամ:

Աղյուսակ 2.2

ՄԱՍՆԱԿԻ ԲՅՈՒՋԵ

Եկամուտների և ծախսերի փոփոխություն	Հաշվարկ	Գումար, դրամ
Առաջին փուլ. որոշել, թե ի՞նչն է մեծացնում շահույթը		
1. Եկամտի աճը պտմիդորի ցանքատարածությունը մեծացնելու հաշվին	$0,5 \text{ հա} \times 2\,000\,000 \text{ դր/հա}$	1 000 000
2. Ծախսերի նվազումը ցորենի ցանքատարածությունը փոքրացնելու հաշվին	$0,5 \text{ հա} \times 84\,000 \text{ դր/հա}$ $0,5 \text{ հա} \times 12 \text{ ժամ/հա} \times 480 \text{ դր/ժամ}$ Ընդամենը՝	42 000
		2 880
3. Ընդամենը եկամտի աճ	(տող 1 + տող 2)	1 044 880
Երկրորդ փուլ. որոշել, թե ի՞նչն է փոքրացնում շահույթը		
4. Եկամտի նվազումը ցորենի ցանքատարածությունը փոքրացնելու հաշվին	$0,5 \text{ հա} \times 300\,000 \text{ դր./հա}$	150 000
5. Ծախսերի աճը պտմիդորի ցանքատարածությունը մեծացնելու հաշվին	$0,5 \text{ հա} \times 300\,000 \text{ դր/հա}$ $0,5 \text{ հա} \times 500 \text{ ժամ/հա} \times 480 \text{ դրամ/ժամ}$ Ընդամենը՝	150 000
		120 000
6. Ընդամենը եկամտի նվազումը	(տող 4 + տող 5)	420 000
Երրորդ փուլ. որոշել գումարային շահույթը		
7. Ընդամենը շահույթ	(տող 3-ից հանած տող 6) $1\,044\,880 - 420\,000 =$	624 880

Երրորդ փուլում հաշվարկվում է պտմիդորի ցանքատարածության մեծացման շնորհիվ ստացվող շահույթը ի հաշիվ ցորենի կրճատման: Գումարային շահույթը (հոդված 7) հավասար է $1\,044\,880 - 420\,000 = 624\,880$ դրամ: Հաշվարկներից կառավար-

չին պարզ է դառնում, որ ցանքատարածությունների այդպիսի վերաբաշխումը շահութաբեր է:

2.4 ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ՀԱՅՎԱՌՈՒՄ

Ընդհանուր պլանավորումը ագարակային գործի պլանավորման, այսինքն՝ առկա ռեսուրսների հաշվառման և տեղաբաշխման ծրագիր է: Այն կատարվում է երկու փուլով. 1. ռեսուրսների հաշվառում, 2. ռեսուրսների տեղաբաշխում, այսինքն՝ ընդհանուր բյուջեի կազմում:

Ռեսուրսների հաշվառումն անհրաժեշտ է պարզելու համար, քե ինչ ռեսուրսներ կան ագարակատիրոջ տրամադրության տակ և որքանով են դրանք բավարարում գործը կազմակերպելու համար: Ծյուղային բյուջե կազմելիս մենք դիտարկեցինք Կոտայքի մարզի մի ագարակային տնտեսության օրինակ: Շարունակենք ուսումնասիրել այն ընդհանուր պլանավորման տեսանկյունից: Ծյուղային բյուջեներից հետո ագարակատերը պետք է կազմի առկա և պահանջվող ռեսուրսների ցանկը (Աղյուսակ 2.3):

Ագարակի ընդհանուր հողատարածքը 9,04 հա է, որից 1,04 հա սեփական է, իսկ մնացած 8 հա՝ վարձակալած: Այս հողի վրա ագարակատերն աճեցնում է 6 հա սորեն, 2 հա գարի, 0,04 հա կարտոֆիլ: Ունի նաև պտղատու այգի 0,3 հա-ի վրա և 0,7 հա բնական խոտհարք, անասնապահական ֆերմա, որտեղ պահում է 30 կով: Ագարակում աշխատում են ինքը՝ ագարակատերը, նրա ընտանիքի երեք անդամները և չորս հիմնական աշխատողներ: Մեծ ծավալի գյուղատնտեսական աշխատանքների համար ագարակատերը վարձում է սեզոնային աշխատողներ: Ագարակի շարժիչ ուժը ինքն ագարակատերն է, որն աշխատում է ամեն օր: Տարեկան նրա աշխատած ժամաքանակը կազմում է 2800 ժամ: Զորս հիմնական վարձու աշխատողների աշխատուժի ներդրումը 5040 մարդ/ժամ է (12 ամիս x 15 օր/ամիս x 7 ժամ/օր x 4 մարդ): Ընտանիքի երեք անդամներն աշխատում են՝ յուրաքանչյուրը տարեկան 200 ժամ, իսկ սեզոնային աշխատողները՝ ընդամենը 94 ժամ: Գումարելով առկա աշխատուժի ժամերը՝ ագարակատերը ստանում է 8534 ժամ առկա աշխատուժ:

Աղյուսակ 2.3 ԱՌԿԱ ԵՎ ՊԱՆԱՑՎՈՂ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ՀԱՅՎԱՌՈՒՄ

Ռեսուրսի անվանումը	Առկա քանակ	Պահանջվող քանակ							Տարբերության արժեք	Տարբերություն		
		Արտադրության ճյուղեր								Ընդամենը	1	Ընդամենը
		Անասնապահ. (3000մ)	Ծորեն (6 հա)	Գարի (2 հա)	Կարտոֆիլ (0,04 հա)	Պտուղ (0,3 հա)	Խոտհարք (0,7 հա)					
Հող (հա)												
Սեփական	1,04				0,04	0,3	0,7					
Վարձակալած (պետ.)	3		3									
Վարձակալած (անհատ)	5		3	2								
Ընդամենը	9,04		6	2	0,04	0,3	0,7	9,04				
Աշխատուժ (ժամ)												
Ագարակատեր	2 800											
Հին. վարձու աշխատանք	5 040											
Սեզոնային վարձու աշխատանք	94											
Ընտանիքի անդամներ	600											
Ընդամենը	8 534	5040	100	40	100	100	50	5430	+3 104	95	294 880	
Անասնակեր (կգ)	15000	75000							-60 000	15	900 000	

Հաջորդ քայլով նա հաշվարկում է յուրաքանչյուր ճյուղի համար անհրաժեշտ ժամաքանակը և այդ թվերի գումարը գրանցում համապատասխան սյունակում (5430 ժամ): Աշխատուժի ավելցուկը ստացվում է 3104 ժամ, որը նա գրանցում է «Տարբերություն» սյունակում: 1 ժամը գնահատելով միջին հաշվով 95 դրամ՝ կառավարիչը ստանում է տարբերության դրամական արժեքը՝ 294 880 դրամ:

Ագարակատերը հաշվարկում է նաև ցորենի և գարու բերքից ստացվող անասնակերի քանակը ($9000 \text{ կգ} + 6000 \text{ կգ} = 15000 \text{ կգ}$): Ճյուղային բյուջեից նա վերցնում է 1 կովի համար պահանջվող անասնակերի քանակը և այն բազմապատկում կովերի թվով ($2500 \text{ կգ/կով} \times 30 \text{ կով} = 75 000 \text{ կգ}$): Այս թիվն ստանալուց հետո ակնհայտ է դառնում, որ պակասում է 60 000 կգ անասնակեր, որի դրամական արժեքը կազմում է 900 000 դրամ: Ուստի նա պետք է մտածի 900 000 դրամի անասնակեր գնելու մասին: Առկա և պահանջվող ռեսուրսների աղյուսակը կազմելուց հետո ագարակատերն անցնում է ընդհանուր բյուջեին:

2.5 ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՅՈՒՋԵ

Ընդհանուր բյուջեն ագարակային գործի կազմակերպման, այսինքն՝ առկա ռեսուրսների տեղաբաշխման պլան է: Ընդհանուր բյուջե կազմելիս օգտվում են մասնակի և ճյուղային բյուջեներից: Ի տարբերություն վերջինների, ընդհանուր բյուջեն պարունակում է տեղեկություններ բոլոր ճյուղերի եկամուտների, ծախսերի և պահանջվող ռեսուրսների մասին: Ընդհանուր բյուջե կազմելու կարիք է լինում նաև այն դեպքում, երբ նախատեսվում են փոփոխություններ, որոնք ազդում են մի քանի ճյուղերի վրա:

Օրինակ.

Ենթադրենք, որ ագարակատերը որոշել է կարտոֆիլի փոխարեն աճեցնել գարի: Քանի որ նա զբաղվում է նաև անասնապահությամբ, ապա գարու բերքից ստացված ծոցտը կարող է օգտագործել որպես անասնակեր: Ագարակատերը հաշվարկում է, թե որքան գնովի կերի խնայողություն կանի այդ ծոցտի հաշվին, այսինքն՝ վերահաշվառում է ռեսուրսները: Նա վերանայում է իր ընթացիկ պլանը և կազմում է նոր բյուջե, քանի որ գարու և կարտոֆիլի

արտադրության ծավալների փոփոխությունն ազդում է նաև մեկ այլ ճյուղի՝ անասնապահության վրա:

Ընդհանուր բյուջեի կառուցվածքը

Ընդհանուր բյուջեն կազմում են՝ հաշվի առնելով ռեսուրսների ցանկը և ճյուղային բյուջեները: Ինչպես նշվել է վերևում, ընդհանուր բյուջեում ներկայացվում են տվյալներ ագարակի գործունեության բոլոր ճյուղերի եկամուտների և ծախսերի վերաբերյալ (Աղյուսակ 2.4):

Եկամուտների բաժինն ընդգրկում է ագարակի դրամական և ոչ դրամական եկամուտները: Դրամական եկամուտները ստացվում են մշակաբույսերի, անասունների և անասնապահական մթերքների վաճառքից: Ոչ դրամական եկամուտները այն խնայողություններն են, որոնք արվում են ագարակում պակաս գնված սերմացուի, անասնակերի և սննդամթերքի հաշվին: Նշված խնայողությունը կատարվում է սեփական արտադրանքի հաշվին: Օրինակ, պահեթով ցորենի, գարու և կարտոֆիլի մի մասը որպես սերմացու, ագարակատերը խնայում է 235 000 դրամ (տող 5): Ցորենի և գարու ծոցտն օգտագործելով որպես անասնակեր՝ նա խնայում է 150 000 դրամ (տող 6): Ընտանիքի կարիքների համար՝ օգտագործելով իր արտադրած մթերքի մի մասը, նա նույնպես խնայում է 2 550 000 դրամ (տող 7): Վերջին հոդվածի տվյալները բերված են 8-րդ սյունակում, քանի որ կապ չունեն որևէ ճյուղի արտադրության հետ: 10-18-րդ տողերում ներկայացված են ագարակի փոփոխական դրամական ծախսերը, որոնք կախված են արտադրանքի ծավալից: 20 և 21 տողերը վերաբերվում են հաստատուն դրամական ծախսերին, որոնք կախված չեն արտադրության ծավալից: Դրանք են՝ պետությունից վարձակալած հողի վարձավճարը, որը կազմում է տարեկան 36 000 դրամ և ընտանեկան ծախսերը՝ 3 000 000 դրամ: Անհատից վարձակալած հողի վարձավճարը մտնում է փոփոխական դրամական ծախսերի մեջ (տող 18), քանի որ այն կազմում է բերքի վաճառքից ստացված եկամտի 20 տոկոսը, ուստի կախված է բերքի քանակից: Ոչ դրամական ծախսերի բաժնում (24, 25-րդ տողեր) տրված է հիմնական միջոցների ամորտիզացիան:

Uminuuy 2.4

מנהל הכלכלה (ECONOMICS)

Հոդվածի անվանումը	Արտադրության գյուղեր						Ոչ արտադրական եկամուտներ և ծախսեր	Գումարը ըստ գյուղերի, դրամ
	Անտառահատման (30 հա)	Ջրոցն (6 հա)	Գարի (2 հա)	Կարտոֆիլ (0,04 հա)	Պտուղ (0,3 հա)	Խոտահարք (0,7 հա)		
1								9
Դրամական եկամուտներ								
1	—	1200 000	400 000	80 000	400 000			2 080 000
2	1260 000							1 260 000
3	4500 000							4 500 000
4	5760 000	1200 000	400 000	80 000	400 000			7 840 000
Ոչ դրամական եկամուտներ								
5		180 000	40 000	15 000				235 000
6	150 000							150 000
7							2550 000	2 550 000
8	150 000	180 000	40 000	15 000			2550 000	2 935 000
9								10 775 000
Դրամական ծախսեր								
Փոխդիտական դրամական ծախսեր								
10		126 000	28 000	3 500				157 500
11		6 000	2 000	1 500	10 000			19 500
12	60 000							60 000
13	900 000							900 000

[illegible]

Տող 28-ում հաշվարկված է ագարակի հաշվեկշռային շահույթը, որը համախառն եկամտի և համախառն ծախսերի տարբերությունն է: Տող 29-ում բերված է դրամական շահույթը, որը ստացվում է՝ հաշվեկշռային շահույթին ոչ դրամական ծախսերը գումարելով: Քանի որ ամորտիզացիան ոչ դրամական ծախս է, դրամական շահույթը հաշվարկելիս այն չի ընդգրկվում դրամական ծախսերի մեջ, որի շնորհիվ դրամական շահույթը ստացվում է հաշվեկշռային շահույթից մեծ:

2.6 ԴՐԱՄԻ ՀՈՍԵԻ ԲՅՈՒՋԵ

Դրամի հոսքի բյուջեն կազմելու հիմնական նպատակն է գնահատել, թե որքանով դրամական միջոցները կբավարարեն պարտքերը մարելու և դրամական ծախսերը ծածկելու համար: Դրամի հոսքի բյուջեի տարբերությունն ընդհանուր բյուջեից այն է, որ այստեղ հաշվի են առնվում միայն դրամական ներհոսքն ու արտահոսքը՝ արտադրանքի և հիմնական միջոցների վաճառքից սպասվող դրամական եկամուտները և դրամական ծախսերը: Այս բյուջեում հաշվի չեն առնվում ոչ դրամական եկամուտները և ծախսերը՝ գույքի վաճառքից սպասվող եկամուտները, որոնց վճարումը միանգամից չի կատարվելու, ամորտիզացիայի ծախսերը, գույքի արժեքի փոփոխությունները: Այսպիսով, դրամի հոսքի բյուջեում գրանցվում են միայն այն գործողությունները, որոնք առաջ են բերում դրամի ներհոսք կամ արտահոսք:

Բյուջեն կազմելիս կառավարիչն օգտվում է ընդհանուր բյուջեից և բյուջեների այլ տեսակներից: Արդյունավետ կառավարման համար նա հաճախ համեմատում է որոշակի ժամանակահատվածի համար կազմած դրամի հոսքի բյուջեն նույն ժամանակահատվածի դրամի հոսքի հաշվետվության հետ: Այս գործողությունը հնարավորություն է տալիս ճշգրտելու ապագա պլանները՝ հիմնվելով համեմատության արդյունքների վրա:

Դրամի հոսքի բյուջեի կառուցվածքը

Դրամի հոսքի բյուջեն լավ պատկերացնելու համար այն ներկայացնենք պարզեցված աղյուսակի տեսքով, որի տվյալները պայմանական են (Աղյուսակ 2.5): Այն ընդգրկում է երկու եռամսյակ: Առաջին եռամսյակում գրանցված է 30 000 դրամի ներհոսք

(տող 5), որից 20 000-ը արտադրանքի վաճառքից դրամական մուտքերն են (տող 2), իսկ 10 000-ը դրամի սկզբնական հաշվեկշիռն է, այսինքն՝ դրամի առկա քանակը եռամսյակի սկզբին (տող 1): Դրամի արտահոսքը կազմում է 140 000 դրամ (տող 9): Դրամի հաշվեկշիռը եռամսյակի վերջում կազմում է -110 000 դրամ (տող 10): Հաշվեկշռային թվի բացասական արժեքը վկայում է այն մասին, որ սպասվող դրամական եկամուտները չեն ծածկում դրամական ծախսերը: Ավելին, եռամսյակի վերջում սպասվում է 110 000 դրամի պակասորդ, որից խոստովելու համար կպահանջվեն առնվազն այդ գումարի չափով փոխառու միջոցներ:

Աղյուսակ 2.5

ՊԱՐԶԵՑՎԱՆ ԴՐԱՄԻ ՀՈՍԵԻ ԲՅՈՒՋԵ

	Հոդվածի անվանումը	I եռամսյակ գումար, դրամ	II եռամսյակ գումար, դրամ
1	Դրամի սկզբնական հաշվեկշիռ	10 000	5 000
	Դրամի ներհոսք		
2	Արտադրանքի վաճառքից	20 000	120 000
3	Հիմնական միջոցների վաճառքից	—	50 000
4	Այլ դրամական մուտքեր	—	5 000
5	Ընդամենը դրամի ներհոսք	30 000	180 000
	Դրամի արտահոսք		
6	Արտադրական ծախսեր	35 000	18 000
7	Հիմնական միջոցների ձեռքբերում	100 000	—
8	Այլ ծախսեր	5 000	2 000
9	Ընդամենը դրամի արտահոսք	140 000	20 000
10	Դրամի հաշվեկշիռ (տող 5-տող 9)	-110 000	160 000
11	Պարտքի անհրաժեշտ գումար	115 000	—
12	Պարտքի վճարումներ (հիմնական գումար + %)	—	117 000
13	Դրամի վերջնական հաշվեկշիռ (տող 10 + տող 11 - տող 12)	5 000	43 000
14	Վճարման ենթակա պարտք	115 000	—

Հաջորդ եռամսյակը գրոյական հաշվեկշռով չսկսելու համար կառավարիչը որոշում է վերցնել 115 000 դրամ պարտք (տող 11), որից 5 000 դրամը պահում է որպես եռամսյակի վերջի պահուստային հաշվեկշռի գումար (տող 13): Երկրորդ եռամսյակում դրամի ներհոսքը 180 000 դրամ է (տող 5), իսկ արտահոսքը՝ 20 000 դրամ (տող 9): Եռամսյակի վերջի հաշվեկշիռը կազմում է 160 000 դրամ (տող 10): Այս գումարը կբավարարի նախորդ եռամսյակի 115 000 դրամ պարտքը և 2000 դրամ տոկոսները վճարելու համար (տող 12): Երկրորդ եռամսյակի վերջին դրամի հաշվեկշիռը կազմում է 43 000 դրամ (տող 13):

Այս սկզբունքով կարելի է կազմել դրամի հոսքի ամսական, եռամսյակային և տարեկան բյուջեներ: Դրանք հնարավորություն են տալիս որոշելու դրամի անհրաժեշտ քանակը դրամական պարտավորությունները մարելու և ծախսերը ծածկելու համար, խուսափելու ավելորդ պարտքերից, կարգավորելու պարտքի ժամկետները:

Դրամի հոսքի տարեկան բյուջեի կազմում

Տարեկան բյուջեն կազմելու համար ագարակատերն ընդհանուր բյուջեից առանձնացնում է այն հոդվածները, որոնք կապված են դրամի հոսքի հետ (Աղյուսակ 2.6): Բացի այդ, տող 1-ում նա նշում է առկա դրամի սկզբնական քանակը, որը կազմում է 20 000 դրամ: 2-ից 4-րդ տողերում բերված են մշակաբույսերի, անասունների և անասնապահական մթերքների վաճառքից սպասվող դրամական մուտքերը: Ընդամենը դրամական միջոցները (1-4-րդ տողերի գումարը) 7860 000 դրամ է (տող 5): 6-14-րդ տողերում բերված են փոփոխական դրամական ծախսերի հոդվածները, իսկ 16, 17-րդ տողերում՝ հաստատուն դրամական ծախսերը: Ընդամենը ծախսերը (տող 15+տող 18) կազմում են 5 412 000 դրամ (տող 19):

Դրամի տարեկան հաշվեկշիռը (տող 5-ից հանած տող 19) կազմում է 2448 000 դրամ (տող 20): Տարեկան տվյալները բերված են «ընդամենը» սյունակում: Այս տվյալների հիման վրա կառավարիչը բաշխում է սպասվելիք եկամուտները և ծախսերն ըստ ամիսների, որպեսզի կարողանա կարգավորել իր ծախսերը՝ ամենամսյա եկամտին համապատասխան:

Ագարակատիրոջ եկամտի ամենամեծ աղբյուրը անասնապահական մթերքների, մասնավորապես, պանրի վաճառքն է (տող 4): Այդ մթերքների արտադրությունը և վաճառքն անընդհատ գործընթաց է, որն ապահովում է կայուն եկամուտ ամբողջ տարվա ընթացքում: Իր դրամական եկամտի զգալի մասը ագարակատերն ստանում է հորթերի վաճառքից (տող 3): Հորթերի ծինը հիմնականում տեղի է ունենում ուշ աշնանը: Մինչև գարուն հորթերը կերակրվում են մայրական կաթով, իսկ գարնանից նրանց հանում են արոտավայրեր: Սեպտեմբերին ագարակատերը վաճառում է հորթերը՝ ստանալով 1260 000 դրամ եկամուտ: Մշակաբույսերից նա նույնպես ստանում է եկամուտ (տող 2)՝ սեպտեմբերին բերքը վաճառելուց հետո: Այսպիսով, հորթերի և մշակաբույսերի իրացումից տարեկան եկամուտն ագարակատերն ստանում է մեկ ամսվա ընթացքում:

Ագարակի դրամական ծախսերի մի մասը, ինչպես օրինակ, վառելիքի, վարձու աշխատանքի և կոմունալ ծախսերը, հավասարաչափ բաշխված են տարվա ընթացքում, մինչդեռ կան ծախսեր (օրինակ, գյուղատնտեսական մեքենաների նորոգում, կերի գնում և այլն), որոնք կատարվում են տարվա որոշակի ժամանակահատվածում: Յուրաքանչյուր ամսվա դրամական եկամուտների և ծախսերի տարբերությունը կառավարիչը գրանցում է «Դրամի վերջնական հաշվեկշիռ» հոդվածում (տող 20): Հունվարի վերջին այդ թիվը կազմում է 105 250 դրամ, որը նա գրանցում է փետրվար ամսվա «դրամի սկզբնական հաշվեկշիռ» հոդվածում (տող 1): Տարեկան դրամի վերջնական հաշվեկշիռը կազմում է 2 448 000 դրամ: Պարզության համար դիտարկվող օրինակում հաշվի չի առնված այն, որ անասնապահական ճյուղում բացի 30 կովից և 21 հորթից կան նաև շուրջ 10 գլուխ մատուռ և երինգ, 1 ցուլ և 1 ձի, որոնց խնամքի համար պահանջվում է 520 000 դրամի ծախս: Այսպիսով, ագարակատիրոջ իրական շահույթը տարեկան կկազմի ոչ թե 2 448 000 դրամ, այլ 1 928 000 դրամ: Ընդհանուր առմամբ այս թիվը կարող է լինել նաև բացասական, որը նշանակում է, որ միջոցները չեն բավարարում ծախսերը ծածկելու և պարտքերը մարելու համար: Այդ դեպքում կառավարիչը պետք է հուզա կամ պարտք անելու, կամ էլ պլանները վերանայելու մասին:

Աղյուսակ 2.6

ԴՐԱՄԻ ՀՈՍԵԻ ՏԱՐԵԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵ 1996Թ. ՀԱՄԱՐ

№	Հոդվածի անվանում	Ընդամենը	ԱՄՈՒՆԵՐ			
			I	II	III	IV
1	Դրամի սկզբնական հաշվեկշիռ	20 000	20 000	105 250	340 500	507 250
	Դրամի ներհոսք					
2	Մշակարությունի վաճառք	2080 000				
3	Անասունների վաճառք	1260 000				
4	Անասնապահական մթերքներ	4500 000	200 000	350 000	450 000	500 000
5	Ընդամենը դրամ. միջոցներ	7860 000	220 000	455 250	790 500	1007 250
	Դրամի արտահոսք					
	Փոփոխական դրամական ծախսեր					
6	Պարարտանյութ	157 500				157 500
7	Զինիկատներ	19 500			3 500	5 000
8	Անասնաբույժ. և դեղորայք	60 000			15 000	
9	Գնված կեր	900 000				
10	Վառելիք և փոխադրում	345 000	17 250	17 250	17 250	17 250
11	Նորոգում	100 500				
12	Կոմունալ ծախսեր	90 000	7 500	7 500	7 500	7 500
13	Վարձու աշխատանք	503 500	40 000	40 000	40 000	40 000
14	Հողի վարձակալություն (անհտ.)	200 000				
15	Ընդամենը փոփ. ծախսեր	2376 000	64 750	64 750	83 250	227 250
	Հատուկառուցում դրամական ծախսեր					
16	Հողի վարձակալություն (պետ.)	36 000				
17	Ընտանիքի կարիքների համար	3000 000	50 000	50 000	200 000	200 000
18	Ընդամենը հաստ. դր. ծախսեր	3036 000	50 000	50 000	200 000	200 000
19	Ընդամենը դրամի արտահոսք	5412 000	114 750	114 750	283 250	427 250
20	Վերջնական հաշվեկշիռ	2448 000	105 250	340 500	507 250	580 000

№	ԱՄՈՒՆԵՐ							
	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1	580 000	915 250	911 000	435 000	224 000	3408 750	3128 500	2913 750
2					2080 000			
3					1260 000			
4	600 000	800 000	400 000	350 000	350 000	200 000	150 000	150 000
5	1180 000	1715 250	1311 000	785 000	3914 000	3608 750	3278 500	3063 750
6								
7		5 000			6 000			
8			15 000			15 000		15 000
9		450 000	450 000					
10	17 250	51 750	51 750	51 750	51 750	17 250	17 250	17 250
11						100 500		
12	7 500	7 500	7 500	7 500	7 500	7 500	7 500	7 500
13	40 000	40 000	51 750	51 750	40 000	40 000	40 000	40 000
14								200 000
15	64 750	554 250	576 000	111 000	105 250	180 250	64 750	279 750
16								36 000
17	200 000	250 000	300 000	450 000	400 000	300 000	300 000	300 000
18	200 000	250 000	300 000	450 000	400 000	300 000	300 000	336 000
19	264 750	804 250	876 000	561 000	505 250	480 250	364 750	615 750
20	915 250	911 000	435 000	224 000	3408 750	3128 500	2913 750	2448 000

2.7 ԿԱՊԻՏԱԼ ԲՅՈՒՋԵ

Ազարակային գործը պլանավորելիս կառավարիչը երբեմն որոշումներ է կայացնում՝ կապված երկարաժամկետ (կապիտալ) ներդրումների հետ: Վերջիններս արվում են միանգամից, մինչդեռ դրանց արդյունքը ի հայտ է գալիս տարիներ անց: Այդ իսկ պատճառով կապիտալ ներդրումներ անելը շատ պատասխանատու և կարևոր գործ է, որը պահանջում է ներդրումների մանրակրկիտ տնտեսագիտական ուսումնասիրություն: Մա էլ հենց կոչվում է երկարաժամկետ պլանավորում:

Երկարաժամկետ պլանավորման գործիք է հանդիսանում կապիտալ բյուջեի կազմումը, որը կատարվում է երկու փուլով.

- հնարավոր տարբերակների դիտարկում
- առավել շահավետ տարբերակի ընտրություն:

Կապիտալ բյուջե կազմելիս պետք է հաշվի առնել երկարաժամկետ ներդրումների առանձնահատկությունները, մասնավորապես, ներդրվող դրամի արժեքի փոփոխությունը ժամանակի ընթացքում: Օրինակ, ազարակատերը որոշում է ավելացնել իր վարձակալած հողատարածքը, որի համար նրան անհրաժեշտ է լրացուցիչ տրակտոր: Դրա համար նա դիտարկում է երկու տարբերակ՝ գնել կամ վարձակալել տրակտորը: Հաշվարկելով յուրաքանչյուր տարբերակի ծախսերը՝ կառավարիչն ընտրում է դրանցից առավել շահութաբերը:

Կապիտալ բյուջեի պարզեցված օրինակ

Ազարակատերը վարձակալում է պահեստային շինություն՝ 20000 կգ հացահատիկ պահեստավորելու համար (Աղյուսակ 2.7): Ըստ նախորդ տարիների տվյալների՝ պահեստի տարեկան վարձավճարը 1 կգ հացահատիկի պահպանման համար կազմում է 0,342 դրամ: Ազարակատերը հնարավորություն ունի նաև գնելու այդ պահեստը 32 100 դրամով, որը նրան կազատի վարձավճարից, բայց առաջ կրելի պահեստի շահագործման հետ կապված վառելիքի, նորոգման, աշխատուժի և կոմունալ ծախսեր: Ճիշտ ընտրություն կատարելու համար կառավարիչը հաշվարկում է պահեստի գնման և շահագործման հետ կապված ծախսերը և դրանք համեմատում վարձակալական ծախսերի հետ:

Պահեստի շահագործման ժամկետը կառավարիչն ընդունում է 10 տարի, որից հետո նա կարող է այն վաճառել 6800 դրամով: Ազարակատերը ծրագրում է պահեստը շահագործել առաջին տարվանից, ուստի նա գնման տարին ընդունում է որպես զրոյական տարի: Այդ տարում աղյուսակի միակ ցուցանիշը գնման գինն է՝ 32100 դրամ: Շահագործման և վարձավճարի ծախսեր չկան, հետևաբար մաքուր «խնայողությունը» կազմում է -32 100 դրամ: Զանի որ ֆինանսական ներդրումները կատարվում են այսօր, ապա ամեն տարում սպասվող խնայողությունները պետք է գնահատվեն այսօրվա տեսանկյունից:

Աղյուսակ 2.7

ՊԱՇՏՍԻ ՉՆԱՆ ԿԱՊԻՏԱԼ ԲՅՈՒՋԵ

(20000 կգ հացահատիկ պահեստավորելու համար)

Տարիներ	Գնման գին, դրամ	Տարեկան գործարկման ծախսեր, դրամ	Խնայված վարձավճար, դրամ	Զուտ խնայողություններ, դրամ	Մառնեցման գործակից (սառնեցման դրույքաչափը 9 %)	Զուտ խնայողության արժեք, դրամ
I	II	III	IV	V	VI	VII
0	32 100	0	0	-32 100	1,0	-32 100
1	0	2 520	6 840	4 320	0,9174	3 963
2	0	2 530	6 840	4 310	0,8417	3 628
3	0	2 550	6 840	4 290	0,7722	3 313
4	0	2 590	6 840	4 250	0,7084	3 011
5	0	2 640	6 840	4 200	0,6499	2 730
6	0	2 700	6 840	4 140	0,5963	2 469
7	0	2 770	6 840	4 070	0,5470	2 226
8	0	2 850	6 840	3 990	0,5019	2 002
9	0	2 940	6 840	3 900	0,4604	1 796
10	-6 800	3 040	6 840	10 600	0,4224	4 478
Ընդամենը	25 300	27 130	68 400	15970		-2 484

Որպես հիմք ազարակատերն ընդունում է այն դրույթը, որ այսօրվա դրամը արժեքավոր է վաղվա դրամից այնքանով, որքանով այն կարող է եկամուտ բերել մինչև վաղը: Դրամի արժեքի այդ ճշտումը կատարվում է՝ հաշվի առնելով սառնեցման գործակիցը՝ 9 տոկոս դրույքաչափով: Սառնեցման գործակցի մասին ավելի հանգամանորեն կխոսվի 4-րդ բաժնում: Զրոյական տարում դրամի արժեքի փոփոխություն տեղի չի ունենում, այսինքն՝ սառնեցման գործակիցը հավասար է 1: Բազմապատկելով V-րդ և VI-րդ սյունակների թվերը՝ ստանում ենք զուտ խնայողության արժեքնված մեծությունը (սյունակ VII):

Առաջին տարում ի հայտ են գալիս պահեստի շահագործման ծախսերը, ինչպես նաև խնայողությունները՝ չմոծված վարձավճարի հաշվին: 1 կգ հացահատիկի հաշվով պահեստի շահագործման ծախսերի տվյալները կառավարիչը վերցնում է պահեստի ճյուղային բյուջեից, ասլա բազմապատկում հացահատիկի քսնակով և դրան գումարում ճյուղային բյուջեում տեղ չգտած հաստատուն ծախսերը (նորոգում, ամորտիզացիա, գույքահարկ և այլն): Ընդամենը ծախսերը կազմում են $(0,11 \text{ դրամ/կգ} \times 20 \text{ 000 կգ}) + 320 \text{ դրամ} = 2520 \text{ դրամ}$: Խնայված վարձավճարի տարեկան գումարը հավասար է $0,342 \text{ դրամ/կգ} \times 20 \text{ 000 կգ} = 6840 \text{ դրամ}$: Առաջին տարում զուտ խնայողությունը վարձավճար չմոծելու հաշվին կազմում է 4320 դրամ: Այս թիվը բազմապատկելով սառնեցման գործակցով, ստացվում է առաջին տարվա զուտ խնայողության այժմյան արժեքը՝ 4320 դրամ $\times 0,91 = 3963 \text{ դրամ}$:

Երկրորդ տարվա հաշվարկը կատարվում է նույն սկզբունքով: Տարեկան գործարկման ծախսերը (սյունակ 3) ավելանում են, քանի որ հնացման հետ մեծանում են նաև նորոգման ծախսերը: Խնայված վարձավճարը (սյունակ 4) մնում է նույնը՝ 6840 դրամ: Ուստի, զուտ խնայողությունը (սյունակ 5) կազմում է 4310 դրամ, որի այժմյան արժեքը 3628 դրամ է:

Տասներորդ տարում, երբ ավարտվում է պահեստի շահագործման ժամկետը, այն նախատեսվում է վաճառել 6800 դրամ մնացորդային արժեքով: Թվի բացասական նշանը պայմանավորված է նրանով, որ դա վաճառքի գինն է, սակայն բերված է գնման գնի սյունակում: Զուտ խնայողության արժեքն արժեքը տասներորդ տարում կազմում է $10 \text{ 600 դրամ} \times 0,42 = 4478 \text{ դրամ}$: Փաստորեն,

տասներորդ տարում ստացած 1 դրամ եկամուտը հավասար է այսօրվա 1 դրամի արժեքի կեսին: Գնման գնի և վաճառքի գնի տարբերությունը ցույց է տալիս պահեստի ամորտիզացիայի արժեքը: Այն չի նշվում գործարկման ծախսերում, քանի որ դրամական ծախս չէ: Գործարկման ծախսերը 10 տարվա ընթացքում կազմում են 27130 դրամ, խնայված վարձավճարը՝ 68 400 դրամ, զուտ խնայողությունը՝ առանց սառնեցման գործակիցը հաշվի առնելու՝ 15 970 դրամ: Այս դեպքում ներդրման ծախսերը (32100 դրամ) ծածկվում են 8 տարի հետո: Սառնեցման գործակիցը հաշվի առնելու դեպքում զուտ խնայողության արժեքը 10 տարի հետո դառնում է -2484 դրամ: Այսինքն, նույնիսկ 10 տարում պահեստի գնման ծախսերը չեն ծածկվում, որը հիմք է տալիս ազարակատիրոջը հրաժարվելու պահեստը գնելու մտադրությունից:

2.8 ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՇԱՀԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

Պլանավորված տարբերակներից առավել շահավետն ընտրելու համար պետք է գնահատել այդ տարբերակների շահավետությունը: Դրա համար օգտագործվում են 4 հիմնական ցուցանիշներ.

- ծախսածածկման շրջան
- կապիտալի շահութաբերության գործակից
- կապիտալի այժմյան զուտ արժեք
- ներքին շահութաբերության գործակից:

Ծախսածածկման շրջան

Ծախսածածկման շրջանն այն ժամանակամիջոցն է, որի ընթացքում ամբողջովին ծածկվում են ներդրումների ծախսերը՝ դրանցից ստացված եկամուտների հաշվին.

$$P = \frac{E}{I}, \quad (2.1)$$

որտեղ P -ն ծախսածածկման շրջանն է, E -ն՝ կապիտալ ներդրման ծախսերը, I -ն՝ միջին տարեկան դրամական եկամուտը: Գերադասելի են այն ներդրումները, որոնց ծախսածածկման շրջանը փոքր է: Աղյուսակ 2.8-ում բերված է ծախսածածկման շրջանի հաշվար-

կը ներդրման երկու տարբերակների համար: Առաջին տարբերակում ազարակատերը նախատեսում է գնել նոր տրակտոր 200 000 դրամով և ստանալ տարեկան 50 000 դրամ եկամուտ՝ 6 տարվա ընթացքում: Երկրորդ տարբերակում նա ենթադրում է նույն գնով գնել ավելի հզոր տրակտոր, որի շահագործումից նախատեսում է ունենալ տարեկան 80 000 դրամ եկամուտ՝ 3 տարվա ընթացքում: Ծախսաձածկման շրջանը I տարբերակի համար 4 տարի է, իսկ II տարբերակի համար՝ 2,5 տարի, ուստի վերջինս նախընտրելի է:

Ծախսաձածկման շրջանը չի կարող դիտվել որպես շահութաբերության լիարժեք ցուցանիշ, քանի որ հաշվի չի առնում ներդրված կապիտալի տնտեսական կյանքը ծախսաձածկման շրջանից հետո, այսինքն՝ անտեսվում է այն եկամուտը, որը կստացվի ներդրման ծախսերը ծածկելուց հետո: Իրականում այս ցուցանիշն ավելի շուտ ոչ թե շահութաբերության, այլ իրացվելիության ցուցանիշ է, քանի որ ցույց է տալիս, թե որքան արագ «կփակվեն» ներդրման ծախսերը: Ծախսաձածկման շրջանը չի արտահայտում նաև դրամի արժեքի փոփոխությունը ժամանակի ընթացքում, որը կարևոր է՝ ներդրումը գնահատելու համար:

Կապիտալի շահութաբերության գործակից

Կապիտալի շահութաբերության գործակիցը ցույց է տալիս միավոր ներդրումից ստացված միջին տարեկան եկամուտը.

$$R = \frac{I - D}{E} \cdot 100\%, \quad (2.2)$$

որտեղ R -ը կապիտալի շահութաբերության գործակիցն է, I -ն՝ միջին տարեկան դրամական եկամուտը, D -ն՝ տարեկան ամորտիզացիան, E -ն՝ կապիտալի ներդրման ծախսերը:

Աղյուսակ 2.8-ում I տարբերակի համար $R = 8,33\%$, II տարբերակի համար $R = 6,67\%$: Ընտրություն կատարելիս նախապատվությունը տրվում է մեծ շահութաբերության գործակից ունեցող տարբերակին: Բերված աղյուսակում դա I տարբերակն է: Այսպիսով, շահութաբերության տեսակետից գերադասելի է I տարբերակը, իսկ ծախսաձածկման տեսակետից՝ II տարբերակը: Շահութաբերության գործակիցն արտացոլում է ստացված եկամուտը ներդրման ամբողջ կյանքի ընթացքում: Սակայն, նշված գործա-

կիցն ունի մի թերություն. այն հաշվի չի առնում ներդրման արժեքի փոփոխությունը ժամանակի ընթացքում:

Աղյուսակ 2.8

ԾԱԽՍԱԾԱԾԿՄԱՆ ՇՐՋԱՆԻ ԵՎ ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՇԱԽՈՒՅԹԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԱԿԻՑԻ ՀԱՄԱՆԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Անվանում	Ներդրումների տարբերակներ	
	I	II
Կապիտալ ներդրումներ, դրամ	200 000	200 000
Տարեկան եկամուտ		
I տարի	50 000	80 000
II տարի	50 000	80 000
III տարի	50 000	80 000
IV տարի	50 000	—
V տարի	50 000	—
VI տարի	50 000	—
Ընդամենը եկամուտ	300 000	240 000
Տարեկան ամորտիզացիա, դրամ	33 340	66 660
Ծախսաձածկման շրջան, տարի	$\frac{200 000}{50 000} = 4$	$\frac{200 000}{80 000} = 2,5$
$P = \frac{E}{I}$		
Կապիտալի շահութաբերության գործակից (%)	$\frac{50 000 - 33 340}{200 000} \times 100 = 8,33$	$\frac{80 000 - 66 660}{200 000} \times 100 = 6,67$
$R = \frac{I - D}{E} \times 100$		

Կապիտալի այժմյան զուտ արժեք

Կապիտալի այժմյան զուտ արժեքի գնահատման մեթոդը հիմնված է այն դրույթի վրա, որ այսօրվա դրամն արժեքավոր է վաղվա դրամից այնքանով, որքանով կարող է եկամուտ բերել մինչև վաղը: Բացի այդ, ներդրած դրամը կորցնելու ռիսկը և դրամի արժեզրկումը նույնպես նվազեցնում են դրամի արժեքը ժամանա-

կի ընթացքում: Ենթադրենք, ագարակատերը նախատեսում է կապիտալ ներդրում կատարել և ստանալ տարեկան 10 տոկոս շահույթ: Նա ցանկանում է իմանալ, թե որքա՞ն գումար պետք է ներդնի այսօր՝ 5 տարի հետո 1 000 000 դրամ ունենալու համար: Այսինքն, նա պետք է հաշվարկի 1 000 000 դրամի այժմյան արժեքը, որի համար կիրառում է հետևյալ բանաձևը.

$$V_n^f = V_n^p (1+i)^n, \quad (2.3)$$

որտեղ V_n^f -ը ներդրման ապագա արժեքն է, V_n^p -ն՝ այժմյան արժեքը, i -ն՝ շահույթի դրույթաչափը, n -ը՝ տարիների թիվը:

Բերված բանաձևից ստացվում է.

$$V_n^p = \frac{V_n^f}{(1+i)^n} \quad (2.4)$$

կամ

$$V_n^p = V_n^f \cdot \frac{1}{(1+i)^n} \quad (2.5)$$

$\frac{1}{(1+i)^n}$ մեծությունն անվանում են ստոեյման գործակից:

Մեր օրինակում

$$V_5^p = \frac{1000000}{(1+0,1)^5} = 620921 \text{ դրամ:}$$

Մնացած բոլոր տարիների եկամուտների այժմյան արժեքները հաշվելու համար ագարակատերը կարող է օգտվել նույն բանաձևից.

$$V_4^p = \frac{1000000}{(1+0,1)^4} = 751314 \text{ դրամ,}$$

.....

$$V_1^p = \frac{1000000}{(1+0,1)^1} = 1000000 \text{ դրամ,}$$

Տարեկան շահույթը հաշվարկելու համար ագարակատերը կազմում է աղյուսակ:

Աղյուսակ 2.9

ՆԵՐԴՐՄԱՆ ՏԱՐԵԿԱՆ ՇԱՀՈՒԹՅՈՒՆ

Տարի	Դրամի արժեքը տարեկան	Տարեկան շահույթ	Դրամի արժեքը տարեկան
1	620 921	$620\,921 \times 0,1 = 62\,092$	683 013
2	683 013	$683\,013 \times 0,1 = 68\,301$	751 314
3	751 314	$751\,314 \times 0,1 = 75\,131$	826 446
4	826 446	$826\,446 \times 0,1 = 82\,644$	909 090
5	909 090	$909\,090 \times 0,1 = 90\,909$	1 000 000

Բերենք կապիտալի այժմյան արժեքի գնահատման ևս մի օրինակ: Ագարակատերը որոշել է հող վարձակալել 5 տարի ժամկետով: Տարեկան վարձավճարը կազմում է 100 000 դրամ: Որքա՞ն գումար նա պետք է վճարի այսօր, եթե վարձատուը պահանջում է 5 տարվա վարձավճարը մուծել միանգամից:

Առաջին հերթին ագարակատերը պետք է գնահատի յուրաքանչյուր տարվա վարձավճարի այժմյան արժեքը (Աղյուսակ 2.10): Ենթադրենք, կապիտալի շահութաբերությունը կազմում է 10 տոկոս: Եթե ագարակատերը կատարելու լինե՞ր ամենամյա մուծումներ, նա պետք է վճարեր նույն 100 000 դրամը 5 տարվա ընթացքում: Այժմ նա հաշվարկում է յուրաքանչյուր տարվա 100 000 դրամի այժմյան արժեքը: 10 տոկոս շահութաբերության դեպքում առաջին տարվա 100 000 դրամի այժմյան արժեքը հավասար է $100\,000 \text{ դրամ} \times 0,909 = 90\,900$: Գործակիցը (0,909) առաջին տարվա վերջի 1 դրամի արժեքն է այսօր, որը հաշվարկվում է (2.5) բանաձևով, որտեղ $V_n^f = 1$ դրամ.

$$V_1^p = 1 \times \frac{1}{(1+0,1)^1} = 0,909:$$

Աղյուսակ 2.10-ի երրորդ սյունակում բերված են հետագա տարիների համար նույն բանաձևով հաշվարկված գործակիցները: Յուրաքանչյուր տարվա վարձավճարը այդ տարվա գործակիցի հետ բազմապատկելով, ստացվում է այժմյան արժեքը: Օրինակ,

երկրորդ տարվա վարձավճարի այժմյան արժեքը հավասար է 100 000 դրամ $\times 0,826 = 82 600$ դրամ:

Աղյուսակ 2.10

ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԱՅԺՄՅԱՆ ԱՐԺԵՔԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ

Տարի	Տարեկան վարձավճար	Սառեցման գործակից	Վարձավճարի այժմյան արժեք
1	100 000	0,909	90 900
2	100 000	0,826	82 600
3	100 000	0,751	75 100
4	100 000	0,683	68 300
5	100 000	0,621	62 100
Ընդամենը			379 000

Այսպիսով, եթե ագարակատերը միանգամից վճարելու լիներ 5 տարվա գումարը, նա պետք է մուծեր 379 000 դրամ, որը համարժեք է 5 տարվա ընթացքում տարեկան 100 000 դրամ վճարելուն:

Ընդհանուր դեպքում, ներդրված կապիտալի այժմյան գուտ արժեքը կարելի է հաշվարկել հետևյալ բանաձևով.

$$N = \sum_{n=1}^k \frac{I_n}{(1+d)^n} - E, \quad (2.6)$$

որտեղ I_n -ը տարեկան դրամական եկամուտն է, N -ը ներդրված կապիտալի այժմյան գուտ արժեքը, n -ը՝ տարիների թիվը, k -ն՝ սպասվելիք եկամտի վերջին տարին, d -ն՝ սառեցման դրույքաչափը, E -ն՝ կապիտալի ձեռքբերման ծախսերը, Σ -ն՝ գումարն ըստ բոլոր տարիների:

Կապիտալի այժմյան գուտ արժեքի հաշվարկման փուլերը

Առաջին փուլ. սառեցման դրույքաչափի որոշում: Սառեցման դրույքաչափը օգտագործվում է ապագա եկամուտների այժմյան արժեքը գնահատելու համար: Այն հաշվարկելիս օգտվում են հետևյալ բանաձևից.

$$d = K_e W_e + K_d(1-t) W_d, \quad (2.7)$$

որտեղ d -ն սառեցման դրույքաչափն է, K_e -ն՝ սեփական կապիտալի շահութաբերությունը, W_e -ն՝ սեփական կապիտալի բաժինը ամբողջ ներդրած կապիտալի մեջ, K_d -ն՝ փոխառու կապիտալի դրույքաչափը, t -ն՝ շահութահարկի դրույքաչափը, W_d -ն՝ փոխառու կապիտալի բաժինը ամբողջ ներդրած կապիտալի մեջ:

Օրինակ.

ագարակատերը պատրաստվում է տրակտոր գնել՝ այլ ագարակներում վարձու գյուղատնտեսական աշխատանքներ կատարելու համար: Սեփական միջոցներից նա կարող է տրակտորի գնման համար տրամադրել 60000 դրամ: Տրակտորի շուկայական գինը 200000 դրամ է, ուստի մնացած 140000 դրամը նա պետք է պարտքով վերցնի: Այս օրինակում սեփական կապիտալի բաժինը կազմում է 30 տոկոս, փոխառու կապիտալինը՝ 70 տոկոս: Ագարակատերը նախատեսում է տարեկան մշակել 50 հա հողատարածություն և յուրաքանչյուր հեկտարից ստանալ 20000 դրամ եկամուտ: Տրակտորի օգտակար ծառայության ժամկետը 8 տարի է, որից հետո նրա մնացորդային արժեքը կկազմի 72030 դրամ: Ագարակատերը հաշվարկում է, որ իր եկամուտները կհարկվեն 30% դրույքաչափով: Իր նախկին փորձից ելնելով՝ նա ակնկալում է ունենալ 8 տոկոս շահութաբերություն: Փոխառու միջոցների դրույքաչափը 20 տոկոս է:

Այս թվերը տեղադրելով (2.5) բանաձևի մեջ, ագարակատերը հաշվարկում է սառեցման դրույքաչափը.

$$d = K_e W_e + K_d(1-t) W_d = (0,08 \times 0,3) + 0,2(1-0,3)0,7 = 0,12$$

Երկրորդ փուլ. գույքի ձեռքբերման ծախսերի այժմյան արժեքի հաշվարկ: Եթե գնված գույքի համար վճարումը կատարվում է անմիջապես, ապա այդ ծախսերի այժմյան արժեքը հավասար է գույքի գնման գնին: Մեր օրինակում դա տրակտորի գնման գինն է՝ 200 000 դրամ: Որոշ դեպքերում կարող է ծագել լրացուցիչ ներդրումներ անելու կարիք:

Օրինակ.

ագարակատերը պատրաստվում է գոմ գնել: Նա հաշվի է առնում այն հանգամանքը, որ իր ընտրած գոմը երկու տարի հետո կապիտալ նորոգման կարիք կունենա: Հաշվարկելով նորոգման ծախսե-

որ՝ ազարակատերը դրանք վերագնահատում է այժմյան արժեքի տեսանկյունից: Բերենք մեկ ուրիշ օրինակ, երբ ազարակատերը որոշում է ընդլայնել իր խոգարունական արտադրությունը: Կապիտալ ներդրումները հաշվարկելիս նա պետք է ծախսերի մեջ ընդգրկի ոչ միայն կառույցների և սարքավորումների գնման գինը, այլև խոզերի բուծման հետ կապված ծախսերը (խոզերի լրացուցիչ զխաբանակի բուծում և այլն):

Երրորդ փուլ. տարեկան դրամական շահույթի հաշվարկ: Գույքի ծառայության ժամկետի ընթացքում այդ գույքի ներդրման շնորհիվ ստացված ամենամյա շահույթը որոշելիս հաշվի չի առնվում ամորտիզացիան: Այն տեղ է գտնում հարկային խնայողությունների հաշվարկում՝ որպես գույքի արժեքի փոփոխություն:

$$F_n = I_n - E_n - T_n + S_k, \quad (2.8)$$

որտեղ F_n -ը n -րդ տարվա դրամական շահույթն է, I_n -ը՝ n -րդ տարվա դրամական եկամուտը, E_n -ը՝ n -րդ տարվա դրամական ծախսերը, T_n -ը՝ n -րդ տարվա շահութահարկը, S_k -ն՝ k -րդ տարում գույքի մնացորդային արժեքը: Ներդրումից ստացված I_n դրամական եկամուտը հաշվարկվում է որպես այդ ներդրման արդյունքի, այսինքն՝ ստացված արտադրանքի ծավալի և գնի արտադրյալ: Դրամական ծախսերը՝ E_n -ը, արտադրանքի թողարկման հետ կապված ծախսերն են, որոնց մեջ չեն մտնում պարտքի տոկոսները և ոչ դրամական ծախսերը: Շահութահարկը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$T_n = [I_n - (E_n + D_n)] \cdot R_n, \quad (2.9)$$

որտեղ D_n -ը ամորտիզացիան է n -րդ տարում, R_n -ը՝ n -րդ տարվա շահութահարկի սահմանային դրույքաչափն է:

Մնացորդային արժեքն այն եկամուտն է, որը ստացվում է կյանքն ապրած գույքի վաճառքից: Կազմենք ամենամյա դրամական շահույթի աղյուսակ (Աղյուսակ 2.11): Մեր օրինակում ընդունենք, որ 1 հա-ի համար տրակտորի տարեկան շահագործման ծախսերը կազմում են 10 000 դրամ (նորոգում, վառելիք): Ծախսերի և դրույքների տարեկան աճը կազմում է 5 տոկոս:

Աղյուսակ 2.11

ՏԱՐԵԿԱՆ ԴՐԱՄԱԿԱՆ ՇԱԽՈՒՅՑԻ ՀԱՇՎԱՐԿ

Տարի	Դրամական եկամուտներ I_n	Դրամական ծախսեր E_n	Հարկեր T_n	Մնացորդային արժեք S_k	Դրամական շահույթ F_n
1	1 000 000	500 000	142 500	—	357 500
2	1 050 000	525 000	150 000	—	375 000
3	1 100 000	550 000	158 250	—	391 750
4	1 157 000	578 500	166 050	—	412 450
5	1 215 000	607 500	174 750	—	432 750
6	1 276 000	638 000	183 900	—	454 100
7	1 340 000	670 000	193 500	—	476 500
8	1 400 000	700 000	202 500	72 030	569 530
	9 538 000	4 769 000			

I_n սյունակ. 50 հա x 20 000 դրամ/հա = 1 000 000 դրամն առաջին տարվա եկամուտն է: Մնացած տարիների եկամուտը հաշվարկելիս հաշվի է առնվում գների աճը 5 տոկոսով:

E_n սյունակ. 50 հա x 10 000 դրամ/հա = 500 000 դրամ: Մնացած տարիների համար նույնպես հաշվի է առնվում ծախսերի աճը 5 տոկոսով:

T_n սյունակ. հաշվարկվում է ըստ (2.7) բանաձևի.

$$T_1 = [1000 000 - (500 000 + 25 000)] 0,3 = 142 500 \text{ դրամ:}$$

Տարեկան ամորտիզացիան կազմում է 25 000 դրամ, որը ստացվում է տրակտորի ձեռքբերման գինը ծառայության ժամկետի վրա բաժանելով:

S_k սյունակ. $[(200 000 \times 0,35)(1,05)^8] 0,7 \div 72 030$ դրամ: Մնացորդային արժեքը հաշվարկելիս ազարակատերն օգտվում է աղյուսակային տվյալից (0,35 գործակից), որը ցույց է տալիս, թե սկզբնական գնի որ տոկոսն է կազմում մնացորդային արժեքը (35 տոկոս), և 8 տարվա ընթացքում գների 5 տոկոս աճի գործակից (1,05)⁸:

Չորրորդ փուլ: Տարեկան գուտ դրամական շահույթի այժմյան արժեքի հաշվարկը կատարվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$F_n^P = F_n \cdot \frac{1}{(1+d)^n}, \quad (2.10)$$

որտեղ F_n^P -ն տարեկան գուտ դրամական շահույթի այժմյան արժեքն է, F_n -ը՝ տարեկան դրամական շահույթը, d -ն՝ ստոյանքային տարր, n -ը՝ տարիների թիվը: Բանաձևում $\frac{1}{(1+d)^n}$ մեծությունը ստոյանքային գործակիցն է: Առաջին տարվա համար այն հավասար է՝

$$\frac{1}{(1+0,12)^1} = 0,893, \quad F_1^P = 357\,500 \cdot 0,893 = 319\,250 \text{ դրամ:}$$

Նույն հաշվարկը կատարվում է մնացած տարիների համար:

Աղյուսակ 2.12

ՏԱՐԵԿԱՆ ՋՈՒՏ ԴՐԱՄԱԿԱՆ ՃԱՆՈՒՅԹԻ ԱՅԺՄՅԱՆ ԱՐԺԵՔԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ

Տարի	Տարեկան դրամական շահույթ F_n	Ստոյանքային գործակից	Տարեկան գուտ դրամական շահույթի այժմյան արժեք F_n^P
1	357 500	0,893	319 250
2	375 000	0,797	298 875
3	391 750	0,712	278 926
4	412 450	0,636	262 318
5	432 750	0,567	234 029
6	454 100	0,507	230 228
7	476 500	0,452	215 378
8	569 530	0,404	230 090
		Ընդամենը՝	2 069 538

Հինգերորդ փուլ: Ջուտ դրամական շահույթի այժմյան արժեքը հաշվարկելու համար՝ տարեկան գուտ դրամական շահույթի այժմյան արժեքից հանվում է գույքի ձեռքբերման գնի այժմյան արժեքը:

$$N = 2069\,538 - 200\,000 = 1869\,538 \text{ դրամ:}$$

Վեցերորդ փուլ: Վերոհիշյալ հաշվարկները կատարելուց անմիջապես հետո ազարակատերը որոշում է՝ անել ներդրում, թե՞ ոչ: Քանի որ գուտ դրամական շահույթի այժմյան արժեքը դրական թիվ է, ապա իմաստ ունի կատարել այդ ներդրումը (եթե մնացած տարբերակները ավելի քիչ շահութաբեր են):

Ներքին շահութաբերության գործակից

Ներքին շահութաբերության գործակիցը սույն է տալիս, թե որքան շահույթ կբերի ներդրած դրամի ամեն միավորը: Այն ստացվում է (2.6) բանաձևից, երբ $N = 0$.

$$\sum_{n=1}^k \frac{I_n}{(1+r)^n} = E, \quad (2.11)$$

որտեղ I_n -ը տարեկան դրամական եկամուտն է, n -ը՝ տարիների թիվը, որոնց ընթացքում սպասվում է եկամուտը, k -ն՝ դիտարկվող վերջին տարին, Σ -ը՝ գումարն ըստ բոլոր k տարիների, r -ը՝ ներքին շահութաբերության գործակիցը, E -ն՝ դրամական ծախսերը: Համեմատելով տարբեր շահութաբերության գործակից ունեցող ներդրման ծրագրերը՝ ընտրվում է այն, որի գործակիցն ավելի բարձր է: Ըստ էության, r -ը ստոյանքային տարր (d) այն արժեքն է, որի դեպքում գուտ դրամական շահույթի այժմյան արժեքը հավասարվում է գրոյի, այսինքն՝ դրամական եկամուտները հավասարվում են դրամական ծախսերին:

Կապիտալի այժմյան արժեքը հաշվարկելուց հետո ազարակատերը գալիս է այն համոզման, որ իր նախատեսած ներդրումը շահութաբեր է: Այժմ նա ցանկանում է իմանալ, թե որքան շահույթ կբերի իր ներդրած յուրաքանչյուր դրամը ու՞ր տարվա ընթացքում: Այսինքն, նա պետք է հաշվարկի r գործակիցը: Օգտվելով (2.11) բանաձևից և Աղյուսակ 2.11-ի տվյալներից, նա ստանում է.

$$\frac{9\,538\,000}{(1+r)^8} = 4\,769\,000,$$

որտեղից

$$(1+r)^8 = \frac{9\,538\,000}{4\,769\,000} = 2,$$

$$1+r = \sqrt[8]{2} = 1,09 \text{ և } r = 0,09:$$

Այսպիսով, 9 տոկոս սառեցման դրույքաչափի դեպքում ներդրումների դրամական ծախսերն ամբողջովին ծածկվում են դրամական եկամուտներով:

2.9 ՀԱՐՑԵՐ

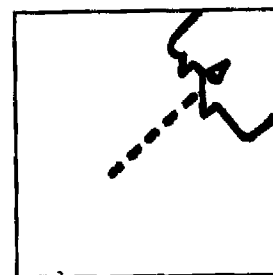
1. Ինչպիսի՞ բյուջեներ են կազմվում կարճաժամկետ և երկարաժամկետ պլանավորման ժամանակ:
2. Ո՞ր բյուջեն է ընկած բոլոր բյուջեների հիմքում:
3. Ընդգրկվա՞ծ են արդյոք հաստատուն ծախսերը ձյուղային բյուջեի մեջ: Ինչո՞ւ:
4. Ինչպիսի՞ բյուջե է կազմվում, երբ նախատեսվում է արտադրանքի ծավալի փոփոխություն:
5. Ի՞նչ փուլերից է բաղկացած ընդհանուր պլանավորումը:
6. Ո՞ր տեսակի բյուջեն է օգտագործվում ընդհանուր բյուջե կազմելիս:
7. Ի՞նչ հիմնական բաժիններից է բաղկացած ընդհանուր բյուջեն: Ո՞ր բաժինն կդասեիք «վառելիք և բերքի փոխադրում» հոդվածը:
8. Աղյուսակ 2.4-ում «Շողի վարձակալությունը պետությունից» հոդվածը տրված է հաստատուն դրամական ծախսերի բաժնում, իսկ «Շողի վարձակալությունը անհատից»՝ փոփոխական դրամական ծախսերի բաժնում: Բացատրեք, թե ինչո՞ւ:
9. Ինչո՞վ է տարբերվում դրամի հոսքի բյուջեն ընդհանուր բյուջեից:
10. Ի՞նչ նպատակ է հետապնդում դրամի հոսքի բյուջեի կազմումը:
11. Ինչո՞վ է պայմանավորված կապիտալ բյուջեի անվանումը:
12. Նշեք տնտեսական շահավետության չորս հիմնական ցուցանիշները և տվեք յուրաքանչյուրի սահմանումը:
13. Պարզաբանեք հետևյալ պնդումը. «Դրամն այսօր ավելի արժեքավոր է, քան դրամը վաղը»:
14. Ի՞նչ է սառեցման գործակիցը և ինչո՞վ է տարբերվում սառեցման դրույքաչափից:

2.10 ԽՆԴԻՐՆԵՐ

1. Ագարակատերն ունի 5 հա սեփական հողատարածություն, որից 2 հա-ի վրա աճեցնում է ցորեն, իսկ 3-ի վրա՝ գարի: Օգտվելով աղյուսակ 2.1-ում բերված ձյուղային բյուջեներից՝ կազմեք ագա-

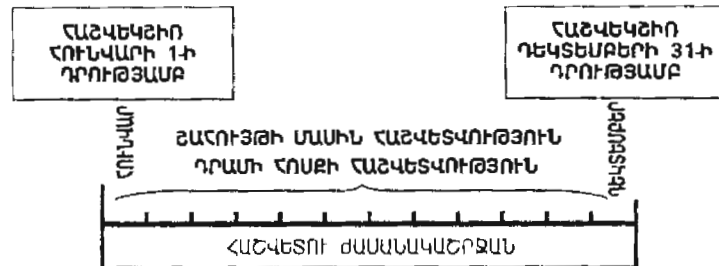
րակի ընդհանուր բյուջեն՝ անտեսելով ոչ արտադրական ծախսերն ու եկամուտները (սյուճակ 8):

2. Կազմեք նույն ագարակի համար դրամի հոսքի բյուջե:
3. Ագարակատերը որոշել է 1 հա-ով պակասեցնել ցորենի ցանքատարածությունը և 1 հա-ով ավելացնել գարու արտադրությունը: Կազմեք մասնակի բյուջե, հաշվի առնելով, որ աշխատուժի պահանջը ցորենի համար 12ժ/հա է, գարու համար՝ 11 ժ/հա: Աշխատանքի վարձատրությունը կազմում 95 դրամ/ժամ: Պակասող տվյալները վերցրեք աղյուսակ 2.1-ից:
4. Ագարակատերը կանգնած է երկընտրանքի առջև. գնել օգտագործված բեռնատար ավտոմեքենա 500000 դրամով, թե՞ այդ նույն գումարով գնել նոր, բայց փոքր հզորությամբ ավտոմեքենա: Առաջին դեպքում նա նախատեսում է օգտագործել մեքենան 5 տարի և ստանալ տարեկան 30000 դրամ, իսկ երկրորդ դեպքում՝ չահագործել 10 տարի՝ ունենալով տարեկան 10000 դրամ շահույթ: Հաշվեք ծախսածածկման շրջանը առաջին և երկրորդ դեպքերում և որոշեք, թե ո՞րն է ավելի շահութաբերը այդ տեսակետից:
5. Նախորդ օրինակի տվյալներով հաշվարկեք կապիտալի շահութաբերության գործակիցները և որոշեք շահութաբեր տարբերակը:
6. Ագարակատերը պատրաստվում է 400000 դրամով գնել գնել: Գումարի 20 տոկոսը նախատեսում է վճարել սեփական միջոցներից, իսկ մնացածը՝ պարտքով վերցնել: Պարտքի տարեկան դրույքաչափը 20 տոկոս է, սեփական կապիտալի շահութաբերությունը՝ 10 տոկոս: Շահութահարկի դրույքաչափը կազմում է 30 տոկոս: Հաշվեք կապիտալի սառեցման դրույքաչափը:

3.1 ՀԱՅՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Պլանների իրագործման ընթացքում ագարակի կառավարիչը գրանցում է ստացված տվյալները, վերլուծում դրանք և համեմատում պլանային տվյալների հետ՝ շեղումները ժամանակին վերացնելու նպատակով: Վերահսկումը, ինչպես և պլանավորումը, անընդհատ գործընթաց է: Այն դժվար է առանձնացնել պլանավորումից, քանի որ վերահսկման տվյալներն ազդում են պլանավորման վրա և՛ հակառակը: Գործընթացը վերահսկելու համար կառավարիչը պետք է արդյունքները և դրանց վերաբերյալ տվյալները համակարգի և գրանցի հաշվետվությունների ձևով: Հաշվետվությունների հիմնական տեսակներն են՝ հաշվեկշիռը, շահույթի

Նկար 3.1 Հաշվետվությունների տեսակները

մասին հաշվետվությունը և դրանի հոսքի հաշվետվությունը: Հաշվեկշիռը ներկայացնում է տնտեսության ֆինանսական վիճակը՝ որոշակի օրվա դրությամբ: Շահույթի մասին հաշվետվությունը և դրանի հոսքի հաշվետվությունն արտացոլում են գործունեության արդյունքները որոշակի ժամանակահատվածում: Բոլոր հաշվետվությունները կազմելիս անհրաժեշտ է ունենալ տվյալներ՝ գործում ներդրված ռեսուրսների քանակի, տեսակի և արժեքի մասին: Այդ տվյալները ստանալու համար կառավարիչը հաշվառում է ագարակին պատկանող ամբողջ գույքը, այսինքն կատարում է գույքագրում: Հաշվեկշիռը կազմվում է գույքագրման, գույքի մուտքի և ելքի փաստաթղթերի հիման վրա:

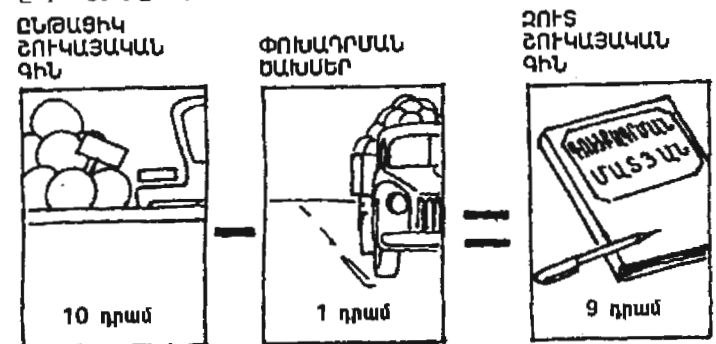
3.2 ԳՈՒՅՔԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ

Գույքի կազմի մեջ մտնում են տնտեսության բոլոր նյութական և ֆինանսական միջոցները: Գույքագրման ժամանակ կատարվում է գույքի քանակական հաշվառում, որից հետո այն գնահատվում է: Գույքի քանակական հաշվառումը կատարելիս գրանցվում են տվյալներ՝ գույքի յուրաքանչյուր տեսակի, քանակի և բնութագրերի վերաբերյալ: Քանակը տրվում է հեկտարներով (հա), տոննաներով (տ), լիտրերով (լ), գլխաքանակով (գլխ) և այլն: Բնութագրական մասում գրանցվում են գույքը բնութագրող տվյալներ (հզորություն, ծավալ, արտադրողականություն), ձեռքբերման տարիքի վր, ծառայության ժամկետը և այլն: Գույքի գնահատման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է նրանով, որ բոլոր հաշվետվություններում գույքը գրանցվում է արժեքային, այսինքն՝ դրամական արտահայտությամբ: Գոյություն ունեն գնահատման տարբեր եղանակներ, որոնց ընտրությունը կախված է գույքի տեսակից, շահագործման պայմաններից և մի շարք այլ գործոններից: Դրանք են.

- գուտ շուկայական գնի եղանակը
- ինքնարժեքի եղանակը
- ամորտիզացիայի եղանակը:

Ձուտ շուկայական գնի եղանակ

Ըստ այս եղանակի՝ գույքի արժեքը որոշելիս հիմք է ընդունվում դրա ընթացիկ շուկայական գինը, որից հանվում են բոլոր ծախսերը:

Նկար 3.2 Ձուտ շուկայական գին

րը՝ կապված ապրանքը վաճառքի վայր փոխադրելու և վաճառքը կազմակերպելու հետ: Նշված եղանակը կիրառում են գույքի այն տեսակների համար, որոնք պետք է վաճառվեն համեմատաբար կարճ ժամկետում և որոնց ընթացիկ շուկայական գինը հեշտ է որոշել (հայահատիկ, բտվող անասուններ, խոտ, կաթնամթերք և այլն):

Ինքնարժեքի եղանակ

Ինքնարժեքի եղանակով գնահատվում է ագարակի սեփական արտադրանքը: Որպես գույքի արժեք գրանցում են այդ արտադրանքի վրա կատարված ծախսերը: Ինքնարժեքի եղանակով գնահատվում է ոչ միայն արտադրված, այլև անավարտ արտադրանքը, որի արժեքը ապագա արտադրանքի վրա կատարված ծախսերի գումարն է՝ գույքագրման օրվա դրությամբ: Օրինակ, ագարակատերը մարտի վերջին կատարել է եգիպտացորենի ցանք, որի բերքը սպասում է հուլիսին: Ապրիլի 1-ին հաշվետվություն կազմելիս նա հաշվարկում է այդ օրվա դրությամբ եգիպտացորենի արտադրության վրա կատարված ծախսերը: Դրանք են՝ սերմացուի, պարարտանյութերի, թունաքիմիկատների, վառելիքի ձեռքբերման, ամորտիզացիայի և աշխատանքի վարձատրության ծախսերը: Կառավարիչը գրանցում է այդ ծախսերը հաշվեկշռի «անավարտ արտադրություն» տողում, որը և եգիպտացորենի սպասվող բերքի նախնական արժեքն է ապրիլի 1-ի դրությամբ: Բերքի անավարտ արտադրության գնահատման համար չի կիրառվում գուտ շուկայական գնի եղանակը, քանի որ անբարենպաստ կլիմայական պայմանները, շուկայական իրավիճակի փոփոխությունը և մի շարք այլ գործոններ կարող են էսպես փոփոխել բերքի ինքնարժեքը մինչև բերքահավաքը և վաճառքը:

Ամորտիզացիայի եղանակ

Ամորտիզացիայի եղանակով գնահատվում է հիմնական միջոցների՝ շենքերի, մեքենաների, բանող և մթերատու անասունների, բազմամյա տնկարկների արժեքը: Շահագործման ընթացքում դրանք աստիճանաբար «մաշվում» են՝ կորցնելով իրենց արժեքը և այն փոխանցելով արտադրանքին: Գույքի արժեքի նվազումը մաշվածքի պատճառով կոչվում է ամորտիզացիա: Այն մտնում է ար-

տադրանքի ինքնարժեքի մեջ՝ որպես ոչ դրամական ծախս: Գույքը կարող է դառնալ ոչ պիտանի թե՛ ֆիզիկական, թե՛ բարոյական մաշվածքի հետևանքով: Վերջինս կապված է նոր տեխնոլոգիաների, անասունների նոր ցեղերի, նոր մեքենաների և սարքավորումների ներդրման հետ: Օրինակ, բարձր կաթնատվություն և յուղատվություն ունեցող կովերի ձեռքբերումը հանգեցնում է նրան, որ ագարակում եղած անասունների կազմը, չնայած ֆիզիկական պիտանիությանը, որոշ չափով կորցնում է իր արժեքը:

Յուրաքանչյուր գույքի համար պետք է սահմանվի օգտակար ծառայության ժամկետ: Ֆիզիկական ծառայության ժամկետը որոշվում է ըստ նորմատիվ փաստաթղթերի, իսկ բարոյական ծառայության ժամկետը սահմանում է ինքը կառավարիչը՝ ելնելով գործի բնույթից: Գույքի ծառայության ժամկետ սահմանելիս նշված երկու ժամկետներից ընտրվում է նվազագույնը: Հաճախ գույք գնելիս ագարակատերը չի պատրաստվում այն շահագործել մինչև օգտակար ծառայության ժամկետի վերջը: Այս դեպքում նա հաշվարկում է գույքի մնացորդային արժեքը, այսինքն՝ այն արժեքը, որը կունենա գույքը վաճառքի տարում: Օգտակար ծառայության ժամկետի վերջում մնացորդային արժեքը հավասարվում է զրոյի: Գոյություն ունի գույքի ամորտիզացիայի հաշվարկման երեք եղանակ, որոնք նախատեսված են գույքի տարբեր տեսակների համար:

Ուղղակի ամորտիզացիայի եղանակը գույքի ամորտիզացիայի հաշվարկման ամենատարածված եղանակն է: Ըստ դրա՝ գույքն իր ծառայության ընթացքում մաշվում է հավասարաչափ:

$$\text{Տարեկան ամորտիզացիա} = \frac{\text{Գնման արժեք} - \text{Մնացորդային արժեք}}{\text{Օգտակար կյանքի տևողություն}}$$

կամ

$$D = \frac{C - S}{U}, \quad (3.1)$$

որտեղ D -ն տարեկան ամորտիզացիան է, C -ն՝ գնման արժեքը, S -ը՝ մնացորդային արժեքը, U -ն՝ օգտակար կյանքի տևողությունը:

Օրինակ, ագարակատերը 100 000 դրամով գնել է նոր կուլտիվատոր, որի օգտակար կյանքի տևողությունը 10 տարի է, իսկ մնացորդային արժեքը՝ 20 000 դրամ: Դիս նշանակում է, որ ագարա-

կատերը պատրաստվում է օգտագործել կուլտիվատորը ոչ քե 10, այլ 8 տարի, որի ընթացքում դրա մաշվածքը կկազմի 80000 դրամ:

$$D = \frac{100000 - 20000}{10} = 8000,$$

որտեղ D -ն կուլտիվատորի տարեկան ամորտիզացիայի մեծությունն է: Ամորտիզացիան կարելի է ներկայացնել մաս տոկոսային արտահայտությամբ՝

$$D = (C - S) \cdot R_D, \quad (3.2)$$

որտեղ R_D -ն ամորտիզացիայի նորման է:

$$R_D = \frac{1}{U} \cdot 100\%: \quad (3.3)$$

Մեր օրինակում $R_D = \frac{1}{10} \cdot 100\% = 10\%:$

Կրկնակի աճող ամորտիզացիայի եղանակ: Ըստ այս եղանակի՝ ամորտիզացիայի նորման ընդունվում է ուղղակի ամորտիզացիայի նորմայի կրկնակին.

$$D = C_U \cdot R_D, \quad (3.4)$$

որտեղ տարեսկզբի գրքային արժեքը՝ C_U -ն, ամեն տարի նվազում է նախորդ տարվա ամորտիզացիայի չափով: Պարզաբանենք այս եղանակը կուլտիվատորի օրինակով: Ըստ կրկնակի աճող ամորտիզացիայի եղանակի, $R_D = 20\%:$ Տարեկան ամորտիզացիան հաշվարկվում է (3.4) բանաձևով.

1-ին տարի՝ $100\,000$ դրամ $\times 0,2 = 20\,000$ դրամ

2-րդ տարի՝ $80\,000$ դրամ $\times 0,2 = 16\,000$ դրամ

3-րդ տարի՝ $64\,000$ դրամ $\times 0,2 = 12\,800$ դրամ

7-րդ տարի՝ $26\,214$ դրամ $\times 0,2 = 5\,243$ դրամ

8-րդ տարի՝ $20\,971$ դրամ $\times 0,2 = 4\,194$ դրամ

9-րդ տարի՝ չի հաշվարկվում

10-րդ տարի՝ չի հաշվարկվում

Զանի որ կուլտիվատորի մնացորդային արժեքը $20\,000$ դրամ է, 8-րդ տարում դադարեցվում է ամորտիզացիայի հաշվարկը: Ութերորդ տարվա սկզբի $20\,971$ դրամ գրքային արժեքը կարող է ենթարկվել ամորտիզացիայի միայն 971 դրամի չափով՝ 20000 դրամ մնացորդային արժեքից չանցնելու համար:

Գումարային ամորտիզացիայի եղանակ: Ըստ այս եղանակի,

$$D = (C - S) \cdot \frac{n_S}{\Sigma n}, \quad (3.5)$$

որտեղ D -ն տարեկան ամորտիզացիան է, C -ն՝ գնման արժեքը, S -ը՝ մնացորդային արժեքը, n_S -ը՝ մնացած օգտակար կյանքի տևողությունը, Σn -ը՝ օգտակար կյանքի տարեթվերի գումարը: Մեր օրինակում $\Sigma n = 1 + 2 + \dots + 10 = 55:$

Այդ գումարը հաշվելու համար կարելի է օգտվել

$$\sum n = \frac{n(n+1)}{2} \quad (3.6)$$

բանաձևից: Մեր օրինակում $\sum n = \frac{10 \times 11}{2} = 55:$

Տարեկան ամորտիզացիան հավասար է.

1-ին տարի՝ $(100\,000 - 20\,000) \cdot \frac{10}{55} = 14\,545$ դրամ,

2-րդ տարի՝ $(100\,000 - 20\,000) \cdot \frac{9}{55} = 13\,090$ դրամ,

3-րդ տարի՝ $(100\,000 - 20\,000) \cdot \frac{8}{55} = 11\,636$ դրամ,

10-րդ տարի՝ $(100\,000 - 20\,000) \cdot \frac{1}{55} = 1\,454$ դրամ:

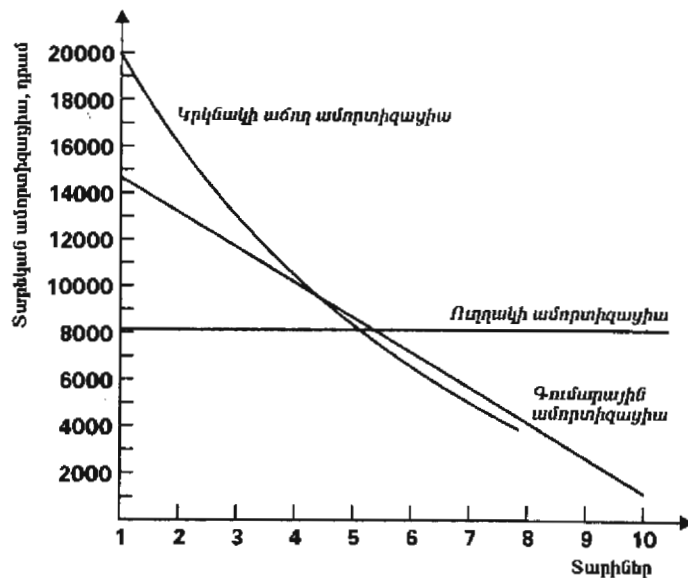
Այսպիսով, ամորտիզացիան իր ամենամեծ արժեքն ընդունում է առաջին տարում, ապա գնալով նվազում է մինչև ծառայության ժամկետի վերջը:

Ամորտիզացիայի հաշվարկման եղանակների համեմատություն

Ամորտիզացիայի հաշվարկման երեք եղանակները ներկայացված են նկար 3.1-ում, որտեղ տրված է տարեկան ամորտիզացիայի արժեքն ըստ տարիների: Կրկնակի աճող ամորտիզացիայի և գումարային ամորտիզացիայի եղանակների կիրառման դեպքում առաջին տարիների ամորտիզացիան ավելի մեծ է, քան ուղղակի ամորտիզացիայի եղանակով հաշվարկվածը:

Այս երկու եղանակները կոչվում են արագացված ամորտիզացիայի եղանակներ, որոնցից ավելի «արագը» կրկնակի աճող ամորտիզացիան է: Ամորտիզացիայի ընդհանուր արժեքը կախված չէ եղանակի ընտրությունից: Բերված օրինակում այն կազմում է 80 000 դրամ:

Եղանակի ընտրությունը պայմանավորված է գույքի տեսակով և նրանով, թե ինչ նպատակ է հետապնդում ազարակատերը: Մոփորաբար, գործը սկսելու առաջին տարիներին, երբ ազարակատերը դեռ բավարար միջոցներ չունի գործը զարգացնելու համար, նրան ձեռնառու չէ մուծել մեծ շահութահարկ: Այդ ժամանակ նա կարող է ընտրել արագացված ամորտիզացիայի եղանակներից մեկը՝ իր ոչ դրամական ծախսերը մեծացնելու, դրանով իսկ հարկվող շահույթը փոքրացնելու համար: Մեքենաների և սարքավորումների համար, որոնց շուկայական գները արագ նվազում են շահագործման առաջին տարիներին և համեմատաբար դանդաղ՝ հետագա տարիներին, կիրառվում է արագացված ամորտիզացիա: Շեն-

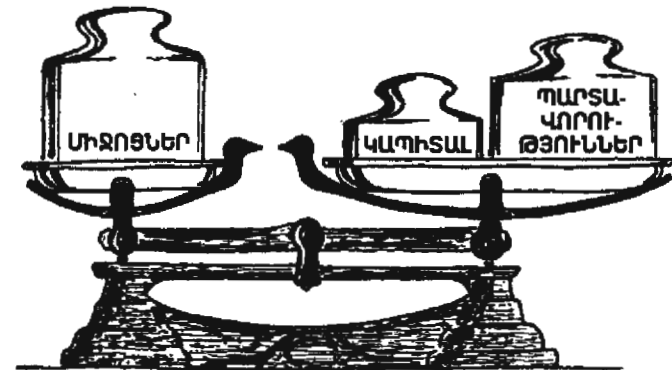
Նկար 3.3 Ամորտիզացիայի եղանակների համեմատական գրաֆիկ:

քերի և շինությունների համար, որոնց գները համեմատաբար կայուն են օգտակար կյանքի ընթացքում, հաշվարկը կատարվում է ուղղակի եղանակով:

3.3 ՀԱՅՎԵԿԵԻՈ

Հաշվեկշիռն արտացոլում է տնտեսության ֆինանսական վիճակը՝ տվյալ օրվա դրությամբ: Այն պարունակում է տեղեկություններ տնտեսության միջոցների, պարտավորությունների և կապիտալի մասին: Հաշվեկշիռը բաժանված է երկու մասի. ձախ մասում միջոցներն են, իսկ աջ մասում՝ կապիտալը և պարտավորությունները: Հաշվեկշիռի ձախ մասն այլ կերպ անվանում են ակտիվներ, իսկ աջը՝ պասիվներ: Հաշվեկշիռի աջ և ձախ մասերը միմյանց հավասար են:

Միջոցները = Կապիտալ + Պարտավորություններ
 հավասարությունը կոչվում է հաշվեկշիռի հավասարում:

Նկար 3.4 Հաշվեկշիռի հավասարում

Միջոցները տնտեսության այն ռեսուրսներն են, որոնք ունեն արժեքային արտահայտություն: Արտադրված կամ ձեռք բերված ապրանքները, որոնք կարող են արագ իրացվել՝ առանց արտադրության ընթացքի վրա ազդելու, համարվում են արագ իրացվելի միջոցներ: Այն գույքը, որը ծառայում է որպես արտադրության միջոց և որի վաճառքը կարող է ազդել տնտեսության ապագա եկա-

մուտների վրա, անվանում են դժվար իրացվելի միջոցներ: Ըստ ծառայության ժամկետի և իրացվելիության, տարբերում են շրջանառու և հիմնական միջոցներ:

Շրջանառու միջոցներ են դրամը և այն միջոցները, որոնք կարող են վերածվել դրամի կամ ամբողջովին օգտագործվել կարճ ժամանակամիջոցում (սովորաբար 1 տարում): Շրջանառու միջոցներ են բերքը, պարարտանյութերը, սերմացուն, բույսերի անասունները, պահեստամասերը և այլն:

Հիմնական միջոցները տնտեսության այն միջոցներն են, որոնք ունեն մեկ տարուց ավելի ծառայության ժամկետ: Հիմնական միջոցները լինում են անշարժ (շենքեր, շինություններ, հող) և շարժական (մեքենաներ, սարքավորումներ և այլն): Բոլոր հիմնական միջոցները, բացի հողից, ենթակա են ամորտիզացիայի: Հիմնական միջոցներ են՝ տնտեսությանը պատկանող հողը, շենքերը, շինությունները, մեքենաները, սարքավորումները, մթերատու և բանող անասունները, խաղողի և պտղատու այգիները և այլն:

Հաշվեկշռի աջ մասում բերվում են տնտեսության պասիվները՝ միջոցների գոյացման աղբյուրները, որոնք կարող են լինել ներքին և արտաքին: Միջոցների գոյացման ներքին աղբյուրը կապիտալն է: Դա այն գումարն է, որը կմնա սեփականատիրոջ տրամադրության տակ՝ բոլոր միջոցները վաճառելուց և պարտքերը մարելուց հետո: Կապիտալը բաղկացած է սեփական կապիտալից և չբաշխված շահույթից: Սեփական կապիտալը գործի մեջ ազարակատիրոջ կատարած ներդրման չափն է:

Չբաշխված շահույթը այն գումարն է, որը մնում է արտադրանքի վաճառքից ստացված եկամտից արտադրական ծախսերը և պարտքերը հանելուց հետո: Այդ շահույթը գումարվում է սեփական կապիտալին և կարող է օգտագործվել որպես ֆինանսավորման աղբյուր՝ ազարակային գործը զարգացնելու համար:

Պարտավորությունները հանդիսանում են միջոցների գոյացման արտաքին աղբյուր: Դրանք ծագում են այն դեպքում, օրինակ, երբ ազարակատերը ապրանք է գնում՝ վճարումն անմիջապես չկատարելով, կամ էլ վարկ է վերցնում պետությունից: Պարտավորությունները լինում են կարճաժամկետ՝ մինչև մեկ տարի վճարման պայմանով, և երկարաժամկետ՝ մեկ տարուց ավելի վճարման ժամկետով: Կարճաժամկետ պարտավորություններ են՝ գնված

ապրանքների և ստացված ծառայությունների դիմաց չվճարված պարտքերը, վարկերի և փոխառությունների տոկոսները: Երկարաժամկետ պարտավորությունները ծագում են անշարժ գույքի և այլ հիմնական միջոցների գնման համար տրամադրված վարկերից: Շահույթը կարող է ավելանալ ոչ միայն արդյունավետ արտադրական գործունեության շնորհիվ, այլ նաև ոչ արտադրական եկամուտների՝ գույքի արժեքի փոփոխության, գույքը վարձակալության տալու, նվիրատվությունների, ժառանգության, պարտքի դիմաց ստացված տոկոսների հաշվին:

Պարզեցված հաշվեկշռի օրինակ

1. Ազարակատերը հունվարի 1-ին բանկից ստացել է 1 000 000 դրամ երկարաժամկետ վարկ՝ ցորենի և անասնապահական արտադրություն կազմակերպելու նպատակով: Իր սեփականությունը հանդիսացող գոմը, որի արժեքը 500 000 դրամ է, ազարակատերը տրամադրել է անասնապահական արտադրության համար: Կազմենք ազարակի հաշվեկշիռը հունվարի 2-ի դրությամբ:

Աղյուսակ 3.1

ԱԶԱՐԱԿԻ ՀԱՇՎԵԿՇՐԻՈՒ ՀՈՒՆՎԱՐԻ 2-Ի ԴՐՈՒԹՅԱՆԲ

Ակտիվ	Արժեքը (դրամ)	Պասիվ	Արժեքը (դրամ)
Հիմնական միջոցներ	500 000	Սեփական կապիտալ	500 000
Դրամական միջոցներ	1 000 000	Երկարաժամկետ պարտավորություններ	1 000 000
Հաշվեկշիռ	1 500 000	Հաշվեկշիռ	1 500 000

2. Հունվարի 15-ին նա գնել է.

2 կով (2 x 200 000 դրամ = 400 000 դրամ)

1 տրակտոր (300 000 դրամ)

4000 կգ անասնակեր (4000 x 15 դրամ = 60 000 դրամ)

700 կգ սերմացու (700 x 200 դրամ = 140 000 դրամ)

250 լ վառելիք (250 x 100 դրամ = 25 000 դրամ)

200 կգ պարարտանյութ (200 x 200 դրամ = 40 000 դրամ),

ընդամենը ծախսելով 965 000 դրամ: Այսպիսով, 1 000 000 դրամից մնացել է 35 000 դրամ: Կազմենք ազարակի հաշվեկշիռը հունվարի 16-ի դրությամբ.

Աղյուսակ 3.2

ԱՊՐԱՎԿԻ ՀԱՅԿԵԿԵԻՈՐ ՀՈՒՆՎԱՐԻ 16-Ի ԴՐՈՒԹՅԱՆ

Ակտիվ	Արժեքը (դրամ)	Պասիվ	Արժեքը (դրամ)
Հիմնական միջոցներ		Մեփական կապիտալ	500 000
Գում	500 000	Երկարաժամկետ պարտավորություններ	1 000 000
Կովեր	400 000		
Տրակտոր	300 000		
Ընդամենը	1 200 000		
Շրջանառու միջոցներ			
Անամակեր	60 000		
Սերմացու	140 000		
Վառելիք	25 000		
Պարարտանյութեր	40 000		
Ընդամենը	265 000		
Դրամական միջոցներ	35 000		
Հաշվեկշիռ	1 500 000	Հաշվեկշիռ	1 500 000

3. Մարտի 16-ին ազարակատերը վարձակալության պայմանագիր է կնքել իր հարևանի հետ՝ 2 հա հող տարեկան 40 000 դրամով վարձակալելու մասին՝ տարեկերքին վճարելու պայմանով: Այդ հողի վրա նա կատարել է վարույանը՝ ծախսելով 200 լ վառելիք և օգտագործելով սերմացուի և պարարտանյութերի ամբողջ պաշարը: Հունվարի 16-ից մինչև մարտի 15-ը կովերին տվել է 700 կգ անասնակեր: Այդ նույն ժամանակահատվածում կաթնամթերքի վաճառքից ստացված եկամուտը կազմել է 90 000 դրամ: Այսպիսով, անասնապահության ճյուղի շահույթը 2 ամսում կազմել է 79 500 դրամ: 90 000 դրամ – 10 500 դրամ = 79 500 դրամ, որտեղ

10 500 դրամը անասնապահական արտադրանքի համար կատարված ծախսն է:

Կազմենք ազարակի հաշվեկշիռը մարտի 16-ի դրությամբ.

Աղյուսակ 3.3

ԱՊՐԱՎԿԻ ՀԱՅԿԵԿԵԻՈՐ ՄԱՐՏԻ 16-Ի ԴՐՈՒԹՅԱՆ

Ակտիվ	Արժեքը (դրամ)	Պասիվ	Արժեքը (դրամ)
Հիմնական միջոցներ		1. Մեփական կապիտալ	500 000
Գում	500 000	2. Հաշույք	79 500
Կովեր	400 000	3. Պարտավորություններ	1 000 000
Տրակտոր	300 000		
1. Ընդամենը	1 200 000		
Շրջանառու միջոցներ			
Անամակեր	49 500		
Սերմացու	-		
Վառելիք	5 000		
Պարարտանյութ	-		
2. Ընդամենը	54 000		
Անավարտ արտադրություն			
Սերմացու	140 000		
Վառելիք	20 000		
Պարարտանյութ	40 000		
3. Ընդամենը	240 000		
4. Դրամական միջոցներ	125 000		
Հաշվեկշիռ (1,2,3,4 տողերի գումարը)	1 619 500	Հաշվեկշիռ (1,2,3 տողերի գումարը)	1 619 500

Համեմատենք մարտի 16-ի հաշվեկշիռը հունվարի 16-ի հաշվեկշիռի հետ (Աղյուսակ 3.3 և Աղյուսակ 3.2): Դրամական միջոցները ավելացել են 90 000 դրամով՝ կաթնամթերքի վաճառքից ստացված դրամական եկամուտների հաշվին և կազմում են 125 000

դրամ: Միննույն ժամանակ հաշվեկշռի աջ մասում գրանցվել է 79 500 դրամ շահույթ: Անասնակերի պաշարները պակասել են 10 500 դրամով: Մերմայուն և պարարտանյութերը ամբողջովին օգտագործվել են վարուցանքի ժամանակ: 250 լիտր վառելիքից մնացել է 50 լիտր, որի արժեքն է 5 000 դրամ:

Հաշվեկշռի մեջ տեղ է գտել «անավարտ արտադրություն» նոր հոդվածը, որտեղ գումարված են այն ծախսերը, որոնցից արտադրանք դեռ չի ստացվել: Մեր դեպքում դա ցորենի անավարտ արտադրությունն է, որի համար կատարվել են հողի վարձակալության, սերմացուի, վառելիքի և պարարտանյութերի ծախսեր: Պարզության համար հաշվեկշռում հաշվի չեն առնված հիմնական միջոցների ամորտիզացիայի հատկացումները, վարկի տոկոսների վճարման ծախսերը և հարկային պարտավորությունները:

3.4 ՇԱՀՈՒՅՔԻ ՄԱՍԻՆ ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆ

Շահույթի մասին հաշվետվությունը տնտեսության եկամուտների և ծախսերի հանրագումարն է հաշվետու ժամանակաշրջանի համար: Այն ցույց է տալիս, թե ինչպես է փոփոխվել չբաշխված շահույթը երկու հաշվեկշիռների միջև ընկած ժամանակամիջոցում: Ազարակի հաշվետվություններում եկամուտների և ծախսերի հոդվածներն ընդգրկում են մաս ընտանեկան ծախսեր ու եկամուտներ, որոնք անմիջականորեն կապված չեն ազարակի գործունեության հետ: Օրինակ, ծախսերի բաժնում կարող է տեղ գտնել ազարակատիրոջ որդու համար վճարված ուսման վարձը, իսկ եկամուտների բաժնում՝ ստացված ժառանգության գումարը: Եկամուտները և ծախսերը լինում են դրամական և ոչ դրամական: Դրամական եկամուտները և ծախսերը հաշվառվում են այն ժամանակ, երբ տեղի է ունենում դրամի ներհոսք կամ արտահոսք: Օրինակ, երբ սերմացու գնելիս կամ բերքը վաճառելիս ազարակատերն անմիջապես է վճարում կամ ստանում գումարը: Ոչ դրամական եկամուտները և ծախսերը լինում են ապրանքների և ծառայությունների տեսքով: Դրանք են՝ բնամթերային վարձատրությունները և ապրանքների դիմաց աշխատանքի կամ ծառայության ձևով կատարվող հատուցումը (օրինակ, ազարակատերը պայմանավորվում է կոմբայնավարի հետ բերքահավաքի աշխատանքների դիմաց

վճարել ցորենով): Վարձատրության չափը որոշելիս կողմերը գնահատում են փոխանակվող ապրանքներն ու ծառայությունները փոխհամաձայնությամբ:

Ազարակատերը գրանցում է իր ծախսերը և եկամուտները դրանց առաջացման պահին, իսկ հաշվետու ժամանակաշրջանի վերջում հանրագումարի բերում դրանք, ապա հաշվում շահույթը: Շահույթի մասին հաշվետվությունը պարունակում է այնպիսի ոչ դրամական ծախսեր և եկամուտներ, ինչպիսիք են ամորտիզացիան, խնայողությունները՝ ազարակի արտադրանքը օգտագործելու հաշվին և այլն: Ի տարբերություն դրամական եկամուտների և ծախսերի, որոնց տվյալները ազարակատերը գրանցում է, ոչ դրամականները ստացվում են հաշվարկման միջոցով:

Օրինակ, կաթի օրվա վաճառքից ստացված գումարը ազարակատերը գրանցում է «եկամուտներ անասնապահական մթերքների վաճառքից» բաժնում, ամսվա վերջում գումարում է այդ թվերը և ստանում ամսական դրամական եկամուտները: Իսկ ամսական ամորտիզացիայի ծախսերի հաշվարկը կատարելու համար նա գույքի արժեքը բաժանում է ծառայության ամիսների թվին:

Շահույթի մասին հաշվետվություն կազմելիս օգտվում են եկամուտների և ծախսերի գրանցման դրամական կամ հաշվեգրման սկզբունքներից: Ըստ դրամական սկզբունքի՝ եկամուտը կամ ծախսը հաշվառվում է այն ժամանակ, երբ գործարքի արդյունքում տեղի է ունենում դրամի ներհոսք կամ արտահոսք: Գույքի քանակի կամ արժեքի փոփոխությունը չի անդրադառնում դրամական ծախսերի կամ եկամուտների վրա: Ըստ հաշվեգրման սկզբունքի՝ եկամուտը կամ ծախսը գրանցվում է առքի կամ վաճառքի պահին՝ անկախ նրանից, թե երբ է կատարվելու վճարումը:

Օրինակ.

ազարակատերը պոմիդորի բերքը հավաքել է սեպտեմբերին և պայմանավորված գնով վաճառել պահածոյի գործարան՝ հաջորդ տարվա մարտին գումարը ստանալու պայմանով: Ընթացիկ տարվա հաշվետվության մեջ ազարակատերը գրանցում պոմիդորի վաճառքից ստացվող հասույթը, թեև դեռ չի ստացել այդ գումարը:

Դա վերաբերում է ոչ միայն ապրանքներին, այլև ծառայություններին: Հաշվեգրման սկզբունքով եկամուտների և ծախսերի

հաշվառումը հնարավորություն է տալիս որոշել հաշվետու ժամանակաշրջանում ստացված շահույթը: Այս սկզբունքով հաշվառում կատարելը թեև ավելի բարդ է, քան հաշվառումն ըստ դրամի հոսքի, բայց ավելի սպառիչ տեղեկություններ է տալիս տնտեսության գործունեության վերաբերյալ: Շահույթի մասին հաշվետվություն կազմելիս օգտվում են հաշվեգրման սկզբունքից, իսկ դրամի հոսքի հաշվետվությունը կազմվում է դրամական սկզբունքով:

Շահույթի մասին հաշվետվություն կազմելուց առաջ պետք է ունենալ ազարակում առկա ռեսուրսների ցուցակը: «Պլանավորում» բաժնի 2.4 գլխում բերված է Կոտայքի մարզում գտնվող ազարակի առկա և պահանջվող ռեսուրսների ցուցակը: Նույն տնտեսության համար բերենք ռեսուրսների ցուցակը 1994թ. հունվարի 1-ի դրությամբ, երբ ազարակը նոր էր կազմավորվել:

Աղյուսակ 3.4

ԱՎԱՐԱԿԻ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԸ 1994Թ. ՀՈՒՆՎԱՐԻ 1-Ի ԴՐՈՒԹՅԱՄԲ

	Անվանում	Զանակը	Արժեքը (դրամ)
	Հիմնական միջոցներ		
1	Հող (սեփական)	1,04 հա	40 000
2	Հող (վարձակալած)	3 հա	-
3	Կովեր	2 գլուխ	200 000
4	Շինություններ	1 գոմ և 1 տուն	1 000 000
5	Տրակտոր	1 հատ	400 000
	Ընդամենը		1 640 000
	Պաշարներ		
6	Ցորեն (սերմացու)	300 կգ	30 000
7	Գարի (սերմացու)	400 կգ	40 000
8	Կարտոֆիլ (տնկանյութ)	200 կգ	15 000
9	Ծղոտ (անամակներ)	2400 կգ	24 000
10	Խոտ (անամակներ)	2600 կգ	39 000
	Ընդամենը		148 000
11	Դրամական միջոցներ		10 000

Նախորդ տարվա աշնանը ազարակատերը որոշել էր սկսել գյուղատնտեսական մթերքների արտադրություն՝ առանձնացնելով որոշակի գումար հիմնական և շրջանառու միջոցներ գնելու համար: 1,04 հա սեփականաշնորհված հողատարածության կադաստրային արժեքը 40 000 դրամ է: 0,04 հա-ի վրա ազարակատերը պատրաստվում է աճեցնել կարտոֆիլ, իսկ 1 հեկտարն առաջմ չմշակել:

Վարձակալած հողի վրա նախատեսում է մշակել 1 հա ցորեն և 2 հա գարի: Իր տունը և գոմը նա գնահատում է 1000 000 դրամ: Հիմնական և շրջանառու միջոցները գնելուց հետո ազարակատիրոջ առձեռն գումարը 1994թ. հունվարի 1-ի դրությամբ կազմում է 10 000 դրամ: Իր տրամադրության տակ ունենալով մշված միջոցները՝ ազարակատերը 1994թ. կազմակերպում է ցորենի, գարու, կարտոֆիլի, կաթնամթերքի արտադրություն ու վաճառք և ստացված տվյալների հիման վրա կազմում է շահույթի մասին հաշվետվություն (Աղյուսակ 3.5):

Վերլուծենք շահույթի մասին հաշվետվության եկամուտների և ծախսերի հոդվածները: Ազարակի հիմնական եկամուտը տվյալ տարում գոյացել է մշակաբույսերի բերքի (600 000 դրամ) և կաթնամթերքի (300 000 դրամ) վաճառքից: Ցորենի բերքը 1 հա-ից կազմել է 2000 կգ, որից 1000 կգ նա վաճառել է (1000 կգ x 200 դրամ/կգ = 200 000 դրամ), իսկ մնացածը պահել ընտանիքի կարիքների համար և որպես սերմացու: Գարու բերքը 2 հա-ից կազմել է 3000 կգ, որից նա վաճառել է 2000 կգ (2000 կգ x 200 դրամ/կգ = 400 000 դրամ), իսկ մնացածը պահել որպես սերմացու: Կարտոֆիլի բերքը նա վաճառքի չի հանել: 2 կովից ազարակատերը ստացել է 3000 կգ կաթ, որից 2000 կգ վաճառել է (2000 կգ x 150 դրամ/կգ = 300 000 դրամ), իսկ մնացածն օգտագործել ընտանիքի կարիքների համար: Այսպիսով, 1994թ. ընթացքում մթերքի վաճառքից ստացված դրամական եկամուտները կազմել են 900 000 դրամ (տող 3): Նշված արտադրանքը ստանալու համար ազարակատերը կատարել է դրամական ծախսեր՝ գնելով 52 500 դրամի պարտանյութեր, 4500 դրամի թունաքիմիկատներ, կովերի համար 2 600 կգ խոտ (2 600 կգ x 15 դրամ/կգ = 39 000 դրամ): Բացի այդ, տարվա ընթացքում ազարակատիրոջ ընտանիքը ծախսել է 600 000 դրամ գումար ընտանեկան կարիքների համար, որը նույն-

պես մտել է ազարակի ծախսերի մեջ: Ընդհանուր դրամական ծախսերը կազմել են 696000 դրամ (տող 10):

Աղյուսակ 3.5

ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆ 1994թ. ՀԱՄԱՐ

	Հոդվածի անվանում	Եկամուտ, դրամ	Ծախսեր, դրամ
	Դրամական եկամուտներ		
1	Բերքի վաճառք	600 000	
2	Կաթնամթերքի վաճառք	300 000	
3	Ընդամենը դրամական եկամուտներ	900 000	
	Դրամական ծախսեր (փոփոխական)		
4	Պարարտանյութեր		52 500
5	Թունաքիմիկատներ		4 500
6	Անասնակեր		39 000
7	Ընդամենը փոփոխական դրամական ծախսեր		96 000
	Դրամական ծախսեր (հաստատուն)		
8	Ընտանիքի կարիքների համար		600 000
9	Ընդամենը հաստատուն դրամական ծախսեր		600 000
10	Ընդամենը դրամական ծախսեր		696 000
	Ոչ դրամական ծախսեր		
11	Ամորտիզացիա		58 000
12	Ընդամենը ոչ դրամական ծախսեր		58 000
13	Ընդամենը ծախսեր		754 000
14	Ընդամենը շահույթ	146 000	
15	Ընդամենը դրամական շահույթ	204 000	

Ոչ դրամական ծախսերի մեջ հաշվառվել է շինությունների և տրակտորի ամորտիզացիան՝ 58 000 դրամ ընդհանուր գումարով: Ազարակի շահույթը (տող 14)՝ ընդհանուր եկամուտների և ծախսերի տարբերությունն է (տող 3-ից հանած տող 13): Դրամական շահույթը (տող 15) ստանալու համար ընդհանուր շահույթին գումարվել է ամորտիզացիայի մեծությունը (տող 14 + տող 11):

3.5 ԴՐԱՄԻ ՀՈՍԵԻ ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆ

Դրամի հոսքի հաշվետվությունը կառավարիչը կազմում է շահույթի մասին հաշվետվության հիման վրա: Այն պարունակում է միայն դրամական եկամուտների և դրամական ծախսերի հոդվածներ: Գույքի արժեքի փոփոխությունը և այլ ոչ դրամական ծախսեր և եկամուտներ չեն ընդգրկվում այս հաշվետվության մեջ:

Տարեկան գործունեությունը պլանավորելիս ազարակատերը, բացի ճյուղային, մասնակի և ընդհանուր բյուջեներից, կազմել էր նաև դրամի հոսքի բյուջե, որով նա պլանավորել էր իր դրամական եկամուտները և ծախսերը: Հաշվետու տարվա ավարտից հետո ծրագրած պլանները իրական արդյունքների հետ համեմատելու և ապագա անելիքները ճշգրտելու նպատակով, նա կազմում է դրամի հոսքի հաշվետվություն:

Աղյուսակ 3.6

ԴՐԱՄԻ ՀՈՍԵԻ ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆ 1994թ. ՀԱՄԱՐ

	Հոդվածի անվանում	Եկամուտ, դրամ	Ծախսեր, դրամ
1	Դրամի սկզբնական հաշվեկշիռ	10 000	
2	Դրամական եկամուտներ	900 000	
3	Դրամական ծախսեր		696 000
4	Դրամական շահույթ (տող 2 հանած տող 3)	204 000	
5	Դրամի վերջնական հաշվեկշիռ (տող 1+տող 4)	214 000	

Դրամի սկզբնական հաշվեկշիռը (տող 1) այն կանխիկ դրամն է, որն ունեցել է ազարակատերը տարեկազմին: Դրամի վերջնական հաշվեկշիռը (տող 5) ցույց է տալիս կանխիկ դրամի քանակը տարեվերջին:

3.6 ՀԱՇՎԵԿՉՈՒ ՕՐԻՆԱԿ

Շահույթի և դրամի հոսքի հաշվետվությունները (Աղյուսակ 3.5 և Աղյուսակ 3.6) կազմելույ հետո ազարակատերը կազմում է հաշվեկշիռ 1995թ. հունվարի 1-ի դրությամբ, որը սույն է տալիս ազարակի ֆինանսական վիճակը այդ պահին: Նա հաշվառում է ամբողջ գույքը, գրանցում այն ակտիվների բաժնում, իսկ սեփական կապիտալի, շահույթի և պարտավորությունների գումարները

Աղյուսակ 3.7

ԱԳԱՐԱԿԻ ԸՆԾԿԵԿՇԻՈՒՄ 1995թ. ՀՈՒՆՎԱՐԻ 1-Ի ԴՐՈՒԹՅԱՄԲ

ԱԿՏԻՎ			
Տող	Անվանում	Արժեքը տարեսկզբին, դրամ	Արժեքը տարեվերջին, դրամ
	Դիմնական միջոցներ		
1	Հող	40 000	40 000
2	Շենքեր	1 000 000	992 000
3	Կովեր	200 000	200 000
4	Տրակտոր	400 000	350 000
5	Ընդամենը	1 640 000	1 582 000
	Շրջանառու միջոցներ		
6	Ցորեն (սերմացու)	30 000	30 000
7	Գարի (սերմացու)	40 000	40 000
8	Կաթառֆիլ (տնկանյութ)	15 000	15 000
9	Ծղոտ (ամանակներ)	24 000	24 000
10	Խոտ (ամանակներ)	39 000	39 000
11	Ընդամենը	148 000	148 000
	Դրամական միջոցներ		
12	Կանխիկ դրամ	10 000	214000
13	Ընդամենը դրամական միջոցներ	10 000	214000
	Հաշվեկշիռ (5, 11 և 13 տողերի գումարը)	1 798 000	1 944 000

զրանցում է պասսիվներում: Ազարակի ֆինանսական վիճակի փոփոխությունը պարզելու համար ազարակատերը համեմատում է տարեսկզբի և տարեվերջի տվյալները:

«Շրջանառու միջոցներ» բաժնուն տարեսկզբի և տարեվերջի տվյալները համընկնում են: Դա բացատրվում է նրանով, որ ազարակատերը, տարվա ընթացքում օգտագործելով սերմայուի և անասնակերի սկզբնական պաշարը, բերքը ստանալուց հետո կուտակել է մոր պաշար և զնել պակասող անասնակերը: Եվ քանի որ

ՊԱՍԻԿ			
Տող	Անվանում	Արժեքը տարեկան, դրամ	Արժեքը տարեկան, դրամ
14	Սեփական կապիտալ	1 798 000	1 798 000
15	Շահույթ	—	146 000
16	Պարտավորություններ	—	—
	Հաշվեկշիռ (14, 15 և 16 տողերի գումարը)	1 798 000	1 944 000

նա մտադիր չէ հաջորդ տարում ընդլայնել գյուղատնտեսական և անասնապահական մթերքների արտադրությունը, պաշարների ծավալը նույնպես չի փոփոխվել: Տարեսկզբի դրամական միջոցները կազմել են 10 000 դրամ, որը մնացել էր անհրաժեշտ հիմնական միջոցները և պաշարները գնելուց հետո: Տարեվերջի 214 000 դրամը սառացվել է տարեսկզբի 10 000 դրամին գումարելով Աղյուսակ 3.6-ի 204 000 դրամ դրամական շահույթի գումարը: Հաշվեկշռի պասիվների բաժնում տարեսկզբի միակ տվյալը սեփական կապիտալն է, որը հավասար է բոլոր միջոցների գումարին: Տարեվերջին ավելանում է նաև «շահույթ» հոդվածը, որի գումարը (146 000 դրամ) ազարակի ընդհանուր շահույթն է:

3.7 ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հաշվետվությունների տվյալների հիման վրա կառավարիչը հաշվարկում է մի շարք ցուցանիշներ, որոնց միջոցով վերլուծում է ազարակի ֆինանսական վիճակը և զարգացումը: Դրանցից ոչ բոլորն են անհրաժեշտ ամեն մի իրավիճակի համար. ցուցանիշի ընտրությունը կախված է նրանից, թե ո՞րն է ուսումնասիրության նպատակը: Ազարակի ֆինանսական վիճակի հիմնական բնութագրերն են իրացվելիությունը, վճարունակությունը և շահութաբերությունը:

Իրացվելիություն

Իրացվելիությունը բնութագրվում է հետևյալ մեծություններով.

- իրացվելիության գործակից
- ազատ կապիտալ:

$$\text{Իրացվելիության գործակիցը} = \frac{\text{Շրջանառու միջոցներ}}{\text{Կարճաժամկետ պարտավորություններ}}$$

Այն ցույց է տալիս, թե որքանով են բավարարում ազարակի միջոցները՝ դրամի վերածվելու դեպքում կարճաժամկետ պարտավորությունները մարելու համար: Եթե գործակիցը հավասար է 1-ի, ապա շրջանառու միջոցներն առանց մնացորդի բավարարում են կարճաժամկետ պարտքերը մարելու համար: Եթե գործակիցը

փոքր է 1-ից, ապա հաջորդ տարում հարկ կլինի վաճառել հիմնական միջոցների մի մասը՝ պարտքերը մարելու համար:

$$\text{Ազատ կապիտալ} = \frac{\text{Շրջանառու միջոցներ}}{\text{Կարճաժամկետ պարտավորություններ}}$$

Ազատ կապիտալն այն գումարն է, որը կմնա բոլոր շրջանառու միջոցները վաճառելուց և կարճաժամկետ պարտքերը մարելուց հետո: Այն կարելի է ծախսել ազարակի համար ռեսուրսներ ձեռք բերելու նպատակով:

Վճարունակություն

Այս ցուցանիշը բնութագրվում է հետևյալ գործակիցներով.

- ռիսկի գործակից
- հուսալիության գործակից
- ներքին վճարունակության գործակից:

$$\text{Ռիսկի գործակից} = \frac{\text{Պարտավորություններ}}{\text{Միջոցներ}}$$

Այս գործակիցը ցույց է տալիս, թե ազարակի միջոցների որ մասն է պատկանում պարտաաւերերին: Որքան մեծ է գործակիցը, այնքան ավելի մեծ ռիսկի պայմաններում է աշխատում ազարակատերը:

$$\text{Հուսալիության գործակիցը} = \frac{\text{Սեփական կապիտալ}}{\text{Միջոցներ}}$$

Հուսալիության գործակիցը ցույց է տալիս ազարակի սեփական կապիտալի տեսակարար կշիռը բոլոր միջոցների կազմում:

$$\text{Ներքին վճարունակության գործակիցը} = \frac{\text{Պարտավորություններ}}{\text{Սեփական կապիտալ}}$$

Որքան փոքր է այս գործակիցը, այնքան ավելի վճարունակ է ազարակը՝ սեփական կապիտալի հաշվին պարտքերը մարելու առումով:

Շահութաբերություն

Պետք է տարբերել «շահույթ» և «շահութաբերություն» հասկացությունները: Շահույթը գուտ եկամուտն է դրամական արտահայտությամբ, իսկ շահութաբերությունը՝ շահույթի և ներդրված ռեսուրսների համեմատական բնութագիրը: Շահութաբերության գործակիցներն ընդունված է ներկայացնել տոկոսներով: Ազարակի շահութաբերությունը որոշում են հետևյալ ցուցանիշներով.

- սեփական կապիտալի շահութաբերություն
- իրացման շահութաբերություն:

$$\text{Սեփական կապիտալի շահութաբերությունը} = \frac{\text{Զուտ շահույթ}}{\text{Սեփական կապիտալ}}$$

Այն ցույց է տալիս, թե որքանով արդյունավետ է ազարակատերն օգտագործում սեփական կապիտալը:

$$\text{Իրացման շահութաբերությունը} = \frac{\text{Համախառն շահույթ}}{\text{Եկամուտ}}$$

Այստեղ համախառն շահույթը իրացումից ստացված եկամտի և իրացման ծախսերի տարբերությունն է: Այս գործակիցը ցույց է տալիս, թե իրացումից ստացված եկամտի ռ՝ր մասն է կազմում համախառն շահույթը:

3.8 ՀԱՐՑԵՐ

1. Թվարկեք հաշվետվությունների տեսակները:
2. Ի՞նչ տվյալներ են անհրաժեշտ հաշվեկշիռ կազմելու համար:
3. Թվարկեք գույքի գնահատման եղանակները:
4. Ինչպե՞ս է ազդում ամորտիզացիան գույքի արժեքի վրա:
5. Ի՞նչը կարող է ազդել գույքի արժեքի փոփոխության վրա:
6. Թվարկեք գույքի ամորտիզացիայի հաշվարկման եղանակները:
7. Ե՞րբ են կիրառվում արագացված ամորտիզացիայի եղանակները:
8. Գրեք հաշվեկշռի հավասարումը:
9. Թվարկեք ազարակի միջոցների տեսակները:
10. Ինչո՞ւ է կապիտալը գովում պասիվների բաժնում:
11. Ինչի՞ հաշվին կարող է ավելանալ ազարակի շահույթը: Որո՞նք են շահույթի ստացման ոչ արտադրական աղբյուրները:

12. Պարտավորությունների ո՞ր տեսակին են դասվում երկարաժամկետ վարկի դիմաց վճարվելիք տոկոսները:
13. Հաշվեկշռի ո՞ր մասում են գետեղվում անավարտ արտադրության վրա կատարված ծախսերը:
14. Ճի՞շտ է արդյոք ասել, որ շահույթի մասին հաշվետվությունը կազմված է 1994թ. հուլիսի 1-ի դրությամբ: Ինչո՞ւ:
15. Հաշվետվություն կազմելիս ազարակատերն առանձնացնո՞ւմ է ընտանեկան և արտադրական ծախսերն ու եկամուտները:
16. Բերեք ոչ դրամական եկամուտների և ծախսերի մի քանի օրինակ:
17. Ե՞րբ է ազարակատերը գրանցում իր եկամուտը՝ հաշվեգրման սկզբունքով առաջնորդվելիս:
18. Հնարավո՞ր է հաշվել ազարակի տարեկան շահույթը՝ ծախսերի և եկամուտների հաշվառման դրամական սկզբունքը կիրառելիս:
19. Ո՞րն է հաշվառման դրամական սկզբունքով կազմված հաշվետվությունը:
20. Ի՞նչ առավելություն ունի դրամի հոսքի հաշվետվությունը շահույթի մասին հաշվետվության համեմատ:

3.9 ԽՆԴԻՐՆԵՐ

I.

1. Ազարակատերն ունի 1,5 հա հողատարածություն 50000 դրամ արժողությամբ: Իր սեփական միջոցներից նա տրամադրել է 20000 դրամ և բանկից վերցրել 80000 դրամ՝ գյուղատնտեսական մթերքների արտադրություն կազմակերպելու համար: Ապրիլի 4-ին գնել է ցորենի սերմացու 10000 դրամով և անհրաժեշտ սարքավորումներ 20000 դրամով:

Կազմեք ազարակի հաշվեկշիռը ապրիլի 5-ի դրությամբ:

2. Ապրիլի վերջին ազարակատերը ցանք է կատարել, սեպտեմբերին ստացել է բերք և այն վաճառել 50000 դրամով՝ ստանալով 40000 դրամ շահույթ: Կազմեք ազարակի հաշվետվությունը հոկտեմբերի 1-ի դրությամբ: Ամորտիզացիան և վարկի տոկոսների գծով պարտավորությունները անտեսեք:
3. Հոկտեմբերի 2-ին մասամբ մարել է վարկը՝ բանկին վճարելով 50000 դրամ: Կազմեք հաշվեկշիռը հոկտեմբերի 3-ի դրությամբ:

II.

1. Նախորդ խնդրի տվյալներով կազմեք ազարակի շահույթի մասին հաշվետվությունը ապրիլի 4-ից մինչև հոկտեմբերի 3-ն ընկած ժամանակահատվածի համար:

ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

- Կազմեք դրամի հոսքի հաշվետվությունը նույն ժամանակահատվածի համար:
- Կբավարարե՞նք արդյոք ագարակատիրոջ դրամական միջոցները վարկի պարտքի մնացորդը մինչև տարեվերջ վճարելու համար:
- Իր ունեցած սարքավորումների ո՞ր մասը նա պետք է վաճառի պարտքը մարելու համար:
- Կազմեք ագարակի հաշվեկշիռը դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ, հաշվի առնելով, որ ագարակատերը վաճառել է բոլոր սարքավորումները և մարել պարտքը:

III.

- Հաշվարկեք ռիսկի գործակիցը ըստ հոկտեմբերի 1-ի և հոկտեմբերի 3-ի դրությամբ կազմված հաշվետվությունների:
- Ինչի՞նչ է հավասար հուսալիության գործակիցը ապրիլի 3-ի և հոկտեմբերի 3-ի դրությամբ:
- Հաշվարկեք սեփական կապիտալի շահութաբերությունը հոկտեմբերի 1-ի դրությամբ:
- Հաշվարկեք ագարակի իրացման շահութաբերությունը ըստ հոկտեմբերի 1-ի տվյալների:

IV.

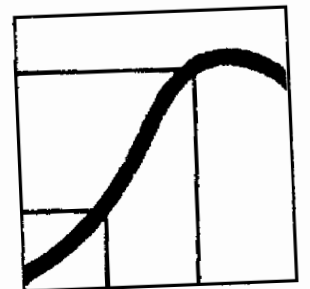
- 1995թ. հունվարի 1-ի դրությամբ ագարակատերն ուներ.

Ռեսուրս	Քանակ	արժեք, դրամ
1. Հող	2 հա	100000
2. Տրակտոր	1 հատ	400000
3. Գյուղգործիքներ	2 հատ	50000
4. Սերմացու	400 կգ	40000
5. Պարարտանյութեր	500 կգ	50000

Սերմացուն և պարարտանյութը ագարակատերը գնել է պարտքով վերցրած գումարով:

Կազմեք ագարակի հաշվեկշիռը 1995թ. հունվարի 2-ի դրությամբ:

- Մարտի 15-ին ագարակատերը պարարտացրել է հողը՝ օգտագործելով պարարտանյութի քանակի 50 տոկոսը, և կատարել է ցանք՝ օգտագործելով ամբողջ սերմացուն: Ոռոգման ծախսերի համար պարտքով վերցրել է ևս 30000 դրամ:
Կազմեք հաշվեկշիռը մարտի 16-ի դրությամբ:
- Սեպտեմբերի 15-ին նա բերքահավաք է կատարել՝ կոմբայնավարի հետ պայմանավորվելով 10000 դրամ աշխատավարձը վճարել բերքը իրացնելուց հետո: Կազմեք ագարակի հաշվեկշիռը սեպտեմբերի 16-ի դրությամբ:

4.1 ԱՐՏԱՂՈՒԹՅԱՆ ՖՈՒՆԿՑԻԱ

Կառավարման տնտեսական սկզբունքների իմացությունը կարևոր է ազարակի կառավարման յուրաքանչյուր փուլում: Կառավարիչն առաջնորդվում է այդ սկզբունքներով իր առջև դրված նպատակներին հասնելու համար որոշումներ կայացնելիս: Դրանք օգնում են հասկանալու ազարակային համակարգի տարբեր տարրերի միջև գոյություն ունեցող կապը և փոխազդեցությունը: Արտադրության էկոնոմիկայի հիմնական խնդիրները երեքն են.

- ինչպե՞ս արտադրել
- ինչքա՞ն արտադրել
- ի՞նչ արտադրել:

Առաջին խնդիրը վերաբերում է այն ռեսուրսների (ներդրումների) գույակցմանը, որոնք անհրաժեշտ են որևէ ճյուղի արտադրության կազմակերպման համար: Երկրորդ հարցը կապված է այն խնդրի հետ, թե արտադրության ի՞նչ ծավալ պետք է ունենա յուրաքանչյուր ճյուղը: Եվ, վերջապես, երրորդ հարցը վերաբերում է նրան, թե տարբեր ճյուղերի գույակցմամբ և ունեցած ռեսուրսներով ի՞նչ է հնարավոր արտադրել: Վերը նշված հարցերը փոխկապակցված են և վերլուծության ժամանակ հաճախ դիտարկվում են միաժամանակ:

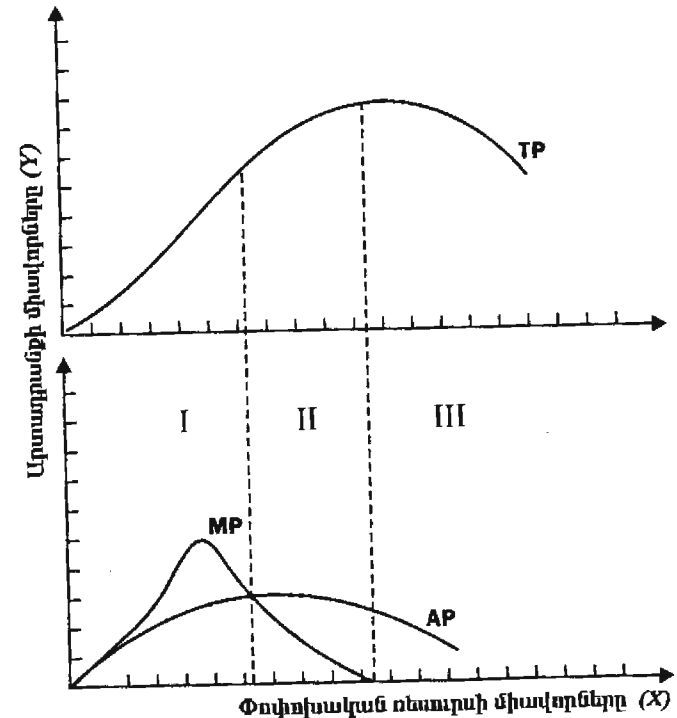
Արտադրության ճյուղերն ընտրելիս կառավարիչը հաշվի է առնում առկա ռեսուրսներով, շուկայական իրավիճակով, ինչպես նաև ազարակի նպատակներով և հնարավորություններով պայմանավորված սահմանափակումները: Ներկայացվող տնտեսական սկզբունքները հիմնված են այն դրույթի վրա, որ ազարակային տնտեսության գործունեության վերջնական նպատակը սահմանափակ ռեսուրսներով առավելագույն շահույթ ստանալն է: Իր առջև դրված տնտեսական խնդիրները լուծելու և նպատակներին հասնելու համար կառավարիչը պետք է ծանոթ լինի այնպիսի հասկացություններին, ինչպիսիք են արտադրության ֆունկցիան, եկամուտների նվազման օրենքը, արտադրության փուլերը, մարգինալիզմը և ռեսուրսի հնարավոր արժեքը: Առաջին երեքը կապ են հաստատում ներդրված ռեսուրսների և ստացված արտադրանքի միջև: Ռեսուրսների արդյունավետ տեղաբաշխման համար անհրաժեշտ է տվյալներ ունենալ ստացվելիք արտադրանքի գնի և

ներդրման ծախսերի վերաբերյալ, ապա կիրառել մարգինալիզմի սկզբունքը: Արտադրության ֆունկցիան ցույց է տալիս կապը տվյալ ճյուղի արտադրանքի ծավալի և այդ արտադրանքը ստանալու համար անհրաժեշտ ռեսուրսների քանակի միջև:

$$Y = f(X), \quad (4.1)$$

որտեղ Y -ը արտադրանքի ծավալն է, X -ը՝ փոփոխական ռեսուրսը, f -ը արտադրանքի ծավալի կախումն է ներդրումների չափից:

Y -ը կարող է լինել մշակվող բույսերի բերքատվությունը, անասունների մթերատվությունը, հավերի ձվատվությունը և այլն: Օրինակ, Աղյուսակ 4.1-ում Y -ը հեկտարից ստացվող եգիպտացորենի բերքն է, X -ը՝ օգտագործված ազոտական պարարտանյութի քանակը:

Նկար 4.1 Արտադրության ֆունկցիա

Վերևի գրաֆիկում TP -ն համախառն ֆիզիկական արտադրանքի կորն է, որը ցույց է տալիս, թե որքան բերք կստացվի, եթե կիրառվի X ռեսուրս: Ներքևի գրաֆիկում MP -ն սահմանային ֆիզիկական արտադրանքն է, որը ցույց է տալիս համախառն ֆիզիկական արտադրանքի փոփոխությունը՝ կապված փոփոխական ռեսուրսի յուրաքանչյուր լրացուցիչ միավորի օգտագործման հետ: AP -ն միջին ֆիզիկական արտադրանքն է, որը փոփոխական ռեսուրսի միավորին բաժին ընկնող համախառն ֆիզիկական արտադրանքի մի մասն է:

4.2 ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԻ ՆՎԱԶՍԱՆ ՕՐԵՆՔ

Նկար 4.1-ում պատկերված արտադրության ֆունկցիայի տեսքից աճներն է դառնում եկամուտների նվազման օրենքը, ըստ որի փոփոխական ռեսուրսի ավելացումը (անփոփոխ հաստատուն ռեսուրսների դեպքում) բերում է համախառն արտադրանքի աճի նվազմանը և ի վերջո՝ արտադրանքի ծավալի նվազմանը: Արտադրանքի ծավալն աճում է փոփոխական ռեսուրսի ավելացման հետ այնքան ժամանակ, մինչև հաստատուի որոշակի օպտիմալ հարաբերություն փոփոխական և հաստատուն ռեսուրսների միջև, որից հետո արտադրության աճը նվազում է, այսինքն՝ հասնում գլոյի և վերջապես՝ դառնում բացասական: Եկամուտների նվազման օրենքն անվանում են նաև ռեսուրսների հարաբերության օրենք՝ հաստատուն և փոփոխական ռեսուրսների միջև գոյություն ունեցող կապի կարևորության պատճառով: Դիտարկենք այս կապը արտադրության փուլերի տեսանկյունից:

4.3 ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԵՐ

Տարբերում են արտադրության երեք հմարավոր փուլեր: Նկար 4.1-ում ներկայացված են այդ երեք փուլերը արտադրության ֆունկցիայի դասական տարբերակի համար: Մեկ փոփոխական ռեսուրսով արտադրության ֆունկցիայի առաջին փուլն ընդգրկում է փոփոխական ռեսուրսի այն տիրույթը, որում միջին ֆիզիկական արտադրանքն աճում է: Առաջին փուլի ավարտը բնութագրվում է ռեսուրսի քանակի այնպիսի մակարդակով, որի դեպքում միջին ֆիզիկական արտադրանքը հասնում է առավելագույնի: Միջին ֆիզի-

կական արտադրանքը փոփոխական ռեսուրսի միավորին բաժին ընկնող արտադրանքի քանակն է.

$$AP = \frac{TP}{X}, \quad (4.2)$$

որտեղ AP -ն միջին ֆիզիկական արտադրանքն է, TP -ն՝ համախառն ֆիզիկական արտադրանքը, X -ը՝ փոփոխական ռեսուրսը:

Օրինակ.

ագարակատերը 5 հա հողատարածության վրա աճեցրել է 9000 կգ հացահատիկի բերք՝ օգտագործելով 300 կգ հանքային պարարտանյութ: Այս դեպքում միջին ֆիզիկական արտադրանքը կազմել է հաշվարկել հետևյալ կերպ.

$$AP = \frac{9000}{300} = 30 \text{ կգ:}$$

Սահմանային ֆիզիկական արտադրանքը փոփոխական ռեսուրսի յուրաքանչյուր լրացուցիչ միավորի օգտագործման հետ կապված արտադրանքի ծավալի փոփոխությունն է:

$$MP = \frac{\Delta TP}{\Delta X}, \quad (4.3)$$

որտեղ MP -ն սահմանային ֆիզիկական արտադրանքն է, ΔTP -ն՝ համախառն արտադրանքի փոփոխությունը, ΔX -ը՝ ռեսուրսի փոփոխությունը մեկ միավորով:

Օրինակ.

ագարակատերը, որը 5 հա հողատարածության վրա պատրաստվում է աճեցնել հացահատիկ, պետք է որոշում կայացնի՝ բավարարվել ունեցած 300 կգ պարարտանյութով, որն ապահովում է 9000 կգ բերքի ստացում, թե՞ գնել ևս 150 կգ պարարտանյութ՝ հույս ունենալով, որ դրանով կավելացնի իր շահույթը: Նա հաշվարկում է, որ լրացուցիչ 150 կգ պարարտանյութ օգտագործելով կստանա լրացուցիչ 1000 կգ բերք: Սահմանային ֆիզիկական արտադրանքը ռեսուրսի ավելացված քանակի դեպքում հաշվարկվում է հետևյալ կերպ՝

$$MP = \frac{10000 - 9000}{450 - 300} = 6,6 \text{ կգ:}$$

Բերենք մեկ այլ օրինակ, որտեղ փոփոխվող ռեսուրսն աշխատուժն է: Ասենք, ագարակի չորս աշխատողները տարեկան ար-

տադրում են 2000 կգ եգիպտացորեն, իսկ հինգ աշխատողները՝ 2500 կգ: Հինգերորդ աշխատողի սահմանային ֆիզիկական արտադրանքը տարեկան 500 կգ է.

$$MP = \frac{2500 - 2000}{5 - 4} = 500 \text{ կգ:}$$

Առաջին փուլում սահմանային ֆիզիկական արտադրանքը (MP) ավելի մեծ է, քան միջին ֆիզիկական արտադրանքը (AP): Այս փուլում միջին ֆիզիկական արտադրանքն աճում է փոփոխական ռեսուրսի քանակի մեծացման հետ: Փուլի ավարտը բնութագրվում է փոփոխական ռեսուրսի այնպիսի քանակով, որի դեպքում սահմանային ֆիզիկական արտադրանքը հավասարվում է միջին ֆիզիկական արտադրանքին: Առաջին փուլը, համարվում է արտադրության համար ոչ արդյունավետ, քանի որ այն չի ապահովում շահույթի աճ: Երբ միջին ֆիզիկական արտադրանքը հավասարվում է սահմանային ֆիզիկական արտադրանքին, սկսվում է արտադրության արդյունավետ փուլը, այսինքն՝ մեկ միավորով արտադրանքը ավելացնելու համար կատարված ծախսերը ծածկվում են միավոր արտադրանքի բերած եկամտով: Սա արտադրության երկրորդ փուլն է, որտեղ MP-ն փոքր է AP-ից և ունի դրական արժեք: Երկրորդ փուլը փոփոխական ռեսուրսների այնպիսի մակարդակ է, որի դեպքում TP-ն աճում է դանդաղորեն: Արտադրության երրորդ փուլը բնութագրվում է փոփոխական ռեսուրսների այնպիսի մակարդակով, որի դեպքում համախառն ֆիզիկական արտադրանքը նվազում է: Ակնհայտ է, որ այս փուլն արդյունավետ չէ արտադրողի համար, քանի որ ռեսուրսի ավելացումը բերում է արտադրանքի ծավալի նվազմանը (AP-ն նվազում է, իսկ MP-ն բացասական է):

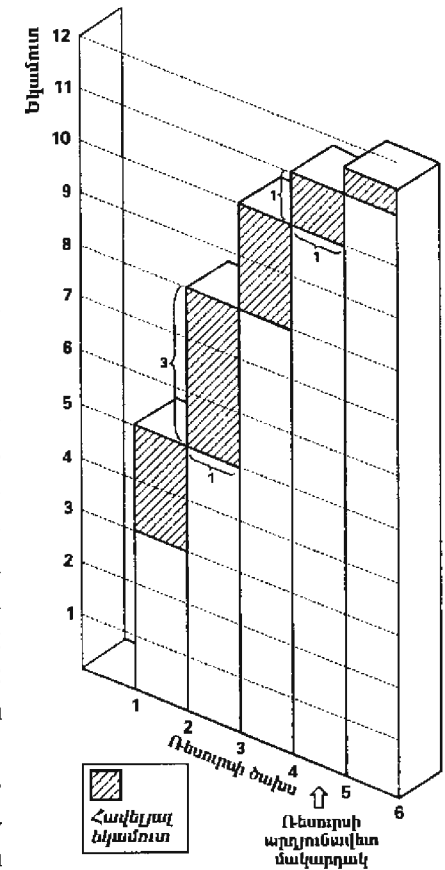
Հացահատիկի աճեցման օրինակով պարզենք, թե արտադրության ո՞ր փուլում է գործում ագարակատերը, երբ բերքի քանակն ավելացնելու համար նա մեկ միավորով (150 կգ) ավելացնում է պարարտանյութի քանակը: Ինչպես երևում է նախորդ օրինակից, պարարտանյութի քանակը 300 կգ-ից մինչև 450 կգ հասցնելով՝ նա ստանում է 9000 կգ-ի փոխարեն 10000 կգ բերք:

$$MP = 6,6, \text{ իսկ } AP = \frac{TP}{X} = \frac{10000}{450} = 22,2:$$

$AP > MP > 0$, ուստի նա արտադրում է արդյունավետ փուլի շրջանակներում: Իսկ այն հարցին, թե փոփոխական ռեսուրսի ո՞ր քանակի դեպքում է ստացվում առավելագույն շահույթ, հմարավոր կլինի պատասխանել միայն ռեսուրսների և արտադրանքի զներդիտարկելուց հետո: Եթե արտադրանքի շուկայական գինը բարձր է, ապա պետք է ընտրել ռեսուրսի այնպիսի մակարդակ, որը մոտ է երկրորդ փուլի վերջին: Իսկ եթե բարձր է ռեսուրսի գինը, նպատակահարմար է գործել երկրորդ փուլի սկզբին մոտ, որպեսզի ռեսուրսի ձեռքբերման ծախսերը շատ բարձր չլինեն:

4.4 ՄԱՐԳԻՆԱԼԻԶՄԻ ՍԿԶԲՈՒՆՔ

Հաիւյթն առավելագույնի հասցնելու համար պետք է ընտրել ռեսուրսի օգտագործման այնպիսի մակարդակ, որի դեպքում հավելյալ ռեսուրսի ներդրումից ստացված եկամտի աճը մեծ կամ հավասար է այդ ներդրման ծախսերի աճից: Նկար 4.2-ում բերված է եկամտի կախումը ներդրված ռեսուրսի ծախսերից: Ամենաշահավետ արտադրությունն ապահովվում է 5 դրամ ծախսերի դեպքում, երբ ռեսուրսի ծախսի ավելացումը 1 դրամով բերում է 1 դրամ հավելյալ եկամուտ: Թեպետ 3 դրամ ռեսուրսի ծախսերի դեպքում հավելյալ 1 դրամը բերում է 3 դրամ հավելյալ եկամուտ, այս մակարդակը արդյունավետ չէ, քանի որ շահույթը ($8 - 3 = 5$ դրամ) ավելի փոքր է, քան 5 դրամ ծախսերի դեպքում ($11 - 5 = 6$

Նկար 4.2
Մարգինալիզմի սկզբունք

դրամ): Մարզինալիզմի սկզբունքի ուսումնասիրությունը ծառայում է մի նպատակի՝ նվազագույն ռեսուրսներով ստանալ առավելագույն շահույթ:

4.5 ԱՆԱԿԵԼԱԳՈՒՅՆ ՇԱՀՈՒՅԹԻ ԿԱՆՈՆ

Առավելագույն շահույթ է ստացվում փոփոխական ռեսուրսի այնպիսի քանակի դեպքում, երբ սահմանային արտադրանքի արժեքը հավասար է ներդրվող ռեսուրսի միավորի գնին.

$$V_{MP} = MP \cdot P_Y = P_X, \quad (4.4)$$

որտեղ V_{MP} -ն սահմանային արտադրանքի արժեքն է, MP -ն՝ սահմանային ֆիզիկական արտադրանքը, P_Y -ը՝ արտադրանքի միավորի գինը, P_X -ը՝ ռեսուրսի միավորի գինը:

Առավելագույն շահույթի կանոնը պարզաբանենք օրինակով: Եգիպտացորենի արտադրությամբ զբաղվող ագարակատերը իր առջև նպատակ է դրել առավելագույն շահույթ ստանալ եգիպտացորենի կանաչ զանգվածի բերքի վաճառքից, որի համար պետք է որոշի օգտագործվող պարարտանյութի օպտիմալ քանակը: Նրան հայտնի է պարարտանյութի միավորի գինը, բերքատվությունը պարարտանյութի տարբեր քանակների օգտագործման դեպքում և եգիպտացորենի գինը (Աղյուսակ 4.1): Միջին ֆիզիկական արտադրանքի և սահմանային ֆիզիկական արտադրանքի արժեքները նա հաշվարկում է ըստ (4.2) և (4.3) բանաձևերի: Ընդունենք, որ ագարակատերը որոշել է փոփոխել միայն պարարտանյութի քանակը՝ անփոփոխ թողնելով մնացած ռեսուրսները: Պարարտանյութի 1 միավորի (100կգ) արժեքն ընդունվում է 6000 դրամ: Աղյուսակի 3-րդ սյունակի տվյալներից երևում է, որ պարարտանյութի ավելացումը հանգեցնում է բերքատվության աճի նվազմանը: Սահմանային արտադրանքի V_{MP} արժեքը (6-րդ սյունակ), տալիս է՝ սահմանային ֆիզիկական արտադրանքը (5-րդ սյունակ) բազմապատկելով եգիպտացորենի գնով: Աղյուսակի 7-րդ սյունակում տրված է ռեսուրսի միավորի ավելացումից ստացվող հավելյալ շահույթը, որը հավասար է սահմանային արտադրանքի արժեքի և պարարտանյութի միավորի գնի տարբերությանը ($V_{MP}-P_X$):

Աղյուսակ 4.1
ԵԳԻՊՏԱԳՈՐԵՆԻ ԿԱՆԱՉ ՉԱՆԳԱՅԻ ԲԵՐՔԱՏՎՈՐՆԵՐ ԴԱՐԱՏԱՆՅՈՒՆԻ ՏԱՐԲԵՐ ԶԱՆԿՆԵՐԻ ՂԵՊՈՒՄ

Պարարտանյութի միավորներ	Պարարտանյութի միավորի քանակ, կգ	Եգիպտացորենի կանաչ զանգվածի բերքատվություն, կգ/հա	Միջին ֆիզիկական արտադրանք AP	Սահմանային ֆիզիկական արտադրանք MP	Սահմանային արտադրանքի արժեք, դրամ $V_{MP}^{\#}$	Հավելյալ շահույթ ռեսուրսի ավելացումից $V_{MP}-P_X^{**}$
0	0	10 000	—	—	—	—
1	100	17 000	17 000	7 000	49 000	43 000
2	200	24 000	12 000	7 000	49 000	43 000
3	300	31 000	10 333	7 000	49 000	43 000
4	400	37 000	9 250	6 000	42 000	36 000
5	500	39 000	7 800	2 000	14 000	8 000
6	600	39 900	6 650	900	6 300	300
7	700	39 000	5 571	-900	-6 300	-12 300
8	800	38 000	4 750	-1 000	-7 000	-13 000
9	900	38 000	4 222	0	0	-6 000

[#] $V_{MP} = MP \cdot P_Y$, որտեղ P_Y -ը՝ եգիպտացորենի կանաչ զանգվածի գինը, հավասար է 7 դրամ

^{**} P_X -ը՝ պարարտանյութի միավորի գինը, հավասար է 6000 դրամ (100 կգ x 60 դրամ/կգ հաշվարկով)

Ըստ առավելագույն շահույթի կանոնի, առավելագույն շահույթ է ստացվում պարարտանյութի այնպիսի քանակի դեպքում, երբ $V_{MP} = P_X$, այսինքն, երբ սահմանային արտադրանքի արժեքը մոտենում է պարարտանյութի միավորի գնին, կամ էլ $V_{MP} - P_X$ մեծությունը զրոյին մոտ թիվ է: Աղյուսակից երևում է, որ այդ պայմանին բավարարում է 6 միավոր պարարտանյութի օգտագործման դեպքը, երբ V_{MP} -ն հավասար է 6300, իսկ $V_{MP} - P_X = 300$: Եվս 1 միավորով պարարտանյութի քանակն ավելացնելը կհանգեցնի այն բանին, որ հավելյալ շահույթը կդառնա բացասական, այսինքն՝ կվերածվի վնասի:

4.6 ՍԱՀՄԱՆԱՅԻՆ ԱՐԺԵՔԻ ՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶՐՈՒՄԸ

Ըստ առավելագույն շահույթի կանոնի, սահմանային արտադրանքի արժեքը հավասար է ռեսուրսի միավորի գնին. $V_{MP} = P_X$: Այս սկզբունքը ենթադրում է, որ ռեսուրսն անսահմանափակ է և կարող է ձեռք բերվել անհրաժեշտ քանակությամբ՝ առավելագույն շահույթն ապահովելու համար: Սակայն գործնականում կառավարչի տրամադրության տակ լինում են սահմանափակ քանակությամբ ռեսուրսներ: Նա պետք է որոշում կայացնի, թե ինչպես բաշխի այդ ռեսուրսները արտադրության տարբեր ճյուղերի միջև: Որոշումը կայացնելիս կառավարիչը պետք է կիրառի սահմանային արժեքի հավասարության սկզբունքը, ըստ որի *սահմանափակ ռեսուրսը պետք է տեղաբաշխվի ճյուղերի միջև այնպես, որ ռեսուրսի վերջին միավորի սահմանային արտադրանքի արժեքները մոյնը լինեն բոլոր ճյուղերի համար*:

Սահմանային արժեքի հավասարության սկզբունքը պարզաբանենք օրինակով: Ագարակատերն ունի 3 հա հող, որի վրա պետք է աճեցնի սորեն, գարի և եգիպտացորեն (Աղյուսակ 4.2): Առկա ջրի քանակը 3 հա-ի համար կազմում է 4100 մ³: Նա պետք է որոշի, թե ինչպես բաշխի ջուրը երեք մշակաբույսերի միջև, որպեսզի ստանա առավելագույն շահույթ: Ամենաարդյունավետ բաշխումը որոշելու համար՝ ագարակատերը կիրառում է սահմանային արժեքի հավասարության սկզբունքը:

Աղյուսակ 4.2

ՈՐՈՓԱՆԱՆ ՋՐԻ ԲԱՇԽՈՒՄԸ ՍԱՀՄԱՆԱՅԻՆ ԱՐԺԵՔԻ ՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶՐՈՒՄԸ

Ջրումների թիվը	Որոգման նորման, մ ³	Արտադրության ճյուղերը						Եգիպտացորեն		
		Աշնանացան ցորեն			Աշնանացան գարի			Բերքատվություն, կգ/հա	Սահմանային արտադրանքի արժեք, դրամ	Սահմանային արտադրանքի արժեք, դրամ
		Բերքատվություն, կգ/հա	MP	V _{MP}	Բերքատվություն, կգ/հա	MP	V _{MP}	Y	MP	V _{MP}
1	600	2 000	—	—	1 500	—	—	1 500	—	—
2	1 200	2 700	700	70 000 ⁽³⁾	2 500	1 000	80 000 ^{(1)*}	2 500	1000	80 000 ⁽²⁾
3	1 800	3 260	560	56 000 ⁽⁵⁾	3 300	800	64 000 ⁽⁴⁾	3 200	700	56 000 ⁽⁷⁾
4	2 400	3 700	440	44 000	4 000	700	56 000 ⁽⁶⁾	3 800	600	48 000
5	3 000	4 000	300	30 000	4 600	600	48 000	4 200	400	32 000
6	3 600	4 200	200	20 000	4 800	200	16 000	4 500	300	24 000

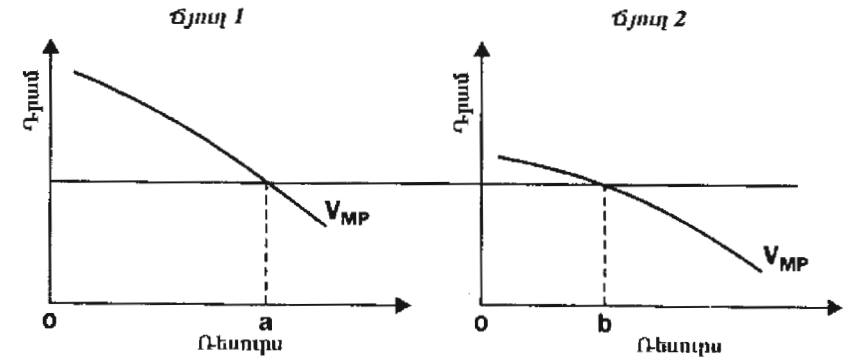
* (1)-(7) թվերով նշանակված է ջրի միավորների բաշխման հաջորդականությունը:

Ջրերի գինը՝ 100 դրամ/կգ, գարու գինը՝ 80 դրամ/կգ, եգիպտացորենի գինը՝ 80 դրամ/կգ:

Օգտվելով ոռոգման տարբեր նորմաների դեպքում բերքատվության ցուցանիշներից՝ ագարակատերը հաշվարկում է սահմանային արտադրանքը և սահմանային արտադրանքի արժեքը բոլոր ճյուղերի համար: Ոռոգման միավորն ընդունվում է 600 մ³/հա: Յորենի, գարու և եգիպտացորենի գները համապատասխանաբար հավասար են 100 դրամ/կգ, 80 դրամ/կգ և 80 դրամ/կգ:

Բաշխումը կատարելիս որպես հիմք են ընդունվում V_{MP} -ի ամենաբարձր արժեքները: Ջրի քանակի առաջին և երկրորդ միավորները ագարակատերը տրամադրում է գարուն և եգիպտացորենին, որպես ամենաբարձր V_{MP} ունեցող ճյուղերին (80 000 դրամ): Երրորդ միավորը բաշխվում է ցորենին, որպես հաջորդ ամենաբարձր V_{MP} ունեցող ճյուղին (70 000 դրամ): Չորրորդ միավորը նույն սկզբունքով տրամադրվում է գարուն (64 000 դրամ), իսկ հինգերորդ, վեցերորդ և յոթերորդ միավորները՝ ցորենին, գարուն և եգիպտացորենին (56 000 դրամ): Արդյունքում ստացվում է, որ ջրի երկու միավոր բաժին է ընկնում ցորենին, երեքը՝ գարուն և երկուսը՝ եգիպտացորենին: Յուրաքանչյուր ճյուղի համար օգտագործված վերջին միավորի V_{MP} -ն հավասար է 56 000 դրամի: Այս պայմանը բավարարում է սահմանային արժեքի հավասարության սկզբունքին: Նշված սկզբունքը խախտելու դեպքում ագարակատերը չի ստանա առավելագույն շահույթ: Օրինակ, եթե ջրի վերջին միավորը նա բախշի ոչ թե եգիպտացորենին, այլ գարուն, ապա կունենա 48 000 դրամ հավելյալ շահույթ գարուց, փոխարենը՝ 56 000 դրամ վնաս եգիպտացորենն այդ վերջին միավոր ջրով չորոգելուց:

Սահմանային արժեքի հավասարության սկզբունքը պարզաբանենք գրաֆիկով (Նկար 4.3): Ռեսուրսի առկա քանակը պետք է տեղաբաշխվի երկու ճյուղերի միջև այնպես, որ պահպանվի V_{MP} -ի հավասարության սկզբունքը: Ռեսուրսի ընդհանուր քանակը պետք է հավասար լինի $Oa + Ob$: Եթե այս գումարը փոքր է ռեսուրսի ընդհանուր քանակից, պետք է ավելացնել յուրաքանչյուր ճյուղում օգտագործվող ռեսուրսն այնքան, որ սպառվի ռեսուրսի ամբողջ քանակը, միաժամանակ ապահովելով V_{MP} -ի հավասարությունը ճյուղերի համար:

Նկար 4.3 Սահմանային արժեքի հավասարության սկզբունքով ռեսուրսի տեղաբաշխում

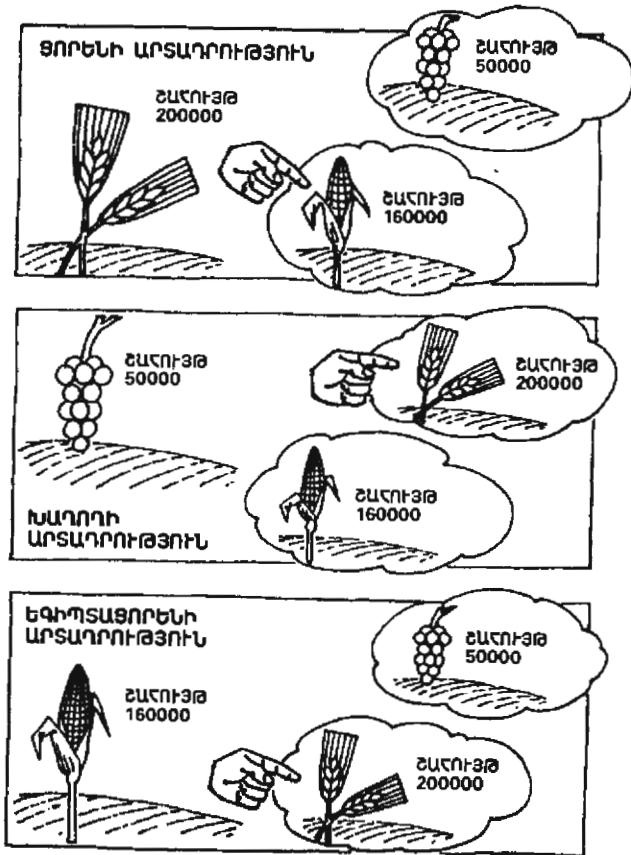
Գրաֆիկորեն դա կարելի է անել տեղաշարժելով V_{MP} -ի մակարդակի հորիզոնականը վերև կամ ներքև այնքան, մինչև որ ($Oa + Ob$) գումարը հավասարվի ռեսուրսների առկա քանակին:

4.7 ՆԱՐԱԿՈՐ ԱՐԺԵ

Հաճախ ագարակի ռեսուրսները գնահատելիս դժվար է լինում ճշգրիտ որոշել ռեսուրսի արժեքը: Հիմնականում դա վերաբերվում է ագարակի անդամների կողմից սեփական տնտեսությունում կատարվող, սակայն չվարձատրվող աշխատանքին: Օրինակ, ագարակատիրոջ որդին, որը հոր հետ միասին աշխատում է տնտեսությունում, ցանկանում է գնահատել իր աշխատանքը ագարակում: Քանի որ նա չի վարձատրվում հոր կողմից, ապա ստիպված է աշխատանքը գնահատելիս համեմատություն կատարել: Նա հետաքրքրվում է, թե հարևան տնտեսությունում նույնանման վարձու աշխատանքի համար ինչքա՞ն են վարձատրում և հենց այդքան էլ գնահատում է իր աշխատանքը սեփական ագարակում, որն իր աշխատանքի հնարավոր արժեքն է:

Հնարավոր արժեքը այն շահույթն է, որը կստացվեր, եթե ռեսուրսն օգտագործվեր մեկ այլ՝ առավել արդյունավետ ծևով: Եթե ռեսուրսի հնարավոր արժեքը ավելի բարձր է, քան այդ ռեսուրսի ներդրումից սպասվող շահույթը, կառավարիչը պետք է վերանայի իր ծրագրերը: Օրինակ, ագարակատերը մշակում է 2 հա գարի, որի ոռոգման համար ծախսվում է 2000 մ³ ջուր: Բերքից ստացվող

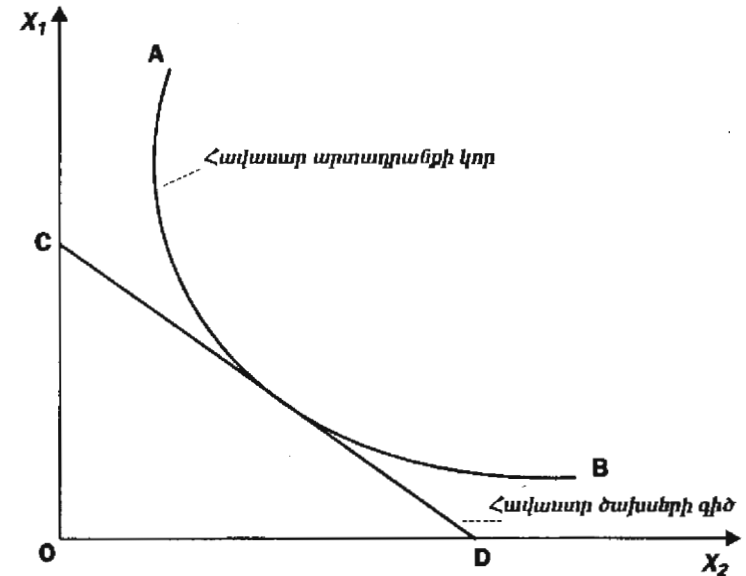
շահույթը կազմում է 400000 դրամ: Եթե մա մույն քանակությամբ ջրով ոռոգի 2 հա կարտոֆիլ, ապա կարող է ստանալ 1 մլն դրամ շահույթ (ոռոգման ջրի հնարավոր արժեքը 1 մլն դրամ է): Այսինքն, ոռոգման ջրի համար կա ավելի արդյունավետ օգտագործման հնարավորություն: Նկար 4.4-ում բերված է հնարավոր արժեքի որոշման մեկ այլ օրինակ:

Նկար 4.4 Արտադրության ճյուղերի հնարավոր արժեքները, այլ հնարավոր տարբերակներից ընտրվում է լավագույնի արժեքը

4.8 ԻՆՉՊԵՐՍ ԱՐՏԱՂԵԼ

Ագարակում օգտագործվող ռեսուրսները բազմազան են և մեծաթիվ: Կառավարչի առջև հաճախ հարց է ծագում, թե ինչպե՞ս զուգակցել ռեսուրսները: Սովորաբար, ագարակատերը գործ ունի առնվազն երկու տեսակ փոփոխական ռեսուրսների հետ, որոնք պետք է զուգակցի հաստատուն ռեսուրսի հետ: Խնդիրն այն է, որ գտնվի ռեսուրսների այնպիսի զուգակցում, որն ապահովի արտադրանքի մախատեսված ծավալը նվազագույն ծախսերով: Դիտարկենք $Y = f(X_1, X_2)$ արտադրական ֆունկցիան, որտեղ X_1 -ը և X_2 -ը փոփոխական ռեսուրսներն են:

Նկար 4.5 Նվազագույն ծախսերով 2 փոփոխական ռեսուրսների զուգակցում

Գրաֆիկի AB կորի յուրաքանչյուր կետը ցույց է տալիս X_1 և X_2 ռեսուրսների զուգակցման տարբերակները՝ միևնույն ծավալի արտադրանք ստանալու համար: Այս կորը կոչվում է հավասար արտադրանքի կոր (իզոքվանտ): Ռեսուրսների առավել արդյունավետ զուգակցումը որոշելու համար պետք է դիտարկել նաև հավասար

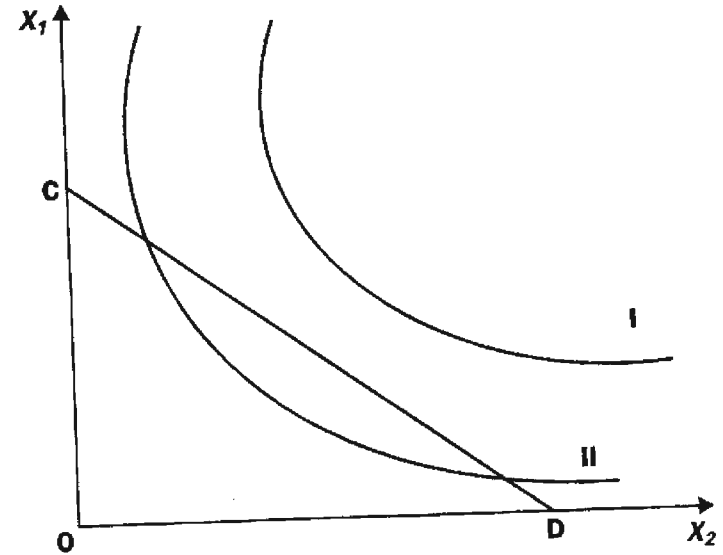
ծախսերի գիծը (իզոքոստ), որի յուրաքանչյուր կետում երկու փոփոխական ռեսուրսների հետ կապված ընդհանուր դրամական ծախսերի գումարը հաստատուն մեծություն է: Նկար 4.5-ում դա CD ուղիղն է: Եթե ռեսուրսների համար նախատեսված ամբողջ դրամը ծախսվեր միայն X_1 ռեսուրս ձեռք բերելու համար, ապա դրա քանակը հավասար կլիներ C միավորի: Համապատասխանաբար, եթե գումարը ծախսվեր միայն X_2 -ի համար, ապա դրա քանակը հավասար կլիներ D միավորի: CD գիծը ցույց է տալիս X_1 և X_2 ռեսուրսների տարբեր զուգակցումները, որոնց համար պահանջվում են նույն դրամական ծախսերը: Արտադրանքի նախատեսված ծավալի համար նվազագույն ծախսերով ռեսուրսների զուգակցությունն ապահովվում է այն կետում, որտեղ CD ուղիղը շոշափում է AB կորը: Այս կետում AB կորի թեքությունը հավասար է CD ուղիղի թեքությանը: Ռեսուրսների համար նախատեսված ծախսերի հաստատուն լինելը մաթեմատիկորեն արտահայտվում է հետևյալ հավասարումով.

$$\Delta X_1 \cdot P_{X_1} = \Delta X_2 \cdot P_{X_2}, \quad (4.5)$$

կամ

$$\frac{\Delta X_1}{\Delta X_2} = \frac{P_{X_2}}{P_{X_1}}, \quad (4.6)$$

որտեղ ΔX_1 -ը և ΔX_2 -ը՝ փոփոխական ռեսուրսների փոխարինվող մեծություններն են, P_{X_1} -ը և P_{X_2} -ը՝ այդ ռեսուրսների գները: Հավասարում (4.5)-ը բացատրվում է հետևյալ կերպ. CD ուղիղի յուրաքանչյուր կետում մեկ ռեսուրսի քանակի Δ փոփոխությունը ի հաշիվ մյուս ռեսուրսի չի փոխում ռեսուրսների ընդհանուր ծախսերի գումարը: Եթե իզոքվանտը չի հատվում իզոքոստի հետ (Նկար 4.6), այսինքն գտնվում է նրանից բարձր (I կոր), ապա առկա ռեսուրսներով հնարավոր չէ ստանալ արտադրանքի նախատեսված ծավալը: Եթե իզոքվանտը հատում է իզոքոստը երկու կետում (II կոր), այսինքն գտնվում է նրանից ցածր, դա նշանակում է, որ արտադրանքի նույն ծավալը ստանալու համար կարելի է պակասեցնել ռեսուրսների ծախսերը, այսինքն՝ իջեցնել CD ուղիղը կամ էլ, նույն ռեսուրսները ծախսելով, ավելացնել արտադրանքի ծավալը:

Նկար. 4.6 Ռեսուրսների զուգակցման ոչ արդյունավետ տարբերակներ

Նվազագույն ծախսերի կանոնը կարելի է սահմանել նաև այսպես. փոխարինվող ռեսուրսի ծախսերի նվազումը պետք է մեծ (կամ հավասար) լինի փոխարինող ռեսուրսի ծախսերի աճից: Ծախսերի նվազումը $\geq$ ծախսերի աճից:

$$\Delta X_1 \cdot P_{X_1} \geq \Delta X_2 \cdot P_{X_2}, \quad (4.7)$$

որտեղ ΔX_1 -ը փոխարինվող ռեսուրսն է, ΔX_2 -ը՝ փոխարինող ռեսուրսը, P_{X_1} -ը՝ փոխարինվող ռեսուրսի գինը, P_{X_2} -ը՝ փոխարինող ռեսուրսի գինը:

$$\frac{\Delta X_1}{\Delta X_2} \geq \frac{P_{X_2}}{P_{X_1}}: \quad (4.8)$$

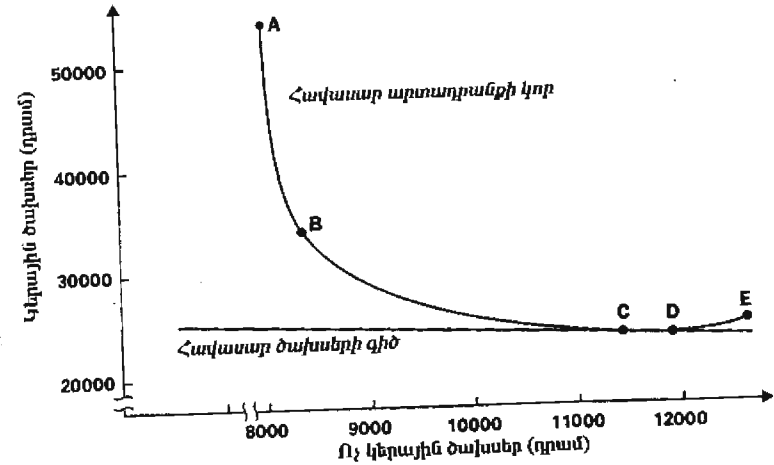
Բանաձև (4.8)-ը նվազագույն ծախսերի կանոնի մաթեմատիկական արտահայտությունն է: Ռեսուրսների օպտիմալ զուգակցումը արտադրանքի որոշված ծավալի համար պարզաբանորեն օրինակով (Աղյուսակ 4.3):

Աղյուսակ 4.3
ԿԵՐԱՅԻՆ ՈԱԳԻՈՒՄԻ ԵՎ ԲՏԱՆ ՃԱՄԿԵՏԻ ԶՈՒՊԱԿՑՈՒՄԸ՝
120 ԿԳ ՔԱՂԱՋՆ ԱՊՈՒՇՈՎԵԼՈՒ ԵԱՄԱՐ

Կերային ոպայիոն	Օրական քաշաճ, կգ	Բտման ժամկետ, օր	Կերային ծախսեր, դրամ	Տարբերու- թյունը Δ, դրամ	Ոչ կերային ծախսեր, դրամ	Տարբերու- թյունը Δ, դրամ	Ընդամենը ծախսեր, դրամ
A	1,2	101	56 000	—	8 000	—	64 000
B	1,01	118	34 000	-22 000	8 350	+1 350	43 350
C	0,82	146	25 600	-8 400	11 600	+2 250	37 200
D	0,8	149	25 200	-400	11 800	+200	37 000
E	0,75	160	26 800	+1 600	12 670	+870	39 470

Ամսասնապահական մթերքների արտադրությամբ զբաղվող ագարակատերեր իր առջև խնդիր է դրել ստանալ ցուլերի 120 կգ քաշաճ, առավել արդյունավետ ձևով զուգակցելով երկու փոփոխական ռեսուրսները՝ կերային ոպայիոնը և ոչ կերային ռեսուրսները (աշխատանք, դեղորայք, բուժում և այլն)։ Նա ընտրել է 5 կերային ոպայիոն, որոնք տարբերվում են խտանյութերի և ֆուրաժային մասի պարունակությամբ։ Խտանյութերով հարուստ A կերային ոպայիոնն ապահովում է 120 կգ քաշաճն ավելի կարճ ժամանակամիջոցում (101 օր), քան ֆուրաժային ոպայիոնը (E տարբերակ), որի դեպքում նշված քաշաճը ստացվում է 160 օրում։ Երկրորդ՝ ոչ կերային փոփոխական ռեսուրսի ծախսերն ավելանում են բտման ժամկետի մեծացմանը համեմատական։ Աղյուսակ 4.3-ում բերված են բոլոր տարբերակների կերային և ոչ կերային ծախսերը՝ բտման տարբեր ժամկետների համար։

Ամենաարդյունավետ տարբերակն ընտրելու համար ագարակատերերը համեմատում է կերային և ոչ կերային ծախսերի տարբերությունները։ Համաձայն նվազագույն ծախսերի կանոնի՝ փոխարինվող (կերային) ռեսուրսի ծախսերի նվազումը պետք է մեծ կամ հավասար լինի փոխարինող (ոչ կերային) ծախսերի աճից։ Ինչպես երևում է աղյուսակից, այս պայմանը բավարարվում է C և D տարբերակների միջև, որտեղ կերային և ոչ կերային ծախսերի

Նկար 4.7 120 կգ քաշաճի համար ռեսուրսների զուգակցում

տարբերությունները գրեթե հավասարվում են. կերային ծախսերի նվազումը կազմում է 400 դրամ, իսկ ոչ կերային ծախսերի աճը՝ 200 դրամ: Այսպիսով, 120 կգ քաշած ապահովելու համար ազարակատերն ընտրում է C կամ D ռացիոնը և բտման համապատասխան ժամկետը:

Նկար 4.7-ում ներկայացված է խնդրի գրաֆիկական պատկերը, որտեղ հորիզոնական առանցքի վրա ոչ կերային ծախսերն են, իսկ ուղղահայաց առանցքի վրա՝ կերային ծախսերը: Իզոքվանտ կորի վրա A, B, C, D, E կետերով նշված են ռացիոնների տարբերակները:

4.9 ԻՆԶԵԱՆ ԱՐՏԱԴՐԵԼ

Ռեսուրս-արտադրանք մոդելը դիտարկելիս, երբ պետք է որոշվի ռեսուրսի օգտագործման առավել շահութաբեր մակարդակը, կիրառվում է մարգինալիզմի սկզբունքը: Այսինքն՝ ռեսուրսի յուրաքանչյուր հավելյալ միավորի ներդրումից սպասվող եկամտի աճը պետք է մեծ կամ հավասար լինի այդ հավելյալ ռեսուրսի օգտագործման հետ կապված ծախսերից: Օրինակ, եթե պարարտանյութի վերջին միավորը բերում է ավելի շատ եկամուտ, քան իր արժեքն է, ապա պետք է ավելացնել պարարտանյութի քանակը: Հակառակ դեպքում պարարտանյութի քանակը պետք է պակասեցնել: Արտադրանքի ծավալը կարելի է մեծացնել մինչև այն սահմանը, երբ հավելյալ արտադրանքի արժեքը մեծ կամ հավասար է լրացույցիչ ռեսուրսների ծախսերից՝

$$MP \cdot P_Y \geq P_X, \quad (4.9)$$

որտեղ MP-ն սահմանային ֆիզիկական արտադրանքն է, P_Y -ը՝ արտադրանքի գինը, P_X -ը՝ ռեսուրսի գինը: Զանի որ, ըստ (4.4) բանաձևի, $V_{MP} = MP \cdot P_Y$, ապա

$$V_{MP} \geq P_X: \quad (4.10)$$

Այստեղից, կիրառելով սահմանային ֆիզիկական արտադրանքի (4.3) բանաձևը և հաշվի առնելով, որ $Y = TP$, կարելի է ստանալ ռեսուրս-արտադրանք հարաբերության հետևյալ բանաձևը.

$$\frac{\Delta Y}{\Delta X} \geq \frac{P_X}{P_Y}: \quad (4.11)$$

Արտադրանքի ծավալի ընտրությունը պարզաբանենք եզիպտացորենի օրինակով: Աղյուսակ 4.1-ում բերված են եզիպտացորենի արտադրության վերաբերյալ տվյալներ, այսինքն՝ կապը օգտագործվող պարարտանյութի միավորների և բերքատվության միջև: Աղյուսակից երևում է, որ ամենաբարձր բերքատվությունը (39 900 կգ) ստացվում է պարարտանյութի 6 միավորի օգտագործման դեպքում: Այսինքն, կառավարիչը պետք է եզիպտացորենի արտադրանքի ծավալը պլանավորի 39 900 կգ շրջակայքում, որտեղ $V_{MP} = P_X$:

4.10 ԻՆՉ ԱՐՏԱԴՐԵԼ

Ագարակատիրոջ առջև ծառայող մեկ այլ կարևոր խնդիր կապված է արտադրության ճյուղերի ընտրության և դրանց զուգակցման հետ: Գրեթե միշտ ագարակատերը գործ ունի ոահմանափակ քանակությամբ ռեսուրսների հետ: Թեև ռեսուրսները դիտվում են որպես փոփոխական մեծություններ, դրանց ընդհանուր քանակը հաստատուն է և սահմանափակ: Այս պայմաններում խնդիրը հանգում է նրան, որ առկա փոփոխական ռեսուրսների սահմանափակ քանակն ապահովի առավելագույն շահույթ: Փոփոխական ռեսուրսների սահմանափակ լինելը կարող է ունենալ մի քանի պատճառ. ռեսուրսի գնման համար նախատեսված կապիտալի ոչ բավարար քանակ, սեփական աշխատուժի ոչ բավարար քանակ և այլն: Խնդիրը պարզաբանելու համար դիտարկենք հետևյալ օրինակը:

Ագարակատերն ունի 1 հա աղբատ, 1 հա բերրի հողակտորներ և 600 կգ պարարտանյութ: Երկու հողատարածությունն էլ ագարակատերը պատրաստվում է օգտագործել եզիպտացորենի կանաչ գանգված ամօցելու համար: Նա պետք է որոշում կայացնի, թե ինչպես բաշխի 600 կգ պարարտանյութը այդ երկու հողակտորների միջև՝ առավելագույն շահույթ ստանալու համար: Արտադրության ֆունկցիաները աղբատ և բերրի հողերից սպասվող բերքի համար ներկայացվում են հետևյալ տեսքով.

$$Y_1 = f(X),$$

$$Y_2 = g(X),$$

որտեղ Y_1 -ը եզիպտացորենի բերքատվությունն է աղքատ հողերից, Y_2 -ը՝ բերքատվությունը բերրի հողերից, X -ը՝ փոփոխական ռեսուրսը (պարարտանյութը): Կառավարիչը կազմում է երկու հողատարածքների միջև 600 կգ պարարտանյութի բաշխման տարբերակներ՝ նշելով յուրաքանչյուրի բերքատվությունը (Աղյուսակ 4.4): Այս օրինակում տարբեր որակի հողակտորներում աճեցրած եզիպտացորենը պայմանականորեն դիտարկվում է որպես երկու տեսակ արտադրանք: Առավել շահավետ տարբերակի ընտրություն կատարելու համար կառավարիչը ելնում է այն դրույթից, որ փոխարինող արտադրանքի եկամտի աճը պետք է մեծ կամ հավասար լինի փոխարինվող արտադրանքի եկամտի նվազումից.

$$\Delta Y_1 \cdot P_{Y_1} \geq \Delta Y_2 \cdot P_{Y_2} : \quad (4.12)$$

Մեր օրինակում P_{Y_1} -ը և P_{Y_2} -ը աղքատ և բերրի հողերում աճեցրած եզիպտացորենի բերքի 1 կգ-ից սպասվող շահույթն է:

Վերևի բանաձևը կարելի է ներկայացնել հետևյալ տեսքով.

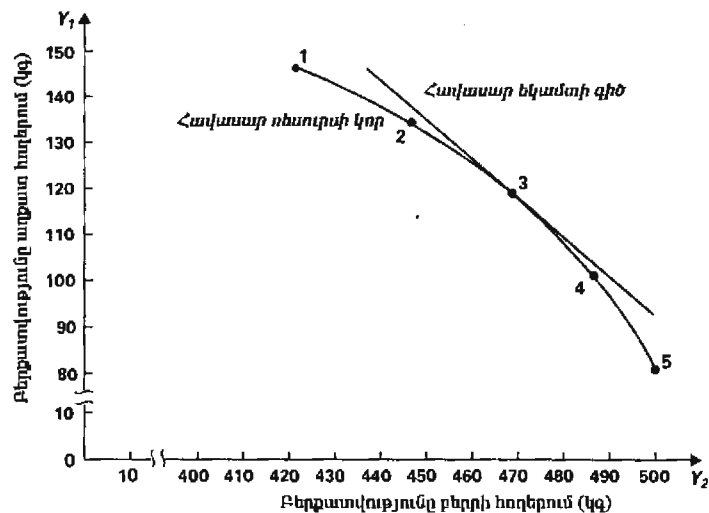
$$\frac{\Delta Y_1}{\Delta Y_2} \geq \frac{P_{Y_2}}{P_{Y_1}} : \quad (4.13)$$

P_{Y_2}/P_{Y_1} հարաբերությունը գտնելու համար կառավարիչն օգտվում է հայտնի տվյալներից: Աղքատ հողերից սպասվող եզիպտացորենի բերքի շահույթը միջին հաշվով կազմում է 5 դրամ/կգ, բերրի հողերից սպասվող բերքի շահույթը՝ 6 դրամ/կգ, այսինքն $P_{Y_2}/P_{Y_1} = 1,2$:

Այժմ կառավարչի խնդիրն այն է, որ գտնի P_{Y_2}/P_{Y_1} հարաբերության այնպիսի արժեք, որը մեծ կամ հավասար լինի 1,2: Դիտարկելով աղյուսակի թվերը՝ նա պարզում է, որ նշված պայմանին բավարարում է 3-րդ տարբերակը: Այսպիսով, արտադրությունների արդյունավետ գույակցումը կապահովվի այն դեպքում, եթե առկա 600 կգ պարարտանյութը բաշխվի մեկական հեկտար աղքատ և բերրի հողերի միջև 120-480 հարաբերությամբ: Օրինակը պարզաբանենք գրաֆիկով:

Աղյուսակ 4.4
ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՃՅՈՒՂՆԵՐԻ ԶՈՒՎԱԿՑՈՒՄ 600 ԿԳ ՊԱՐԱՐՏԱՆՅՈՒԹԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՐ

Տարբերակներ	Պարարտանյութի բաշխում, կգ	Բերքատվություն, y/hw		Բերքատվության փոփոխությունը, y/hw		Արտադրանքի փոխարինման գործակից
		Աղքատ հողեր Y_1	Բերրի հողեր Y_2	Աղքատ հողեր ΔY_1	Բերրի հողեր ΔY_2	
1	0-600	80	500	—	—	—
2	60-540	100	485	20	15	1,3
3	120-480	119	469	19	16	1,2
4	180-420	133	447	15	20	0,75
5	240-360	146	422	13	25	0,52
6	300-300	156	392	10	30	0,33
7	360-240	164	357	8	35	0,23
8	420-180	170	319	6	38	0,15
9	480-120	175	277	5	42	0,12
10	540-60	178	231	3	46	0,06
11	600-0	180	181	2	50	0,04

Նկար 4.8 Մեկ փոփոխական ռեսուրսով արտադրության ճյուղերի զուգակցում

Նկար 4.8-ում հորիզոնական առանցքը ցույց է տալիս եգիպտացորենի բերքատվությունը բերրի հողերում, ուղղահայաց առանցքը՝ բերքատվությունը աղքատ հողերում: Գրաֆիկում պատկերված կորը կոչվում է *հավասար ռեսուրսի կոր* կամ *արտադրության հնարավորությունների կոր* և ցույց է տալիս արտադրության հնարավոր տարբերակները առկա ռեսուրսի օգտագործմամբ: Կորի թեքությունը ցույց է տալիս, թե Y_1 արտադրանքի քանի միավոր է ավելանում Y_2 -ի յուրաքանչյուր միավորի փոխարեն: Գրաֆիկում պատկերված է նաև *հավասար եկամտի գիծը*, որը ցույց է տալիս Y_1 և Y_2 բերքատվությունների այն զուգակցումը, որն ապահովում է նույն անփոփոխ եկամուտը: Այսպես հաշվի չի առնված օգտագործվող ռեսուրսի (պարարտանյութի) առկա քանակը, և միայն մի կետում, որտեղ ուղիղ շոշափում է արտադրության հնարավորությունների կորը, ապահովվում է նշված եկամտի չափը ռեսուրսի առկա քանակով: Մեր օրինակում դա արտադրությունների զուգակցման 3-րդ տարբերակն է: Ագարակի կառավարիչը կարող է կիրառել վերը նկարագրված եղանակը նաև տարբեր մշակաբույսերի արտադրությունների զուգակցման համար:

4.11 ՀԱՐՅԵՐ

1. Ի՞նչ է ցույց տալիս արտադրության ֆունկցիան:
2. Ինչո՞վ է տարբերվում միջին ֆիզիկական արտադրանքը սահմանային ֆիզիկական արտադրանքից:
3. Ո՞ր փուլն է համարվում արտադրության համար արդյունավետ փուլ:
4. Ինչո՞ւ են եկամուտների նվազման օրենքը անվանում ռեսուրսների հարաբերության օրենք:
5. Ո՞ր կետից է սկսվում արտադրության արդյունավետ փուլը: Ցույց տվեք արտադրության ֆունկցիայի գրաֆիկի վրա:
6. Ինչո՞ւ է երրորդ փուլը համարվում արտադրության համար ոչ արդյունավետ փուլ:
7. Սահմանեք մարգինալիզմի սկզբունքը ռեսուրսը միավորով ավելացնելու և արտադրանքի ծավալը միավորով ավելացնելու դեպքում:
8. Սահմանեք առավելագույն շահույթի կանոնը:
9. Ե՞րբ է կիրառվում սահմանային արժեքի հավասարության սկզբունքը. ա. երբ ռեսուրսները սահմանափակ են, բ. երբ ռեսուրսներն անսահմանափակ են:
10. Ձևակերպեք սահմանային արժեքի հավասարության սկզբունքը:
11. Բացատրեք այն դեպքը, երբ իզոքվանտը և իզոքոստը չեն հատվում:
12. Ի՞նչ կարող եք ասել այն դեպքի մասին, երբ իզոքոստն ու իզոքվանտը հատվում են երկու կետում:
13. Գրեք այն բանաձևը, որը նվազագույն ծախսերի կանոնի մաթեմատիկական արտահայտությունն է:

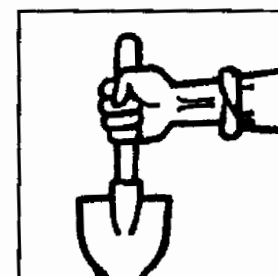
4.12 ԽՆԴԻՐՆԵՐ

- I. Ագարակատերն աճեցրել է 4000 կգ հացահատիկի բերք՝ օգտագործելով 2000 կգ պարարտանյութ: Հաշվարկեք միջին ֆիզիկական արտադրանքը:
- II. Հացահատիկի արտադրությամբ զբաղվող ագարակատերը պետք է որոշում կայացնի. բավարարվել 200 կգ պարարտանյութով, որն ապահովում է 4000 կգ բերք, թե՞ գնել ևս 50 կգ պարարտանյութ՝ հույս ունենալով մեծացնել շահույթը: 50 կգ լրացու-

ցիչ պարարտանյութի օգտագործումը կավեւացնի թերքը 300 կգ-ով: Հաշվարկեք սահմանային ֆիզիկական արտադրանքը (MP):

III. Օգտվելով նախորդ խնդրի տվյալներից՝ որոշեք, թե արտադրության ո՞ր փուլում է գործում ազարակատերը:

IV. Հացահատիկի 1 կգ արժե 100 դրամ, իսկ պարարտանյութի 1 միավորը՝ 600 դրամ: Օգտվելով II խնդրի տվյալներից՝ որոշեք, ապահովվո՞ւմ է արդյոք առավելագույն չափույթի կանոնը ռեսուրսի օգտագործման տրված մակարդակի դեպքում:

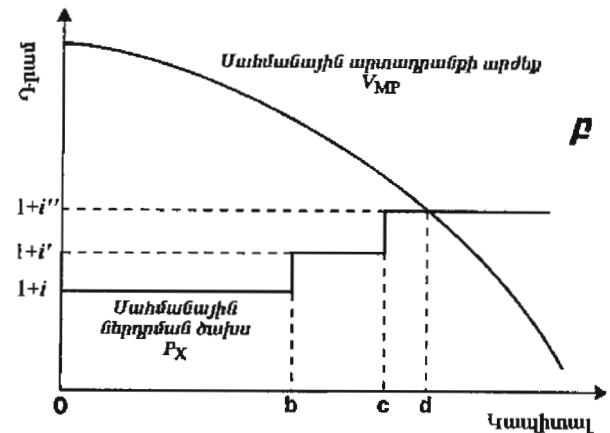
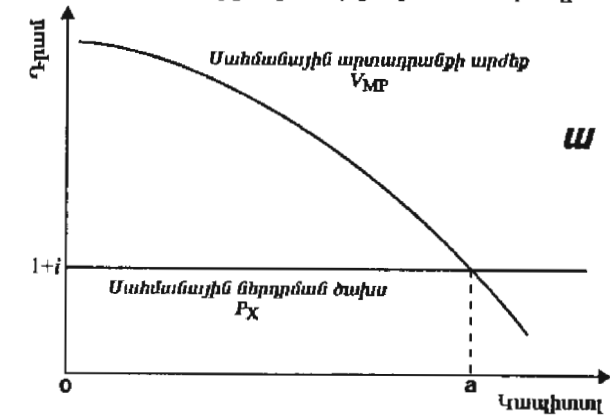
5.1 ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄ

Տնտեսագիտության մեջ ընդունված է կապիտալի հետևյալ սահմանումը. կապիտալը արտադրության մեջ կատարված ֆիզիկական ներդրումների դրամական արտահայտությունն է: Արտադրությունը սկսելուց առաջ ագարակատերը պետք է որոշի, թե ինչքան կապիտալ է օգտագործելու և ինչպես է բաշխելու սահմանափակ կապիտալը:

1. Դիտարկենք այն դեպքը, երբ կապիտալը սահմանափակ չէ, այսինքն՝ գարակատերն ունի բավարար քանակությամբ սեփական կապիտալ կամ պարտքով գումար վերցնելու հնարավորություն: Նա պետք է որոշի, թե որքան կապիտալ է անհրաժեշտ ներդնել առավել շահավետ արտադրության համար: Փոխառու կապիտալի դեպքում l դրամ վարկ վերցնելու համար կպահանջվի $(1 + i)$ դրամի ծախս, որտեղ i -ն վարկի դրույքաչափն է: Սեփական կապիտալի օգտագործման դեպքում ագարակատերը պարտքի տուկոս չի մուծում, սակայն պետք է հաշվի առնի սեփական կապիտալի հնարավոր արժեքը (այն շահույթը, որը կարող է ստացվել, եթե կապիտալը ներդրվի մեկ այլ, առավել շահութաբեր գործի մեջ): Այս դեպքում i -ն ընդունվում է որպես հնարավոր արժեքի դրույքաչափ, և կապիտալի ներդրումը պետք է շարունակվի այնքան ժամանակ, քանի դեռ այդ ներդրումից ստացվող հավելյալ շահույթը ավելի մեծ է, քան հնարավոր արժեքը: Ըստ մարգինալիզմի սկզբունքի, ընտրվում է ռեսուրսի օգտագործման այնպիսի մակարդակ, որի դեպքում սահմանային արտադրանքի արժեքը հավասար է սահմանային ներդրումների ծախսերին. $V_{MP} = P_X$: Տվյալ դեպքում օգտագործվող ռեսուրսը կապիտալն է, իսկ ծախսերը՝ կապիտալի ձեռք բերման համար վճարվելիք գումարը:

Նկար 5.1-ում ներկայացված են սահմանային արժեքի (V_{MP}) և սահմանային ներդրումների ծախսերի (P_X) գրաֆիկները, որտեղ V_{MP} -ի կորը նվազում է համաձայն եկամտի նվազման օրենքի: P_X -ը հավասար է կապիտալի մեկ լրացուցիչ դրամին գումարած պարտքի տուկոսը՝ $P_X = 1 + i$: Առավելագույն շահույթ ստացվում է a քանակությամբ կապիտալ ներդնելու դեպքում, երբ $V_{MP} = P_X$: Նկար 5.1 բ-ում բերված է փոխառու կապիտալի օգտագործման դեպքը, ըստ որի օժ կապիտալի դրույքաչափը հավասար է i , եւ

կապիտալինը՝ i' , իսկ cd կապիտալինը՝ i'' : Այսինքն, կապիտալի ձեռք բերման աղբյուրները տարբեր են և ունեն տարբեր դրույքաչափեր: Երբ սպառվում է i ցածր դրույքաչափով փոխառու կապիտալի աղբյուրը, ագարակատերը ստիպված է լինում պարտք վերցնել ավելի բարձր՝ i' և i'' դրույքաչափով: P_X -ի արժեքը թռիչքաձև աճում է այն կետերում, որտեղ սպառվում է փոխառու կապիտալի աղբյուրը և հարկ է լինում նոր պարտք վերցնել ավելի բարձր դրույքաչափով: Առավելագույն շահույթը ստացվում է այն կետում, որտեղ $V_{MP} = P_X$, երբ օգտագործվում է օժ կապիտալ:

Նկ. 5.1 Կապիտալի օգտագործումը մարգինալիզմի սկզբունքով

2. Սահմանափակ կապիտալի դեպքում անհրաժեշտ է ընտրել կապիտալի տեղաբաշխման արդյունավետ տարբերակ, քանի որ հաճախ հնարավորություն չի լինում ձեռք բերել այնքան գումար, որպեսզի բավարարվի $V_{MP} = P_X$ պայմանը: Զանի որ առկա կապիտալը բավարար չէ առավելագույն շահույթ ստանալու համար, պետք է կիրառվի սահմանային արժեքի հավասարության սկզբունքը: Ըստ այդ սկզբունքի սահմանափակ ռեսուրսը (կապիտալը) պետք է տեղաբաշխվի արտադրության ճյուղերի միջև այնպես, որ կապիտալի վերջին միավորի սահմանային արտադրանքի արժեքները (V_{MP}) նույնը լինեն բոլոր ճյուղերի համար: Սահմանափակ կապիտալի տեղաբաշխման դեպքում կիրառվում է նաև հնարավոր արժեքի սկզբունքը: Կապիտալի ներդրումը պետք է շարունակվի այն ճյուղում, որտեղ նրա շահութաբերությունը ամենաբարձրն է, այսինքն հնարավոր արժեքը չի գերազանցում կապիտալի օգտագործման սահմանային արժեքից՝ V_{MP} -ից:

5.2 ՀՈՂԻ ՎԵՐԱՇՍԿՈՒՄ ԵՎ ՀՈՂՕԳՏԱԳՈՐԵՈՒՄ

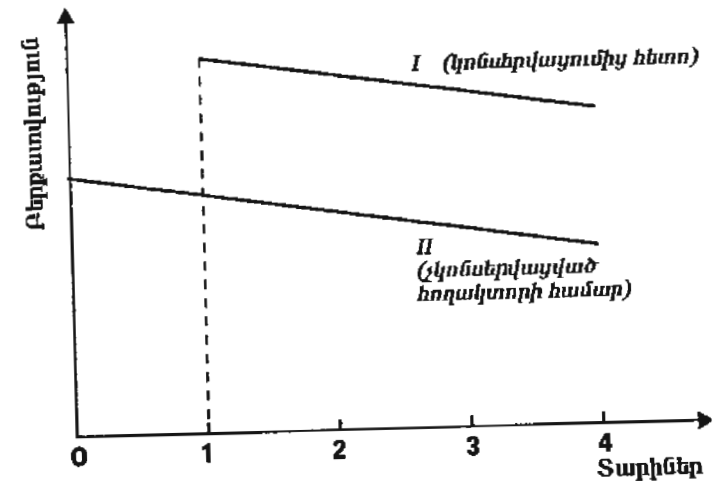
Հողը համարվում է գյուղատնտեսական արտադրության հիմնական միջոցը թե՛ բուսաբուծական, թե՛ անասնապահական մթերքների արտադրության ճյուղերի համար: Ի տարբերություն ռեսուրսների մյուս տեսակների, հողը մշտական ռեսուրս է, որը չի ենթարկվում ամորտիզացիայի: Համապատասխան խնամքի դեպքում հողը կարող է ծառայել հնարավորին չափ երկար: Լավ կառավարումը կարող է ոչ միայն պահպանել հողի արտադրողականությունը, այլև մեծացնել այն: Հողն օժտված է եզակի հատկություններով, որոնցից հիմնականը բերրիությունն է, որով պայմանավորված է մշակովի բույսերի բերքի մակարդակը և որակը: Հողերի ոչ ճիշտ օգտագործումը կարող է հասցնել բերրիության անկմանը և գյուղատնտեսական մշակաբույսերի բերքատվության զգալի նվազմանը: Դրանից խուսափելու համար ագարակատերը պետք է կիրառի հողածածկույթի պահպանության, արդյունավետ օգտագործման և հողերի բերրիության բարձրացման ագրոտեխնիկական, ագրոմելիորատիվ և հողապաշտպան միջոցառումներ:

Կարևոր է նաև հողերի գույքագրումը: Առանց դրա հնարավոր չէ արդյունավետ կերպով պլանավորել ագարակի աշխատանքը:

Հողի կոնսերվացում

Հողի կոնսերվացումը հողօգտագործման քարելավման միջոցառում է, որի դեպքում հողին տրվում է մեկ տարվա «հանգիստ», երբ հողը վարվում է, բայց ցանք չի կատարվում: Կոնսերվացումը մաքուր ցեղի ձևով կիրառվում է չորային և կիսաչորային շրջաններում, որտեղ խոնավության պակասի պատճառով ցածր բերք է ստացվում: Կոնսերվացման շնորհիվ կուտակվում են խոնավություն, մատչելի սննդանյութեր, հողը մաքրվում է մոլախոտերից ու վնասատուներից, որի արդյունքում տեղի է ունենում բերքատվության զգալի աճ: Կոնսերվացման դրական ազդեցությունը ի հայտ է գալիս տարիների ընթացքում:

Նկար 5.2-ում բերված է հողի բերքատվությունն ըստ տարիների՝ կոնսերվացումից հետո (I) և չկոնսերվացված հողի համար (II):

Նկար 5.2 Բերքատվության մակարդակը կոնսերվացված և չկոնսերվացված հողերից

Հողի վերահսկումը սեփականության իրավունքով

Ազարակային գործը սկսելուց առաջ կառավարիչը պետք է որոշի, թե որքան հող է իրեն անհրաժեշտ: Հողը գնելու կամ վարձակալելու առավելությունների և թերությունների դիտարկումը կարող է օգնել ազարակատիրոջը՝ ճիշտ ընտրություն կատարելու հարցում: Հողի վերաբերյալ կայացրած որոշումը խիստ կարևոր է, քանի որ դրա արդյունքները ի հայտ են գալիս տարիների ընթացքում: Թեև հողի վերահսկման ձևերի և հողօգտագործման վերաբերյալ չկան պատրաստի լուծումներ, սակայն ազարակատիրոջ կարող է ճիշտ որոշում կայացնել՝ ելնելով իր նպատակներից և առկա պայմաններից: Հողը մնայուն արժեք է, որը հաճախ ձեռք է բերվում որպես կապիտալ՝ հետագայում ժառանգորդներին թողնելու նպատակով: Հողի սեփականությունն ունի մի շարք առավելություններ.

- ի տարբերություն վարձակալության, չկա այն վտանգը, որ վարձատու կարող է հետ վերցնել հողը՝ դրանով իսկ խափանելով ազարակային գործի բնականոն ընթացքը
- վարկ վերցնելու դեպքում՝ սեփական հողը կարող է ծառայել որպես երաշխիք
- կառավարիչն ազատ է հողօգտագործման վերաբերյալ ինքնուրույն որոշումներ կայացնելու հարցում
- հողի սեփականությունը հուսալի պատճեն է դրամի արժեզրկման դեմ, քանի որ հողի գինն աճում է դրամի արժեզրկմանը զուգընթաց:

Որպես սեփականություն հողի ձեռքբերումն ունի նաև թերություններ, որոնցից հիմնականներն են.

- հողի գնման համար արված պարտքերը և դրանից բխող դրամի հոսքի դժվարությունները
- հողի գնման պատճառով դրամի սառեցումը. սահմանափակ կապիտալը հաճախ ավելի մեծ շահույթ է բերում, երբ այն ներդրվում է մեքենաներ, սարքավորումներ և շրջանառու այլ միջոցներ ձեռք բերելու համար
- հողի ձեռք բերման հետ կապված մեծ պարտքի առաջացման և ազատ միջոցների սակավության պատճառով սահմանա-

փակվում են արտադրական ներդրումները և դրանցից սպասվող շահույթը

- հողի գնման պատճառով նվազում է ազատ կապիտալը, որը դժվարացնում է անհրաժեշտ տեխնոլոգիաների կիրառումը և մեծացնում արտադրական ծախսերը:

Վարձակալությամբ վերցրած հողի վերահսկում

Սահմանափակ կապիտալ ունեցող սկսնակ ազարակատիրոջ համար ամենագերադասելի տարբերակը հողի վարձակալումն է: Եթե հողի վարձակալությունը հնարավոր է, ապա մեծ հողատարածքների վերահսկումը վարձակալության միջոցով կարող է ապահովել ներդրված սահմանափակ կապիտալի բարձր շահութաբերություն: Մյուս առավելությունները հետևյալն են.

- ազատ կապիտալ
- երբ կապիտալը սառեցված չէ հողի գնման պատճառով, այն կարող է օգտագործվել մեքենաներ, ամասումներ և շրջանառու այլ միջոցներ գնելու համար
- հողատարածության չափերը փոփոխելու ավելի մեծ ազատություն
- մեկ կամ մի քանի տարով կնքված վարձակալության պայմանագիրը հնարավորություն է տալիս անհրաժեշտության դեպքում հրաժարվել հողերի մի մասից կամ վարձակալել նոր հողակտորներ
- ֆինանսական ճկունություն
- վարձավճարի չափը կարող է ճշգրտվել ըստ բերքի ծավալի և գների, մինչդեռ հողը գնելու դեպքում վճարման չափը հաստատուն է

Հողի վարձակալումն ունի նաև թերություններ.

- անորոշություն
- վարձակալական պայմանագրերի կարճ ժամկետները ազարակի աշխատանքը վտանգի տակ են դնում, քանի որ հողը կամ դրա մի մասը վարձատուի կողմից հետ վերցնելը կարող է խափանել հողօգտագործման հետ կապված արտադրությունը

- օժանդակ վատ հարմարություններ
- սովորաբար հաղը վարձակալությամբ տվող վարձատուն քիչ է հոգում օժանդակ շինությունների վիճակի մասին, և վարձակալը ինքն է ստիպված լինում գումար ներդնել պահեստային շինությունները կարգի բերելու կամ մույնիսկ կառույցելու նպատակով
- սեփական կապիտալի դանդաղ կուտակում
- առանց սեփական հողի ագարակատերը կարող է իր կապիտալը մեծացնել միայն մեքենաներ, անասուններ գնելով և դրանի խնայողություններ անելով:

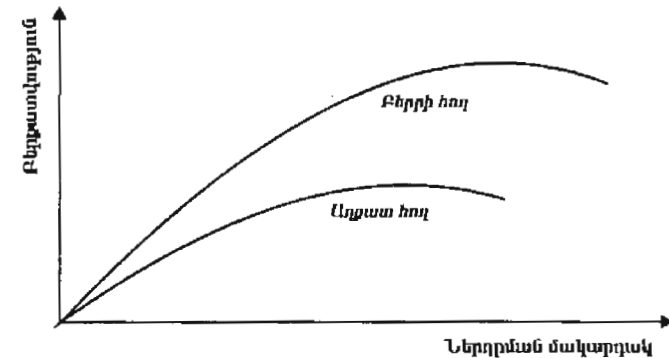
Հողի գնում

Հողի գնումը կառավարչի կողմից կայացվող կարևորագույն որոշումներից մեկն է, քանի որ այն պահանջում է խոշոր դրամական ներդրումներ և կանխորոշում է ագարակի զարգացումը երկար տարիների ընթացքում: Որոշում կայացնելուց առաջ անհրաժեշտ է առաջին հերթին գնահատել ձեռք բերվող հողը՝ հաշվի առնելով հետևյալ գործոնները.

- հողի բերրիության վիճակը, տեղագրությունը, կլիման
- հարևանությունը
- տեղակայումը. հեռավորությունը ճանապարհներից, բնակավայրերից և շուկաներից
- շինությունների և բարենորոգումների առկայությունը
- չափերը
- վճարման ձևը:

Նախքան գնելը պետք է բացահայտել այն բոլոր հանգամանքները, որոնք իջեցնում են հողի արժեքը: Անհրաժեշտ է մանրակրկիտ ուսումնասիրել շենքերի և շինությունների կառուցվածքը, վիճակը, հողերի բերրիության աստիճանը, քարքարոտությունը, ոռոգման ցանցի վիճակը, էրոզիան երևույթների ինտենսիվությունը, հողերի բարելավման հնարավորությունները և այլն: Եթե հողը բերրի է, սակայն տարիների ընթացքում ճիշտ չի շահագործվել, ապա լավ կառավարման շնորհիվ կարելի է վերականգնել մրա հատկությունները:

Նկար 5.3-ում բերված են արտադրության ֆունկցիաները աղքատ և բերրի հողերի համար: Աղքատ հողերից ստացվող արտադրանքը ներդրումների բոլոր մակարդակների դեպքում ավելի փոքր է, քան բերրի հողերինը: Նույնպիսին է նաև բերքատվության առավելագույն չափը, ընդ որում, արտադրական ծախսերը (օրինակ, աշխատանքի և մեքենասարքավորումների ծախսերը) գրեթե նույնն են աղքատ և բերրի հողերի համար: Համեմատելով աղքատ և բերրի հողերում բերքատվության ցուցանիշները և արտադրական ծախսերը, որոնք գրեթե նույնն են, կարելի է ենթադրել, որ աղքատ հողերի բերքից ստացվող շահույթը ժամանակի ընթացքում շատ ավելի փոքր կլինի: Շահույթի տարբերության որոշումն անհրաժեշտ է երկու տիպի հողերի արժեքները գնահատելու համար:

Նկար 5.3 Արտադրության ֆունկցիաները բերրի և աղքատ հողերի համար

Հողի գնահատումը պահանջում է որոշակի գիտելիքներ և վերլուծություն անելու ունակություն: Մի շարք երկրներում դրանով զբաղվում են մասնագիտացված կազմակերպություններ, որոնք ուսումնասիրություն կատարելուց հետո հաճախորդներին ներկայացնում են մանրամասն հաշվետվություն հողի ընթացիկ արժեքի վերաբերյալ: Հարկ է համառոտակի կանգ առնել հողի գնահատման մի քանի հարցերի վրա: Հողը գնահատելիս կիրառում են շուկայական գնահատման և շահույթի կապիտալացման եղանակները: **Շուկայական գնահատման եղանակով** գինը որոշելիս որպես հիմք է ընդունվում վերջերս վաճառված նույնանման հողի վաճառքի գինը՝ համապատասխան ճշտումներով: **Շահույթի կապիտա-**

լացման եղանակի դեպքում հաշվարկվում է գնահատվող հողատարածքից սպասվող շահույթի այժմյան արժեքը: Ըստ այս եղանակի հաշվարկվում է ապագա տարեկան շահույթը և սառնեցման դրույքաչափը: Հողի արժեքը գնահատվում է հետևյալ բանաձևով.

$$V = \frac{F}{i} \quad (5.1)$$

կամ

$$i = \frac{F}{V}, \quad (5.2)$$

որտեղ V -ն գնահատվող հողի արժեքն է, F -ը՝ տարեկան շահույթը, i -ն՝ սառնեցման դրույքաչափը: Վերջինս որոշելու համար ագարակատերը հետաքրքրվում է, թե ինչ գնով են վաճառվել շրջակայքում գտնվող նույնանման հողատարածքները և հաշվարկում է դրանց միջին տարեկան շահույթը: Տեղադրելով վաճառված հողատարածքի գնի և շահույթի արժեքները (5.2) բանաձևի մեջ՝ նա որոշում է սառնեցման դրույքաչափը: Այսպիսով, ագարակատերը ստանում է բոլոր անհրաժեշտ տվյալները իր հողը գնահատելու համար:

Օրինակ.

ագարակատերն ունի 3 հա հող, որի վրա աճեցնում է ցորեն և գարի՝ տարեկան ստանալով 450000 դրամ շահույթ: Զանկանալով գնահատել իր հողը կապիտալացման եղանակով՝ նա հետաքրքրվում է պարզում է, որ մեկ ամիս առաջ շրջակայքում 4000000 դրամով վաճառվել է 6 հա մակերեսով նույնանման հողամաս: Ելնելով վաճառված հողամասի վրա աճեցրած մշակաբույսերի բերքատվությունից՝ նա հաշվարկում է հողամասի միջին տարեկան շահույթը, որը կազմում է 1000000 դրամ: Տեղադրելով ստացված թվերը (5.2) բանաձևի մեջ՝ ագարակատերը ստանում է սառնեցման դրույքաչափի արժեքը.

$$i = \frac{1000\ 000\ \text{դրամ}}{4000\ 000\ \text{դրամ}} = 0,25$$

Հաջորդ քայլով ագարակատերը հաշվարկում է իր հողի արժեքը.

$$V = \frac{F}{i} = \frac{450\ 000\ \text{դրամ}}{0,25} = 1800\ 000\ \text{դրամ}$$

Հողի գնման մասին որոշում կայացնելուց առաջ անհրաժեշտ է կատարել դրամի հոսքի վերլուծություն: Այն հողի գնահատման եղանակ չէ, սակայն օգնում է պարզել, թե դրամի ներհոսքը բերքի վաճառքից բավարար կլինի՞ արտադրական ծախսերը ծածկելու և հողի գնման համար վերցրած վարկի տոկոսները մարելու համար:

Հողի վարձակալում

Հողի վարձակալման դեպքում վարձատուրն՝ հողատերը, իրեն պատկանող հողը տալիս է վարձակալին՝ հողօգտագործողին՝ ժամանակավոր օգտագործման համար: Այդ մասին կնքվում է համապատասխան պայմանագիր, որտեղ նշվում են վարձակալության ժամկետը, գինը, վճարման ձևը, կտմերի պարտավորությունները, պատժամիջոցները և այլն: Ընդունված է հողի վարձակալության համար վճարման երեք ձև. դրամական վարձավճարով, ստացած բերքի բաժնեմասով, անասնուպահական մթերքներով:

Դրամական վարձավճարի դեպքում պայմանագրում նշվում է յուրաքանչյուր հեկտարի կամ ամբողջ հողատարածքի համար սահմանված վարձավճարը: Պայմանագրում կարող են նախատեսվել սահմանափակումներ: Վարձատուրն իրավունք ունի ներկայացնելու հողօգտագործման հետ կապված պահանջներ. պահպանել ջրամբարները, ճանապարհները, պարիսպները, սանդղավանդը (տեռասները) և այլն: Դրամական վճարման ձևն ունի մի շարք առավելություններ և թերություններ: Դրանցից հիմնականներն են.

1. **Պարզությունը:** Դրամական վճարման ձևը վեճերի ավելի քիչ առիթ է տալիս, քանի որ վարձավճարը հստակ սահմանված գումար է:
2. **Կառավարման ազատությունը:** Հաստատուն գումար վճարելով վարձատուրն՝ վարձակալն ազատ է գործի վերաբերյալ որոշումներ կայացնելու հարցում: Հմուտ կառավարման շնորհիվ նա կարող է կազմակերպել արդյունավետ արտադրություն՝ ստանալով մեծ շահույթ:
3. **Ռիսկը:** Վարձակալը ռիսկի է դնում՝ վարձավճարի չափը կախման մեջ չդնելով բերքի ծավալից: Անկախ նրանից, թե

ինչպիսին է իր ընթացիկ տարվա եկամուտը, նա պարտավոր է վճարել սահմանված գումարը:

4. **Վարձատուի կողմից շահագրգռվածության քայակայություն:** Քանի որ հողատերը շահագրգռված չէ արտադրության զարգացման համար (նա առանց այդ էլ ստանում է վարձավճարը), նա միջոցներ չի տրամադրում կապիտալ բարենորոգումների համար:

Բերքի բաժնեմասով վճարման դեպքում հողի վարձակալության դիմաց վարձատուին ստանում է բերքի նախապես սահմանված մասը՝ միաժամանակ ծածկելով այդ մասի արտադրական ծախսերը: Բերքի բաժնեմասով վճարման ձևն ունի մի շարք առավելություններ և թերություններ:

1. **Ռիսկի բաժանում:** Անբարենպաստ պայմանների դեպքում (ցրտահարություն, երաշտ և այլն) վարձատուին կիսում է ռիսկը վարձակալի հետ:
2. **Կառավարման վերահսկում:** Վարձատուին, որպես շահագրգռված անձ, ստիպված է վերահսկել վարձակալի գործունեությունը թե՛ որոշումներ կայացնելու, թե՛ արդյունքներն ամփոփելու փուլում:

Անասնապահական մթերքներով վճարումը քիչ է տարբերվում բերքի բաժնեմասով վճարումից: Սովորաբար վարձատուին տրամադրում է ոչ միայն հողը, այլև շինությունները, անասունների գլխաքանակի մի մասը: Վճարման այս ձևի առավելությունները, թերությունները և հնարավոր պրոբլեմները թվարկվում են ստորև:

1. **Ռիսկի բաժանումն** այս դեպքում ավելի արդարացի է, քան վճարման այլ ձևերի դեպքում:
2. **Կապիտալ ներդրումներ:** Քանի որ վարձատուին է կատարում հիմնական կապիտալ ներդրումները (հող, անասուններ), ապա վարձակալը իր միջոցները կարող է խնայել արտադրական ծախսերի համար: Ոչ մեծ կապիտալ ունեցող ագարակատերերին ձեռնադրում է վճարման այս ձևը:
3. **Համատեղ կառավարման** խնդիրն այս դեպքում շատ կարևոր է դառնում, քանի որ և՛ վարձատուին, և՛ վարձակալը հավասարապես կիսում են գործի ռիսկը: Վարձակալի ազա-

տությունը որոշումներ կայացնելու հարցում սահմանափակվում է վարձատուի միջամտությամբ:

4. **Հաշվետվություններ:** Անասնապահական մթերքներով վճարման այս ձևը պահանջում է մանրակրկիտ հաշվառում և բոլոր ծախսերի ու եկամուտների մասին հաշվետվությունների կազմում:

Վարձակալման արդյունավետությունը

Հողի վարձակալության պայմանագրի կարևորագույն պայմաններն են՝ վարձակալության ժամկետը և արտադրական ծախսերի բաշխումը, որոնք էապես ազդում են թե՛ վարձատուի, թե՛ վարձակալի եկամուտների վրա: Սովորաբար պայմանագիրը կնքվում է 1-ից մինչև մի քանի տարվա ժամկետով: Մեկ տարվա պայմանագրերը գործնականում տարեցտարի երկարացվում են, սակայն պետք է հաշվի առնել, որ վարձատուին ազատ է հողը վաճառելու կամ մեկ ուրիշի հետ ավելի ձեռնադրում պայմանագիր կնքելու հարցում: Այս հանգամանքը միշտ լարվածության մեջ է պահում վարձակալին և ստիպում օգտագործել բերրի հողերը՝ ջանք չգործադրելով հողերի բարելավման համար: Արտադրական ծախսերի ոչ ճիշտ բաշխումը նույնպես կարող է նվազեցնել հողօգտագործման արդյունավետությունը: Ագարակային գործի կառավարման մասնագետները խորհուրդ են տալիս բերքին համամասնորեն բաժանել նաև այն ծախսերը, որոնք անմիջականորեն կապված են արտադրության հետ: Դրանք են սերմացուի, պարարտանյութերի, թունաքիմիկատների, ոռոգման ջրի ծախսերը: Հակառակ դեպքում ներդրումների ոչ արդյունավետ օգտագործումը և շահույթի նվազումն անխուսափելիորեն կհանգեցնեն վեճերի վարձատուի և վարձակալի միջև:

Աղյուսակ 5.1-ում բերված օրինակը ցույց է տալիս, թե ինչ կարող է տեղի ունենալ, եթե վարձատուին ծախսերի մի մասը իր վրա չվերցնի: Ըստ առավելագույն շահույթի կանոնի՝ արտադրությունն առավել արդյունավետ է, երբ սահմանային արտադրանքի արժեքը հավասար է օգտագործված ռեսուրսի գնին: Բերված օրինակում պարարտանյութի միավորի գինը հավասար է 6000 դրամ: Առավելագույն շահույթը ստացվում է, երբ սահմանային արտադրանքի արժեքը նույնպես հավասար է 6000 դրամ՝ 600 կգ պարարտա-

նյութ օգտագործելու դեպքում: Երբ վարձակալն ստանում է արտադրանքի կեսը, նրան ձեռնառու չէ պարարտանյութի օգտագործման այդ տարբերակը: Վարձակալի համար սահմանային արտադրանքի արժեքը՝ $V_{MP}^T = 3000$ դրամ, մինչդեռ պարարտանյութի միավորի գինը 6000 դրամ է, ուստի չի ապահովվում $V_{MP} = Px$ պայմանը: Նրա համար առավել շահավետը 500 կգ պարարտանյութի օգտագործումն է, երբ $V_{MP}^T = 6000$ դրամ: Սակայն այդ դեպքում բերքատվությունը նվազում է 39 700-ից մինչև 38 800 կգ:

Աղյուսակ 5.1

ՊԱՐԱՐՏԱՆՅՈՒԹԻ ՈՉ ԱՐԴՅՈՒՆԱԿԵՏ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՕՐԻՆԱԿ

Պարարտանյութի միավորներ	Պարարտանյութի չափաքանակ, կգ	Եզիպտացորենի կանաչ զանգվածի բերքատվություն, կգ/հա	Սահմանային արտադրանքի արժեք, դրամ	Վարձակալի սահմանային արտադրանքի արժեք, դրամ
		Y	V_{MP}	V_{MP}^T
1	300	31 000	49 000	24 500
2	400	37 000	42 000	21 000
3	500	38 800	12 000	6 000
4	600	39 700	6 000	3 000

Px -ը՝ պարարտանյութի միավորի գինը հավասար է 6000 դրամ (100 կգ x 60 դրամ/կգ)

Վարձատուի համար ձեռնառու է բարձր բերքատվության տարբերակը, քանի որ նրա եկամտի վրա չեն անդրադառնում պարարտանյութի գնման ծախսերը: Այս իրավիճակը հակասություն է առաջացնում վարձատուի և վարձակալի միջև: Վարձատուի համար գլխավոր ցուցանիշը բերքատվությունն է, իսկ վարձակալի համար՝ առավելագույն շահույթի կանոնը: Տարածայնություններից խուսափելու համար անհրաժեշտ է բաշխել ծախսերը երկու կողմերի միջև՝ բերքի մասնաբաժիններին համապատասխան:

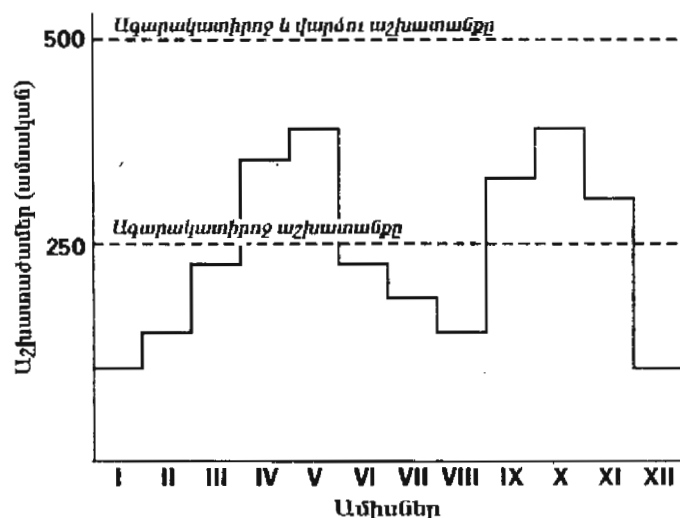
5.3 ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

Աշխատանքը առանձնահատուկ ռեսուրս է. ի տարբերություն ռեսուրսների այլ տեսակների, այն չի կարող պահեստավորվել, կուտակվել՝ հաջորդ ամսում օգտագործելու համար: Աշխատանքը պահանջում է հմուտ կառավարում ամբողջ տարվա ընթացքում: Ազարակում աշխատանքը կարող է լինել գործավարձային, սեզոնային և հիմնական: Հիմնական աշխատանքը կատարվում է ազարակատիրոջ և նրա ընտանիքի անդամների կողմից, որոնք դրամական վարձատրություն չեն ստանում: Քանի որ այդ դեպքում տեղի չի ունենում դրամական արտահոսք, նշված աշխատանքը հաճախ անտեսվում է: Ինչպես և մնացած ռեսուրսները, ազարակատիրոջ և ընտանիքի անդամների աշխատանքն ունի հնարավոր արժեք: Ազարակի անդամներն իրենց աշխատանքի փոխհատույունն անուղղակիորեն ստանում են ընտանեկան ծախսերի համար նախատեսված գումարի տեսքով: Այս անուղղակի աշխատավարձը փոփոխական է և կարող է խիստ տատանվել տարեցտարի: Ազարակի դրամական եկամուտն առաջին հերթին ծախսվում է հաստատուն դրամական ծախսերը ծածկելու համար:

Աշխատանքը ազարակի այլ ռեսուրսներից տարբերող կարևոր առանձնահատկությունը մարդկային գործոնն է: Մարդկանց հետ առնչվելիս կառավարիչը պետք է հաշվի առնի նրանց շահերը, ցանկությունները, նպատակները, հոգսերը, կարողանա այնպես կառավարել աշխատանքը, որ յուրաքանչյուր աշխատող զգա իր կատարած աշխատանքի կարևորությունը ընդհանուր գործի համար և շահագրգռված լինի աշխատել բարձր արդյունավետությամբ: Աշխատածամանակի օգտագործման գլխավոր սկզբունքներից մեկն այն է, որ ապահովվի աշխատուժի արդյունավետ և լրիվ տեղաբաշխումը տարվա ընթացքում: Սա բարդ խնդիր է, քանի որ գյուղատնտեսական աշխատանքները կրում են սեզոնային բնույթ: Օրինակ, գարնանը և աշնանը գյուղատնտեսական աշխատանքների լարված ամիսներին աշխատուժի պահանջարկը կարող է գերազանցել առկա քանակը: Այդ ամիսներին անհրաժեշտություն է ծագում ներգրավել օրավարձով աշխատողների կամ անցնել երկարօրյա աշխատանքային գրաֆիկի: Աշխատանքի արդյունավետ կազմակերպման նպատակով օգտակար է կազմել

գործողությունների օրացույց՝ ագարակի բոլոր ճյուղերի համար պահանջվող աշխատանքի և առկա աշխատանքային ռեսուրսների բաշխումով:

Նկար 5.4-ում պատկերված գրաֆիկից երևում է, որ ագարակատիրոջ աշխատանքը չի լրացնում որոշ ամիսների (ապրիլ, մայիս, սեպտեմբեր, հոկտեմբեր, նոյեմբեր) պահանջարկը, իսկ մշտական աշխատող վարձելն անարդյունավետ է, քանի որ տեղծում է աշխատուժի ավելցուկ: Այս խնդիրը կարելի է լուծել՝ օրավարձով աշխատողներ ընդունելով: Կա վերոհիշյալ խնդրի լուծման մեկ այլ տարբերակ. վերանայել արտադրության ճյուղերի գույակցումը և ընտրել այնպիսին, որի դեպքում աշխատանքը կբաշխվի ճյուղերի միջև ամենարդյունավետ ձևով: Դիտարկենք աշխատանքային ռեսուրսների տեղաբաշխման մի քանի տարբերակ:

Նկար 5.4 Պահանջվող և առկա աշխատանքի գրաֆիկ

1. Առկա է հիմնական աշխատուժի ավելցուկ: Երբեմն ագարակատիրոջ կամ ոչ հիմնական աշխատողների աշխատանքն ամբողջովին չի օգտագործվում: Եթե աշխատողը ստանում է հաստատուն աշխատավարձ, ապա անկախ աշխատաժամերի քանակից, ծախսերը չեն փոխվում: Այսինքն, ռեսուրսը (աշխատաժամերը) մեկ միավորով ավելացնելու դեպքում չեն փոփոխվի ռեսուրսի

ավելացման հետ կապված ծախսերը (ռեսուրսի միավորի ծախսերը): Այս դեպքում ռեսուրսը միավորով ավելացնելու ծախսերը հավասար են զրոյի: Աշխատանքային ներդրումը յուրաքանչյուր ճյուղի համար պետք է ավելացվի այնքան, մինչև դրա սահմանային արտադրանքի արժեքը հավասարվի ռեսուրսի միավորի ծախսերին (տվյալ դեպքում՝ զրոյի): Ագարակատիրոջ համար, որն իր աշխատանքի դիմաց չի վարձատրվում, անհրաժեշտ է հաշվի առնել նրա աշխատանքի հնարավոր արժեքը, որը պետք է հավասար լինի սահմանային արտադրանքի արժեքին: Այսինքն, ագարակատիրոջ աշխատանքի ներդրումը պետք է շարունակվի մինչև նշված սահմանը, իսկ մնացած աշխատանքային ռեսուրսներն օգտագործվեն այլ նպատակով:

2. Առկա է սեզոնային աշխատանքի ավելցուկ: Եթե կառավարիչը կարող է վարձել մեծ թվով սեզոնային աշխատողներ, ապա այդ աշխատանքի օգտագործման նկատմամբ պետք է կիրառվի առավելագույն շահույթի կանոնը: Աշխատանքն ավելացվում է այնքան ժամանակ, քանի դեռ արտադրանքի սահմանային արժեքը չի հավասարվել աշխատանքի միավորի ծախսերին:

3. Աշխատանքային ռեսուրսները սահմանափակ են: Եթե առկա աշխատանքային ռեսուրսներն ավելի քիչ են, քան այն աշխատանքը, որը պահանջվում է արտադրության արդյունավետ կազմակերպման համար, պետք է կիրառվի սահմանային արժեքի հավասարության սկզբունքը: Սահմանափակ աշխատանքային ռեսուրսներով կարելի է առավելագույն շահույթ ստանալ, եթե արտադրության յուրաքանչյուր ճյուղում օգտագործված աշխատանքի վերջին ժամից ստացված արտադրանքի սահմանային արժեքները հավասար են միմյանց:

Աշխատանքի արդյունավետության որոշում

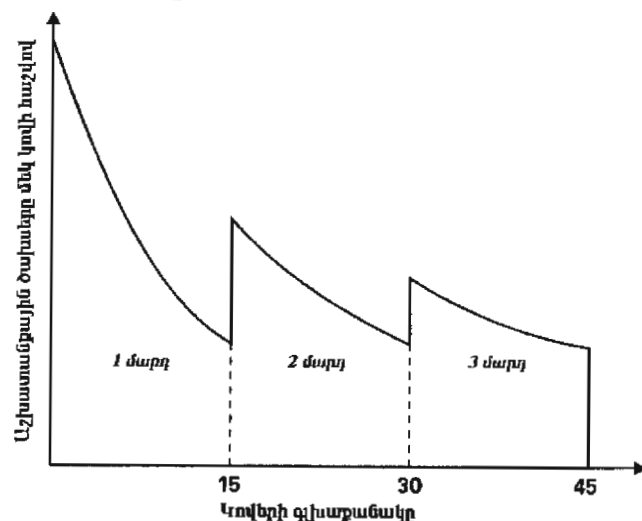
Աշխատանքի արդյունավետությունը կախված է ոչ միայն աշխատողի հմտությունից, այլև գործի ծավալից, մեքենայացման աստիճանից, հողի բերրիությունից և շատ այլ գործոններից: Աշխատանքի արդյունավետությունը որոշելիս օգտվում են մարդտարի սկզբունքից, ըստ որի համադրվում են ագարակատիրոջ, ընտանիքի անդամների և վարձու աշխատողների աշխատանքը: Օրինակ, եթե ագարակատերն աշխատում է ամբողջ տարվա ըն-

թափաբույս, ընտանիքի անդամները՝ չորս, իսկ վարձու աշխատողները՝ հինգ ամիս, ապա, գումարելով ամիսները, կստանանք.

Ագարակատեր	12 ամիս
Ընտանիքի անդամներ	4 ամիս
Վարձու աշխատողներ	5 ամիս
Ընդամենը	21 ամիս

$21:12 = 1,75$ մարդ-տարի, որտեղ 1,75-ը աշխատանքի համարժեքային գործակիցն է: Աշխատանքի համարժեքային գործակիցը ցույց է տալիս, թե քանի աշխատող պետք է աշխատի տարվա ընթացքում լրիվ օրով, որպեսզի փոխարինի ագարակում տարբեր պայմաններով աշխատող մարդկանց:

Աշխատանքի արդյունավետության բարձրացման ուղիներից մեկը տնտեսական սկզբունքների ճիշտ կիրառումն է և արտադրության ճյուղերի զուգակցումը: Նկար 5.5-ում բերված են տարբեր մեծության նախիրների համար ամեն կովին բաժին ընկնող աշխատանքային ծախսերը:

Նկար 5.5 Աշխատանքային ծախսերը մեկ կովի հաշվով (տարբեր մեծության նախիրների համար):

Գրաֆիկից երևում է, որ աշխատանքային ծախսերը նվազագույնն են, երբ մեկ աշխատողին բաժին է ընկնում 15 կով: Այսինքն,

աշխատանքային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումը (նվազագույն ծախսերով) տեղի է ունենում, երբ մեկ աշխատողը խնամում է 15 կով, երկուսը՝ 30 կով և այլն: Եթե ագարակատերը որոշում է ավելացնել կովերի գլխաքանակը 15-ից մինչև 19, ապա, քանի որ մեկ մարդու աշխատանքն արդեն չի բավականացնի խնամքն ապահովելու համար, մա ստիպված է վարձել երկրորդ աշխատողի, որի աշխատանքն ամբողջովին չի օգտագործվի: Այդ դեպքում արտադրական ծախսերն աճում են: Այս իրավիճակից դուրս գալու համար ագարակատերը պետք է բարձրացնի աշխատանքի արդյունավետությունը՝ կիրառելով մոտ տեխնոլոգիաներ, որոնք հնարավորություն կտան ավելացնել մեկ աշխատողի կողմից խնամվող կովերի գլխաքանակը: Օրինակ, աշխատանքի արդյունավետությունը բարձրացնելու համար կառավարիչը կարող է ոչ թե վարձել ևս մի կթվորուհի, որի աշխատանքի ընդամենը մի մասն է պահանջվում ագարակում, այլ ձեռք բերել կթի լրացուցիչ ագրեգատ: Այսպիսով, աշխատանքը կարելի է փոխարինել կապիտալ ներդրումներով և ստանալ ավելի մեծ եկամուտ: Սակայն, ինչպես հայտնի է, ներդրումների փոխարինումը կարող է արդյունավետ լինել այդ ներդրումների որոշակի զուգակցման դեպքում: Կապիտալ ներդրումների ավելացումը յուրաքանչյուր աշխատողի հաշվով կմեծացնի շահույթը հետևյալ դեպքերում.

1. Երբ ընդհանուր ծախսերը նվազում են, իսկ արտադրանքը մնում է հաստատուն
2. Երբ խնայված աշխատանքը կարող է օգտագործվել արտադրանքն ավելացնելու և ընդհանուր գործի շահույթը մեծացնելու համար
3. Երբ կարող են զուգակցվել վերոհիշյալ երկու տարբերակները:

Աշխատանքի փոխարինման համար կիրառվող կապիտալի շահութաբերությունը որոշելու նպատակով կազմվում է մասնակի բյուջե: Կառավարիչը պետք է ուսումնասիրի ագարակում կատարվող ամենօրյա աշխատանքը (օրինակ՝ անասունների կերակրումը և խնամքը)՝ ժամանակը և գործողությունները ռապիդոր բաշխելու նպատակով: Նա պետք է գիտենա բոլոր կատարվող աշխատանքների առանձին գործողությունները, վերլուծի յուրաքանչյուր

ընդ փորձելով պատասխանել հետևյալ հարցերին. ինչի՞ համար է կատարվում այս կամ այն գործողությունը, կարո՞ղ է արդյոք այն կրճատվել, կարելի՞ է համատեղել մի քանի գործողություն, կարելի՞ է առդյոք այն կատարել ավելի ուշ կամ ավելի շուտ, ինչո՞ւ է գործողությունը կատարվում հենց այդ ձևով, չկա՞ արդյոք կատարման ավելի արդյունավետ ձև: Նշված հարցերի պատասխանները կօգնեն ազարակատիրոջը՝ կատարելագործելու արտադրության գործընթացը:

Աշխատանքի պլանավորման համար օգտակար է կազմել տարեկան և օրական աշխատանքային գրաֆիկներ: Տարեկան պլաններում առաջնահերթության կարգով նշվում են այն աշխատանքները, որոնք պետք է պարտադիր կատարվեն որոշակի ժամանակահատվածում (վար, ցանք, էտ, բերքահավաք և այլն): Իսկ այնպիսի աշխատանքներ, ինչպիսին է, օրինակ, շինությունների նորոգումը, կառավարիչը տեղափոխում է քիչ ծանրաբեռնված ամիսներին: Օրական պլանը կարող է կազմվել մի քանի թուղթի ընթացքում՝ ամեն առավոտ կամ մախորդ երեկոյան: Այն ժամանակը, որը ծախսվում է հաջորդ օրվա անելիքները կազմակերպելու համար, իզուր կորցրած ժամանակ չէ:

5.4 ՄԵՔԵՆԱՆԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

Գյուղատնտեսական արտադրության մեքենայացումը էապես ազդում է արտադրանքի ինքնարժեքի, արտադրության ծավալների, տեխնոլոգիաների և աշխատանքի պահանջարկի վրա: Մեքենայացման ծախսերը կազմում են մշակաբույսերի արտադրության ընդհանուր ծախսերի զգալի մասը: Մշակաբույսերի արտադրության ճյուղային բյուջեների տվյալները վկայում են այն մասին, որ հաճախ արտադրական ծախսերի շուրջ 50 տոկոսը կապված է մեքենաների և սարքավորումների օգտագործման, վառելիքի և աշխատուժի ծախսերի հետ: Եթե հողի վճարն անտեսվում է, ապա այդ ծախսերի տոկոսն ավելի է մեծանում: Ոռոգվող մշակաբույսերի դեպքում մեքենայացման ծախսերն աճում են պոմպերի, ջրատարների, շարժիչների և լրացուցիչ աշխատուժի ծախսերի հաշվին:

Անասնապահական մեքենաների արտադրության մեջ մեքենայացման ծախսերը ավելի ցածր են, քեև աճում են նոր տեխնոլոգիաների կիրառմանը զուգընթաց: Մեքենայացման ծախսերը ավելի կառավարելի են ազարակատիրոջ կողմից, քան հողի և շինությունների ծախսերը, քանի որ մեքենաները և սարքավորումները ավելի հաճախ են գնվում և վաճառվում, քան անշարժ գույքը: Կառավարիչը որոշում է կայացնում, քե ինչ տեսակի մեքենաներ են անհրաժեշտ ազարակում: Մեքենաներ ձեռք բերելիս կառավարիչը պետք է որոշի՞ գնե՞լ, քե՞ վարձակալել մեքենաները, գնել նո՞ր, քե՞ օգտագործած մեքենա, վարձակալել միայն մեքենայի օգտագործման, քե՞ տիրոջ կողմից աշխատեցնելու պայմանով: Մեքենաների օգտագործումը ազարակում սերտորեն կապված է մի շարք այլ ռեսուրսների օգտագործման հետ, որի պատճառով այն չի կարելի դիտարկել ընդհանուր գործի կառավարման խնդիրներից առանձին: Այս բաժնում կդիտարկվի մեքենաների կառավարումը տնտեսական սկզբունքների տեսանկյունից:

Մեքենաների ծախսերի բնույթը

Մեքենաներ ձեռք բերելուց առաջ կառավարիչը պետք է հաշվարկի ձեռքբերման և շահագործման հետ կապված բոլոր ծախսերը: Դրանք բաղկացած են հաստատուն և փոփոխական ծախսերից, որոնցից յուրաքանչյուրը կարևոր է կառավարման համար: Հաստատուն ծախսերը հաճախ անվանում են վերադիր ծախսեր, իսկ փոփոխական ծախսերը՝ արտադրական կամ ընթացիկ ծախսեր:

Հաստատուն ծախսերն այն ծախսերն են, որոնք կախված չեն մեքենայի տարեկան շահագործումից: Դրանք առաջանում են գնման օրվանից և հաշվարկվում մինչև մեքենայի շահագործման ժամկետի ավարտը: Կառավարիչը չի կարող փոփոխել հաստատուն ծախսերը, բացի այն դեպքից, երբ նա վաճառում է մեքենան: Հաստատուն ծախսերը կազմում են մեքենաների օգտագործման ընդհանուր ծախսերի զգալի մասը: Հաստատուն ծախսերի կազմի մեջ մտնում են ամրոտիզացիայի, հնարավոր արժեքի դրույքաչափի, գույքահարկի, հիմնարար նորոգումների և մեքենաների կայանման հետ կապված ծախսերը:

Ամորտիզացիան ոչ դրամական հաստատուն ծախս է, որը ցույց է տալիս մեքենայի սկզբնական արժեքի կորստի չափը: Ամորտիզացիայի հաշվարկման երեք եղանակները մանրամասն դիտարկվել են «Վերահսկում» բաժնում: Մեքենաների օգտագործման տարեկան միջին հաստատուն ծախսերը հաշվարկելու համար՝ կառավարիչը պետք է որոշի ամորտիզացիայի միջին տարեկան ծախսը, որի համար կիրառվում է ուղղակի ամորտիզացիայի հաշվարկման եղանակը:

Հնարավոր արժեքի դրույքաչափը ցույց է տալիս այն անուղղակի վնասը, որը կրում է ագարակատերը, երբ իր կապիտալը սահեցնում է՝ մեքենայի գնման համար ներդրում կատարելով: Կապիտալի հնարավոր արժեքը՝ այլ, առավել շահութաբեր գործի մեջ ներդնելուց սպասվող շահույթն է: Սառնեցրած կապիտալի դրույքաչափը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$\text{Սառնեցրած կապիտալի դրույքաչափը} = \frac{\text{Գնման գին} + \text{Մնացորդային արժեք}}{2} \times \text{Սառնեցման դրույքաչափ}$$

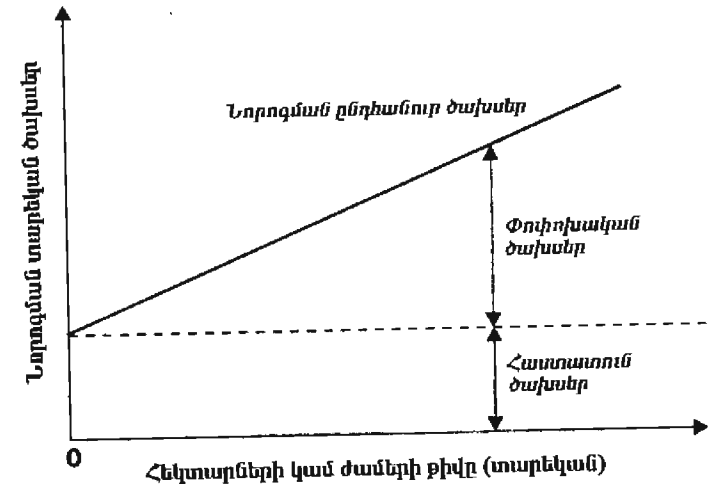
Հավասարման աջ մասի կոտորակը ցույց է տալիս մեքենայի միջին արժեքը ծառայության ժամկետի ընթացքում կամ «կես կյանք ապրած» մեքենայի արժեքը: Այս հավասարումից երևում է, որ մեքենայի գնման համար ներդրված ամբողջ կապիտալը չէ, որ սառնեցվում է մեքենայի կյանքի տևողության ընթացքում. այն մասնաբաժնի հետ է վերադարձվում ամորտիզացիայի տեսքով:

Գույքահարկը դրամական հաստատուն ծախս է, որը նույնպես կախված չէ մեքենայի շահագործումից: Այն ծագում է մեքենայի գնման պահից և կապված է գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքի հետ: Գույքահարկի վճարման կարգը և չափը սահմանվում է հարկային օրենսդրությամբ: Սովորաբար այն հաշվարկվում է որպես մեքենայի գրքային (հաշվեկշռային) արժեքի որոշակի տոկոս:

Հիմնարար նորոգումները չպետք է շփոթել ընթացիկ նորոգումների հետ, որոնք մտնում են փոփոխական ծախսերի մեջ: Երբեմն դժվար է առանձնացնել հիմնարար և ընթացիկ նորոգումները, որի պատճառով կառավարիչները բոլոր տեսակի նորոգման ծախսերը վերագրում են փոփոխական ծախսերին: Նկար 5.6-ում բերված է

նորոգման տարեկան ծախսերի կախումը հեկտարներից կամ տարվա ընթացքում շահագործման ժամերի քանակից:

Կայանման ծախսերը այն տարեկան ծախսերն են, որոնք կապված են մեքենայի կայանատեղի (ավտոտնակ, պահեստ, ծածկ և այլն) օգտագործման հետ: Որքան հարմար է կայանատեղը և պաշտպանված է մեքենան արտաքին գործոնների ազդեցությունից (տեղումներ, մեխանիկական վնասում, կոռոզիա և այլն), այնքան ավելի քիչ կլինեն տարվա ընթացքում պահանջվող նորոգման ծախսերը: Կայանման ծախսերը հաշվելու համար պետք է բազմապատկել մեկ քառակուսի մետր տարածքի տարեկան ծախսը մեքենայի զբաղեցրած մակերեսով:

Նկար 5.6 Մեքենաների նորոգման տարեկան ծախսեր

Փոփոխական ծախսերը անմիջականորեն կապված են մեքենաների օգտագործման հետ: Եթե մեքենան տարվա ընթացքում չի օգտագործվում, փոփոխական ծախսերը հավասար են զրոյի: Ի տարբերություն հաստատուն ծախսերի, փոփոխական ծախսերը վերահսկելի են կառավարչի կողմից: Նա կարող է փոփոխել այդ ծախսերը՝ փոփոխելով տարեկան օգտագործման տևողությունը, արդյունավետությունը, օգտագործման գրաֆիկը: Ընթացիկ նորոգման ծախսերը կախված են մեքենայի տեսակից, հմությունից, շահագործման ինտենսիվությունից, հողի բնույթից (հատկապես

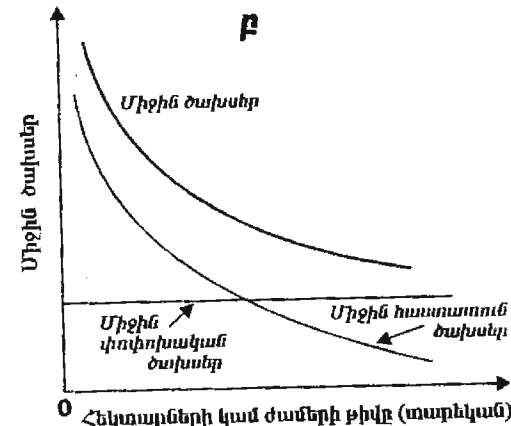
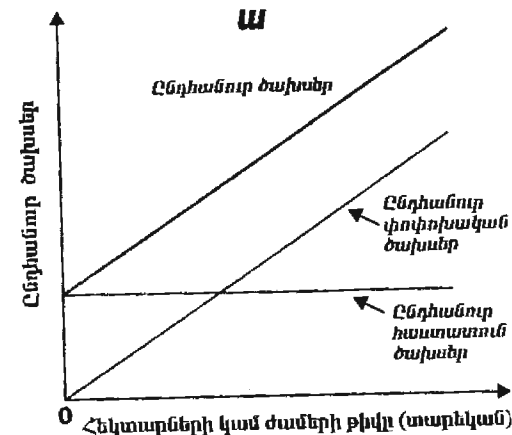
մեխանիկական կազմի) և արտադրության ճյուղի առանձնահատկությունների: Վառելիքի և քսանյութերի ծախսերն ընդգրկում են շարժիչների համար օգտագործվող վառելիքի, մեքենաների մասերի, գործիքների և օգտագործվող քսանյութերի ձեռքբերման, տեղափոխման և պահեստավորման ծախսերը: Այս ծախսերը կախված են մեքենաների շարժիչների հզորությունից, տեսակից և աշխատունակության վիճակից:

Աշխատանք: Մեքենաների շահագործումը կապված է նաև աշխատուժի օգտագործման հետ, որը փոփոխական ծախսերի հոդված է: Աշխատանքի ծախսերը հաշվարկվում են մեքենաների օգտագործման ծախսերից առանձին: Հաշվարկի համար հիմք է ընդունվում ժամերի քանակը, որը ծախսվել է դաշտում մեքենան աշխատեցնելու, սարքին վիճակում պահելու, դաշտից դաշտ փոխադրելու համար:

Մեքենաների ծախսերի գնահատում

Տարեկան հաստատուն ծախսերն անփոփոխ են՝ անկախ տարվա ընթացքում մեքենաների օգտագործման տևողությունից: Փոփոխական ծախսերը աճում են մեքենաների օգտագործման ինտենսիվությանը համեմատական՝ կախված հեկտարների թվից կամ օգտագործման ժամանակից: Հաստատուն և փոփոխական ծախսերի գումարը կազմում է մեքենաների օգտագործման հետ կապված ընդհանուր ծախսերը, որոնք նույնպես աճում են հաստատուն արագությամբ: Ընդհանուր ծախսերի կախումը հեկտարների կամ ժամերի թվից ցույց է տրված նկար 5.7ա-ում:

Կառավարչի կողմից որոշումների կայացման համար հաճախ անհրաժեշտ է լինում մեքենայացման ծախսերն արտահայտել մեկ հեկտարին, մեկ ժամվան կամ արտադրանքի միավորին բաժին ընկնող միջին ծախսերի միավորներով: Միջին հաստատուն ծախսերը նվազում են հեկտարների, ժամերի և արտադրանքի միավորների թվի ավելացման հետ, մինչդեռ միջին փոփոխական ծախսերի մեծությունը մնում է հաստատուն, երբ ընդհանուր փոփոխական ծախսերն աճում են հաստատուն արագությամբ: Քանի որ միջին ծախսերը միջին հաստատուն և միջին փոփոխական ծախսերի գումարն է, այն նվազում է միջին հաստատուն ծախսերի նման: Այդ կախումը ցույց է տրված նկար 5.7բ-ում, որտեղ կորերի միջև

Նկար 5.7 Մեքենաների օգտագործման ընդհանուր և միջին ծախսերի հարաբերությունը

կապիտալ ներդրումներ, ուստի՝ ավելի ցածր տարեկան հաստատուն ծախսեր: Մյուս կողմից, հին մեքենայի շահագործման պատճառով աճում են փոփոխական ծախսերը: Հին մեքենա գնելն արդարացված է այն դեպքում, երբ ագարակատիրոջ կապիտալը սահմանափակ է:

հեռավորությունն ուղղաձիգով հաստատուն է և հավասար է միջին փոփոխական ծախսերին:

Կառավարչի կողմից կայացվող կարևոր որոշումներից մեկը կապված է մեքենաների ընտրության հետ: Բարդությունը պայմանավորված է ոչ միայն մեքենաների տեսակների բազմազանությամբ, այլև առկա կապիտալով, աշխատանքով, արտադրության ճյուղերով և այլ գործոններով: Ագարակի մեքենաների շուկայական արժեքն ավելի արագ է նվազում կյանքի առաջին տարիներին: Այս օրինաչափությանը ենթարկվում են տրակտորները և շարժիչավոր այլ մեքենաները: Օգտագործված մեքենաներ գնելը կարող է էապես փոքրացնել մեքենաների ծախսերը, քանի որ պահանջում է ավելի փոքր

5.5 ՀԱՐՑԵՐ

1. Ինչպե՞ս է ազարակատերը որոշում գործի մեջ ներդրվող սեփական կապիտալի օպտիմալ քանակը:
2. Ի՞նչ սկզբունք պետք է կիրառել սահմանափակ կապիտալը տեղաբաշխելիս:
3. Նպատակահարմա՞ր է արդյոք կատարել հողի կոնսերվացում, եթե այն վարձակալվել է 1 տարի ժամկետով:
4. Թվարկեք հողին սեփականության իրավունքով տիրելու առավելությունները և թերությունները վարձակալության համեմատությամբ:
5. Ի՞նչ գործոններ պետք է հաշվի առնի կառավարիչը՝ հողի գնման մասին որոշում կայացնելուց առաջ:
6. Հողի գնահատման ի՞նչ եղանակներ են ձեռք հայտնի:
7. Հողի վարձակալության համար վճարման ի՞նչ ձևեր են ձեռք հայտնի:
8. Ինչպե՞ս պետք է բաշխվեն արտադրական ծախսերը վարձատուի և վարձակալի միջև՝ բնամթերային վարձատրության դեպքում:
9. Ի՞նչ սկզբունք է պետք կիրառել ազարակատիրոջ աշխատանքային ներդրման սահմանը որոշելու համար:
10. Ինչո՞վ կարելի է փոխարինել աշխատանքային ներդրումը ազարակում:
11. Ինչպե՞ս է հաշվարկվում աշխատանքի համարժեքության գործակիցը:
12. Ի՞նչ է ցույց տալիս աշխատանքի համարժեքության գործակիցը:
13. Ինչպիսի՞ ծախսեր են կապված մեքենաների շահագործման հետ: Դրանցից որո՞նք են հաստատուն, որո՞նք՝ փոփոխական:
14. Ինչի՞ է հավասար սառեցրած կապիտալի դրույքաչափը:

6.1 Ձեռնարկութեան ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Ցանկացած ձեռնարկատիրական գործունեություն, այդ թվում և ագարակային գործը, իրականացվում է որևէ կազմակերպական ձևի շրջանակներում: Ձեռնարկություն է համարվում այն տնտեսական միավորը, որն իրեն պատկանող կամ հատկացված գույքով իրականացնում է տնտեսական գործունեություն: Ձեռնարկության հիմնական տեսակներն են՝ անհատական ձեռնարկությունը, գործընկերությունը և ընկերակցությունը:

Հայաստանում հողային բարեփոխումներից և սեփականաշնորհումից հետո փոփոխվել են տնտեսական գործունեության կազմակերպական ձևերը: Դրանք հիմնված են քաղաքացիների սեփականության, կոլեկտիվ և պետական սեփականության վրա և հանդես են գալիս գյուղացիական, գյուղացիական կոլեկտիվ տնտեսությունների, պետական գյուղատնտեսական ձեռնարկությունների և կոլտնտեսությունների ձևով, որոնք գործում են վերը նշված ձեռնարկության տեսակների շրջանակներում: Ներկայումս գյուղատնտեսական արտադրությամբ զբաղվող ձեռնարկությունների ճնշող մեծամասնությունը անհատական ձեռնարկության վրա հիմնված գյուղացիական տնտեսություններն են, որոնք կառավարվում են ընտանիքի կողմից: Ագարակային գործի կազմակերպման այլ ձևերը՝ գործընկերությունը և ընկերակցությունը ստեղծվում են երկու կամ ավելի անձանց ֆինանսական միջոցների միավորմամբ: Նախքան կազմակերպական ձևերի նկարագրությանն անցնելը, հարկ է անդրադառնալ մի շարք տերմինների և հասկացությունների, որոնք օգտագործվում են այս բաժնում:

Իրավաբանական անձը տնտեսական միավոր է, որն ունի սեփականատիրոջից առանձնացված սեփականություն և գույքային պատասխանատվություն: «Անձ» ասելով, նկատի է առնվում ոչ թե անհատը, այլ արհեստական անձ: Այն իր մեջ կարող է ներառել մեկ կամ մի քանի սեփականատերերի, որոնք իրենց պատկանող գույքի մի մասն առանձնացրել են անձնական գույքից և տրամադրել գործին՝ շահույթ ստանալու նպատակով: Գործի ընթացքում ծագող պարտավորությունները տարածվում են սեփականատիրոջ գույքի միայն այն մասի վրա, որը նա ներդրել է գործի մեջ. անձնա-

կան գույքի մնացած մասի նկատմամբ պահանջներ չեն կարող ներկայացվել:

Ոչ իրավաբանական անձի գույքն առանձնացված չէ սեփականատիրոջ անձնական գույքից: Ձեռնարկատիրություն իրականացնող ոչ իրավաբանական անձը՝ սեփականատերը, իրեն պատկանող ամբողջ գույքով պատասխանատու է ձեռնարկության պարտավորությունների համար:

Ընտանեկան ձեռնարկությունը, որպես կանոն, պատկանում է ընտանիքի անդամներին: Այն չունի իրավաբանական անձի կարգավիճակ: Ընտանեկան ձեռնարկություն է նաև ագարակային տնտեսությունը, որտեղ օգտագործվում է ընտանիքի անդամների աշխատանքը: Ընտանեկան ձեռնարկության սեփականատերերի վրա տարածվում են ոչ իրավաբանական անձի իրավունքները և պարտականությունները:

Կոլեկտիվ ձեռնարկության կազմակերպական ձևերից մեկը տնտեսական գործընկերությունն է, որը հիմնված է կոլեկտիվ սեփականության և սեփականատերերի աշխատանքային մասնակցության վրա: Տնտեսական գործընկերությունն ունի ոչ իրաբանական անձի կարգավիճակ: Դրա անդամները կարող են լինել իրավաբանական և ոչ իրավաբանական անձինք:

Սահմանափակ պատասխանատվությունը այնպիսի կարգավիճակ է, որի դեպքում սեփականատիրոջ իրավունքները և պարտականությունները տարածվում են միայն գույքի այն մասի վրա, որն առանձնացվել է սեփականատիրոջ անձնական գույքից և ներդրվել գործի մեջ:

Անսահմանափակ պատասխանատվության դեպքում սեփականատերն իր պարտավորությունների համար պատասխանատու է թե՛ անձնական, թե՛ գործի մեջ ներդրված իր ամբողջ գույքով:

Ձեռնարկատիրական գործունեությունը կարգավորվում է օրենքներով, որոնք սահմանում են հարկային պարտավորությունները, արտոնությունները, վարկավորման և եկամուտների բաշխման կարգը:

6.2 ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ

Անհատական ձեռնարկությունը ազարակային գործի կազմակերպման ամենատարածված ձևն է: Անհատ ձեռներեցը ինքն է իր ձեռնարկած գործի տնօրենն ու կառավարիչը, ոիսկը կրողը և շահույթի տերը: Ավելի ճշգրիտ կլիներ ազարակային տնտեսության համար անհատական ձեռնարկությունն անվանել ընտանեկան ձեռնարկություն, քանի որ ազարակում ընտանիքի բոլոր անդամները ներգրավված են գյուղատնտեսական և կառավարման աշխատանքների մեջ: Անհատ ձեռներեցն ինքն է սահմանում իր անելիքները, որոշումներ կայացնում, իրագործում դրանք և պատասխանատվություն կրում հետևանքների համար:

Հայաստանում ազարակային տնտեսությունների թիվը կազմում է 312 909, մինչդեռ գյուղացիական կոլեկտիվ տնտեսությունների՝ 1244, իսկ պետական տնտեսություններին՝ 129: Միջին հաշվով մեկ գյուղացիական տնտեսությանը բաժին է ընկնում 1,27 հա հողատարածք, որից վարելահողը 0,91 հա է, բազմամյա տնկարկները՝ 0,15 հա:

Առավելություններ: Սեփականատերն ինքն է տնօրինում գործը և ազատ է որոշումներ կայացնելու հարցում: Նա շահագրգռված է լավ աշխատել, քանի որ միայն իր արդյունավետ աշխատանքից է կախված շահույթի չափը: Անհատական ձեռնարկությանը հատուկ է ճկունությունը. սեփականատերը կարող է արագ որոշում կայացնել նոր ռեսուրսներ գնելու, գույքը ժամանակին վաճառելու, վարկ վերցնելու մասին և այլն: Նա կարիք չունի իր որոշումները համաձայնեցնելու որևէ մեկի հետ:

Թերություններ: Անհատ ձեռներեցը հանդիսանում է անսահմանափակ պատասխանատվության սուբյեկտ: Նա ոիսկի է ենթարկում ոչ միայն ձեռնարկության միջոցները, այլև իր անձնական ունեցվածքը: Եթե ձեռնարկության միջոցները չեն բավարարում պարտքերը մարելու համար, ապա պարտատերերը կարող են հայց ներկայացնել ձեռնարկության սեփականատիրոջը՝ նրա անձնական գույքի և նույնիսկ ապագա եկամուտների նկատմամբ: Մյուս թերությունն այն է, որ անհատ ձեռներեցը չի կարող ցանկացած չափով ընդլայնել իր գործը սեփական միջոցների հաշվին: Նա հնարավորություն չունի նաև ներգրավելու ֆինանսական միջ-

ոցներ (վարկերից բացի) արտաքին աղբյուրների հաշվին, օրինակ, թողարկել բաժնետոմսեր, ներգրավել փայտատերերի և այլն: Անհատական ձեռնարկության լուրջ թերություններից է նաև գործի զարգացման և շարունակման երաշխիքների պակասը. սեփականատիրոջ մահվան հետևանքով գործը կարող է խափանվել:

6.3 ԳՈՐԾՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

Գործընկերությունը երկու կամ ավելի անձանց (մասնակիցների) գործարար միավորման պարզագույն ձևն է: Գործընկերությունը ստեղծվում է հետևյալ սկզբունքներով.

- գործընկերության ամեն մասնակից գործի մեջ ներդնում է իր աշխատանքը, ռեսուրսները կամ սեփականությունը
- կառավարչական որոշումները կայացվում են գործընկերության բոլոր մասնակիցների կողմից
- շահույթը և վնասը բաշխվում են ըստ գործի մեջ կատարած ներդրումների:

Գործընկերությունը կարող է լինել ընդհանուր և սահմանափակ: Ընդհանուր գործընկերության բոլոր մասնակիցների վրա տարածվում են վերը թվարկված իրավունքները և պարտականությունները: Սահմանափակ գործընկերության մեջ ներգրավվում են մեկ կամ մի քանի սահմանափակ պատասխանատվությամբ մասնակիցներ և առնվազն մեկ հիմնական մասնակից: Սահմանափակ մասնակիցները գործի մեջ ներդրում կատարողներն են, որոնք կարող են չմասնակցել գործի կառավարմանը, այլ պարզապես շահույթ ստանալ իրենց ներդրած կապիտալից: Սահմանափակ մասնակիցների պատասխանատվությունը սահմանափակվում է իրենց ներդրած կապիտալով: Այսինքն, դրանք հանդիսանում են իրավաբանական անձինք:

Առավելություններ: Գործընկերության հիմնական առավելությունը անհատական ձեռնարկության նկատմամբ այն է, որ մի քանի մասնակիցների միջոցների միավորումը ավելի մեծ հնարավորություն է տալիս գործի արդյունավետ կազմակերպման համար, քան եթե նրանք գործեին առանձին: Բացի այդ, երկու գործարարների կառավարչական ունակությունների միավորումը նույնպես

նպաստում է գործի լավ կազմակերպմանը: Եթե գործընկերությունը համեմատենք ընկերակցության հետ, կնկատենք, որ առաջինն ավելի դյուրին է կազմակերպել, քանի որ այն չի պահանջում հատուկ գրանցում և հաշվետվությունների պատրաստում հարկային մարմինների համար: Սահմանափակ գործընկերության ձևը շատ հարմար է ընտանեկան գործի կազմակերպման համար, երբ ընտանիքի տարեց անդամները, որոնք չեն կարող ակտիվորեն մասնակցել գործի կառավարմանը, ֆինանսական ներդրում են անում, իսկ աշխատանքային մասնակցությունը հասցնում նվազագույնի: Արդյունքում նրանք ստանում են շահույթ իրենց ներդրած գումարից՝ միևնույն ժամանակ չկտրվելով ընտանեկան գործից:

Թերություններ: Զանի որ գործընկերությունը ոչ իրավաբանական անձ է, այն գործում է մեծ ռիսկի պայմաններում, այսինքն գործի անհաջողության կամ անհուսալի պարտքերի առաջացման դեպքում գործընկերության մասնակիցները (բացի սահմանափակ մասնակիցներից) պատասխանատվություն են կրում ոչ միայն գործի մեջ ներդրած գույքով, այլև իրենց ողջ անձնական ունեցվածքով: Գործընկերության գործը կարող է խափանվել մասնակիցներից որևէ մեկի հեռանալու հետևանքով, քանի որ բավականին ժամանակ, միջոց և ջանք կպահանջվի գործից դուրս բերված ռեսուրսները վերականգնելու համար:

Շահույթի բաշխումը գործընկերության մասնակիցների միջև կատարելուց առաջ անհրաժեշտ է սահմանել կապիտալի և աշխատանքի հատուցման դրույքաչափը, գնահատել և գրանցել յուրաքանչյուրի ներդրած կապիտալը և աշխատանքը, բաշխման ենթակա շահույթը: Դիտարկենք այն օրինակը, երբ աշխատավարձի դրույքաչափը կազմում է 50 դրամ/ժամ, ներդրված կապիտալի դրույքաչափը՝ 9 տոկոս: Գնահատենք յուրաքանչյուր մասնակցի կապիտալի և աշխատանքի ներդրումը.

	Ներդրման չափը		
	1-ին մասնակից	2-րդ մասնակից	Ընդամենը
Կապիտալ	250 000 դրամ	50 000 դրամ	300 000 դրամ
Աշխատանք	700 ժամ	2800 ժամ	3500 ժամ

	Ներդրման արժեքը		
	1-ին մասնակից	2-րդ մասնակից	Ընդամենը
Կապիտալ (9%)	22 500 դրամ	4 500 դրամ	27 000 դրամ
Աշխատանք (50 դրամ/ժամ)	35 000 դրամ	140 000 դրամ	175 000 դրամ
Ընդամենը	57 500 դրամ	144 500 դրամ	202 000 դրամ
Տոկոսային հարաբերություն	28,5 %	71,5 %	100 %

Որոշենք բաշխման ենթակա շահույթը, այսինքն՝ համախառն եկամտի և արտադրական ծախսերի տարբերությունը

Համախառն եկամուտ	500 000 դրամ
Արտադրական ծախսեր	200 000 դրամ
Շահույթ	300 000 դրամ

Դիտարկենք գործընկերության շահույթի բաշխման երեք եղանակ:

Առաջին եղանակ

Շահույթը բաշխվում է ըստ յուրաքանչյուր մասնակցի ներդրած կապիտալի և աշխատանքի

	Ընդամենը	1-ին մասնակից	2-րդ մասնակից
Շահույթ	300 000	—	—
Տոկոսային հարաբերություն	100 %	28,5 %	71,5 %
Ընդամենը փոխհատուցում	300 000 դրամ	85 500 դրամ	214 500 դրամ

Երկրորդ եղանակ

Շահույթը բաշխվում է ըստ յուրաքանչյուրի կատարած աշխատանքի՝ ներդրած կապիտալի փոխհատուցումից հետո:

	1-ի մասնակից		2-րդ մասնակից	
	Ներդրում	Փոխհատուցում	Ներդրում	Փոխհատուցում
Կապիտալ (9%)	250 000 դր	22 500 դր	50 000 դր	4500 դր
<i>(Աշխատանքի փոխհատուցումը = 300000 դրամ - (22500 դրամ + 4500 դրամ) = 273000 դրամ)</i>				
Աշխատանք (տոկոսային հարաբերությունը)	20 %	54 600 դր	80%	218 400 դր
Ընդամենը փոխհատուցում		77 100 դր		222 900 դր

Երրորդ եղանակ

Շահույթը բաշխվում է հավասարաչափ՝ ներդրված կապիտալի և աշխատանքի փոխհատուցումից հետո:

	1-ի մասնակից		2-րդ մասնակից	
	Ներդրում	Փոխհատուցում	Ներդրում	Փոխհատուցում
Կապիտալ (9%)	250 000 դր	22 500 դր	50 000 դր	4500 դր
Աշխատանք (50 դր/ժ)	700 ժ	35 000 դր	2800 ժ	140 000 դր
Ընդամենը		57 500 դր		144 500 դր
<i>(Շահույթը = 300000 դրամ - (57500 դրամ + 144500 դրամ) = 98000 դրամ)</i>				
Հավասարաչափ բաշխված շահույթ	49 000 դր			49 000 դր
Ընդամենը	106 500 դր			193 500 դր

6.4 ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

Ընկերակցությունը առանձին իրավաբանական միավոր է, որը կազմակերպվում և գործում է տվյալ երկրի օրենքներին համաձայն: Իրավաբանական անձի կարգավիճակը ընկերակցության հիմնական տարբերությունն է ձեռնարկությունների նախորդ երկու տեսակներից: Որպես իրավաբանական անձ, ընկերակցությունը կարող է ունենալ սեփականություն, պարտքով գումար վերցնել,

սլայմանագրեր կնքել, դատարանում հանդես գալ որպես հայցվոր և պատասխանող: Այն գործում է կանոնադրության համաձայն և հաշվետու է հարկային մարմինների առջև իր հարկային պարտավորությունների համար: Ընկերակցության սեփականատերերը՝ բաժնետերերը կամ փայտատերերն են, որոնք տնօրինում են ընկերակցության գույքը և ստացված շահույթը այն չափով, ինչ չափով ներդրում են կատարել գործի մեջ: Որպես սեփականատերեր, փայտատերերն իրավունք ունեն մասնակցելու ընկերակցության կառավարմանը: Չայները բաշխվում են փայտտիրական ներդրմանը համապատասխան: Եթե ընկերակցությունը գործում է բաժնետիրական ընկերության ձևով, ապա ձայները բաշխվում են ըստ բաժնետերերի կողմից ձեռք բերված բաժնետոմսերի թվի: Ընկերակցության ամենօրյա գործունեությունը կազմակերպվում է համար սեփականատերերն ընտրում են գործադիր մարմին՝ տնօրեն կամ տնօրենների խորհուրդ, որը պատասխանատու է ընկերակցության կառավարման համար: Ընտանեկան ազարակային ընկերակցություններում սեփականատերերը (փայտատերերը) միևնույն ժամանակ կատարում են և տնօրենի, և կառավարչի գործը:

Առավելություններ: Ընկերակցության ամենամեծ առավելությունը սեփականատերերի սահմանափակ պատասխանատվությունն է, այսինքն՝ ռիսկի ցածր տոկոսը: Պարտատերերն իրավունք չունեն պահանջել պարտքի մարում ի հաշիվ սեփականատերերի անձնական ունեցվածքի: Բացի այդ, ընկերակցությունը ավելի մեծ ֆինանսական հնարավորություններ ունի, քան, օրինակ, գործընկերությունը: Դա լայնատրվում է նրանով, որ բանկերն ավելի շուտ հակված են վարկավորել իրավաբանական անձանց: Ընկերակցությունները տնտեսական կայուն միավորներ են: Եթե ընկերակցության որևէ փայտտեր դուրս է գալիս ընկերակցության կազմից, դա չի ընդհատում վերջինիս գործունեությունը, այլ լայնազապես փայտաբաժինը փոխանցվում է մի սեփականատիրոջից մյուսին: Փայտաբաժինների փոխանցումը չի լսնդրադառնում ոչ գործերի ծավալների, ոչ էլ ընթացքի վրա, ուստի սա հարմար ձև է թոշակառու ազարակատերերի համար ֆինանս գործի մի մասը հաջորդ սերնդին փոխանցելու համար:

Թերություններ: Ընկերակցության կազմավորումը և զրանցումը կապված է թղթաբանության և լրացուցիչ ծախսերի հետ: Բացի

այդ, ընկերակցությունները, որպես իրավաբանական անձինք, պարտավոր են եռամսյակային հաշվետվություններ ներկայացնել հարկային մարմիններին, որը լրացուցիչ ջանքեր է պահանջում: Ըստ կանոնադրության, ընկերակցությունում պետք է պարբերաբար գումարվեն փայտտերերի ժողովներ, կազմվեն արձանագրություններ և այլն: Վերոհիշյալ թերությունները կարելի է դիտել և որպես առավելություն, քանի որ հաշվետվությունների կազմումը և դրանց հիման վրա տվյալների վերլուծությունը գործի վերահսկման լավ միջոց է: Կորպորատիվ ձևը մի լուրջ թերություն ունի հարկավորման տեսակետից:

Ընկերակցության գործունեության ընթացքում ստացված շահույթը, որպես իրավաբանական անձի շահույթ, հարկվում է շահութահարկով, որից հետո ենթակա է բաշխման փայտտերերի միջև: Շահաբաժնի (դիվիդենդի) ձևով ստացված եկամուտը գումարվում է սեփականատիրոջ այլ եկամուտներին և կրկին հարկվում եկամտահարկով: Եթե սեփականատերը միևնույն ժամանակ աշխատում է ընկերակցությունում որպես վարձու աշխատող, նա տուժում է կրկնակի հարկումից, քանի որ մեկ անգամ իր եկամուտը հարկվում է եկամտահարկով որպես աշխատավարձ, իսկ մյուս անգամ՝ որպես հարկված շահույթից վճարվող շահաբաժին:

Ընկերակցության տարատեսակները

Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունը (ՍՊԸ) կոլեկտիվ սեփականության հիմունքով ստեղծված ձեռնարկություն է, որն ունի իրավաբանական անձի կարգավիճակ: ՍՊԸ հիմնադրամը գոյացում է ՍՊԸ հիմնադիրների (մասնակիցների) գույքային և ֆինանսական ներդրումների հաշվին: Գործունեության ընթացքում ստացված շահույթը բաշխվում է մասնակիցների միջև՝ նրանց կատարած ներդրումներին համամասնորեն: Մասնակիցների պատասխանատվությունը ՍՊԸ հանդեպ սահմանափակվում է գործի մեջ իրենց կատարած ներդրման չափով: Մասնակիցները կառավարում են ՍՊԸ գործունեությունը, որոշումներ կայացնում հեռահար պլանների վերաբերյալ, բաշխում ստացված շահույթը: Մասնակիցները կարող են նաև հանդես գալ որպես ՍՊԸ վարձու աշխատողներ՝ շահաբաժնից բացի ստանալով նաև աշխատավարձ: ՍՊԸ-ից մասնակցի դուրս գալու դեպ-

քում նա իր փայաբաժինը կարող է օտարել միայն ՍՊԸ-ին: Դուրս եկած մասնակցի փայաբաժինը մասնակիցների ժողովի որոշմամբ բաշխվում է մնացած մասնակիցների միջև կամ էլ տրամադրվում նոր մասնակցին: ՍՊԸ կարող է անդամակցել այլ ձեռնարկություններին, հիմնել դուստր ձեռնարկություն և զբաղվել տվյալ երկրի օրենսդրությամբ չարգելված ցանկացած տեսակի գործունեությամբ:

Բաժնետիրական ընկերությունը (ԲԸ) կոլեկտիվ սեփականության հիմունքով ստեղծված ձեռնարկություն է՝ իրավաբանական անձի կարգավիճակով: ԲԸ սեփականատերերը բաժնետերերն են, որոնց պատկանում են ԲԸ թողարկված բաժնետոմսերը և շահույթի մի մասը: Բաժնետերերը լիովին վերահսկում են ԲԸ գործունեությունը՝ իրենց պատկանող բաժնետոմսերին համապատասխան ձայների քանակով: Նրանք գումարում են ժողովներ, ընտրում գործադիր մարմին, նշանակում տնօրենին, որը զբաղվում է ընթացիկ կառավարչական գործերով: ԲԸ թողարկված բաժնետոմսերը կարող են ազատ վաճառքի հանվել, որի հետևանքով կփոխվեն ԲԸ սեփականատերերը: Այսպիսի ԲԸ կոչվում է բաց բաժնետիրական ընկերություն: Փակ բաժնետիրական ընկերությունն այն ԲԸ է, որի թողարկված բաժնետոմսերը բաշխվում են միայն հիմնադիրների միջև՝ առանց նախապես հայտարարված բաժանորդագրության:

Բաժնետոմսեր: Բաժնետոմսը ընկերության կողմից թողարկված արժեթուղթ է, որը հաստատում է սեփականատիրոջ փայամասնակցությունը ընկերության կապիտալի նկատմամբ և շահաբաժին ստանալու իրավունքը: Շահույթը բաժնետերերի միջև հիմնականում բաշխվում է ըստ բաժնետոմսերի անվանական արժեքի՝ այն գնի, որը նշված է արժեթղթի վրա: Անվանական արժեքը գրեթե երբեք չի համընկնում արժեթղթերի շուկայական գնի հետ:

ԲԸ կարող է բացի սովորական բաժնետոմսերից թողարկել անվանական, առանց անվանական արժեքի, արտոնյալ կամ ձայնագուրկ և այլ տեսակի արժեթղթեր, որոնց մասին մանրամասն տեղեկություններ կարելի է ստանալ արժեթղթերի մասին օրենքից:

6.5 ԳՈՐԾԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԶԵՎԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆ

Աղյուսակ 6.1-ում ի մի են բերված գործի կազմակերպման երեք հիմնական ձևերի բնութագրերը: Ընտրություն կատարելուց առաջ անհրաժեշտ է մանրակրկիտ ուսումնասիրել և գնահատել յուրաքանչյուր ձևի առավելություններն ու թերությունները սեփական գործի տեսանկյունից: Ազարակային գործի կազմակերպման ամենատարածված ձևը անհատական ձեռնարկությունն է, որը հարմար է փոքր ծավալի գործ ձեռնարկելու համար: Ազարակի գործերը կարող են ընթանալ այնպիսի ուղիով, որ ժամանակի ընթացքում նպատակների և պայմանների փոփոխության հետևանքով անհրաժեշտություն ծագի ավելացնելու սեփականատերերի թիվը և կապիտալ ներդրումները: Նման իրավիճակ է ծագում այն ժամանակ, երբ ազարակատիրոջ զավակներն արդեն ձգտում են դառնալ փայտերեք՝ ֆինանսական ներդրում կատարելով գործի մեջ: Անհատական ձեռնարկությունը վերածվում է գործընկերության կամ ընկերակցության, թույլ տալով ավագ և կրտսեր սերունդների ներկայացուցիչներին միավորելու կապիտալը և զարգացնելու գործը:

6.6 ԱԳԱՐԱԿԻ ԵՎ ԸՆՏԱՆԻՔԻ ԿՅԱՆՔԻ ՓՈՒԼԵՐԸ

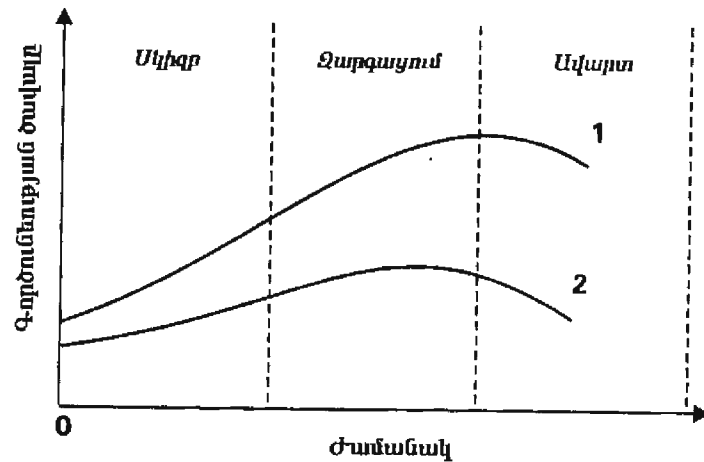
Անհատական ազարակային գործն ունի զարգացման փուլեր, որոնք համընթաց են ազարակի կառավարչի կյանքի փուլերին: Դրանք են՝ գործի սկիզբը, զարգացումը և ավարտը: Սկզբնավորման փուլում կառավարիչը գնահատում է ազարակային գործով զբաղվելու իր հնարավորությունները, այնուհետև ձեռք բերում անհրաժեշտ ռեսուրսներ գործն սկսելու և զարգացնելու համար: Զարգացման փուլին հատուկ է գործի ընդլայնման և միավորման գործընթացը: Այս փուլում ազարակատերը ձգտում է ավելացնել իր կապիտալը՝ զննելով կամ վարձակալելով նոր ռեսուրսներ: Ավարտի փուլում տարիքն առած ազարակատերը գործի և կառավարչական ֆունկցիաների մեծ մասը փոխանցում է հաջորդ

սերնդին, շարունակելով գործը վերահսկել այն չափով, որ երաշխավորվի բավարար եկամուտ:

Աղյուսակ 6.1 ԳՈՐԾԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԶԵՎԵՐԻ ԸՆԹԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Բնութագիր	Անհատական ձեռնարկություն	Գործընկերություն	Ընկերակցություն
Սեփականատերը	Անհատ	Երկու կամ ավելի անձինք	Իրավաբանական անձ՝ փայտտերերից առանձնացված
Գործի տևողությունը	Դադարեցվում է անհատի կամ քով կամ մահվան պատճառով	Մահմանվում է պայմանագրով կամ դադարեցվում է մասնակցի մահվան պատճառով	Չի սահմանափակվում
Պատասխանատվությունը	Լիակատար	Լիակատար կամ սահմանափակ	Սահմանափակ
Կապիտալի աղբյուրը	Անձնական ներդրումներ, պարտքով վերցրած գումարներ	Մասնակիցների ներդրումներ, պարտքով վերցրած գումարներ	Փայտտերերի ներդրումներ, բաժնետերերի բաժնետոմսեր և պարտքով վերցրած գումարներ
Կառավարչական որոշումները կայացնում է	Սեփականատերը	Սեփականատերերը	Փայտտերերի կողմից ընտրված տնօրենը
Հարկում	Սեփականատիրոջ եկամուտը հարկվում է եկամտահարկով	Մասնակիցներից յուրաքանչյուրի եկամուտը հարկվում է եկամտահարկով	Ընկերակցության շահույթը հարկվում է շահութահարկով: Փայտտերերի շահաբաժինները հարկվում են եկամտահարկով

Ագարակի կյանքի ընթացքը տարբեր է տարբեր ագարակների համար: Այն կախված է առնվազն երեք պատճառներից: Առաջինը՝ ագարակի բարեկեցության մակարդակն է և ծնողների նպատակները: Որոշ ագարակատերեր այնպիսի գործ են սկսում, որն ունի զարգացման և զավակների հետ համագործակցության հեռանկար (Նկար 6.1, տարբերակ 1): Մյուսներն իրենց ծրագրերի և գործողությունների մեջ սահմանափակվում են գործի այնպիսի մասշտաբներով, որոնք նախատեսված են մեկ մարդու համար (Նկար 6.1, տարբերակ 2):

Նկար 6.1 Ընտանիքի և ագարակի կյանքի փուլերը

Ծնողների նպատակները, խնդիրները, արժեքները և նախապատվությունները նույնպես տարբեր են: Ոմանք ձգտում են ընդարձակել և զարգացնել իրենց գործը, հաշվի առնելով, որ մեծացող զավակները կներգրավվեն գործի մեջ և կշարունակեն այն: Մյուսները բավարարվում են կայուն եկամուտներով, չձգտելով ընդարձակել իրենց գործը և աստիճանաբար նեղացնում են գործունեության շրջանակները: Մյուս պատճառը կապված է ծնողներին փոխարինելու պահին զավակների կառավարչական ունակությունների հետ: Այն իրավիճակը, երբ ագարակատիրոջ որդին արդեն պատրաստ է ագարակային գործի մեջ մտնելու, իսկ հայրը դեռևս 20 տարի կարող է վարել գործը, ավելի բարդ է, քան երբ ագարակատիրոջը մնացել է 5 տարվա ակտիվ աշխատանքային

կյանք: Երրորդ պատճառը կախված է գործի մեջ ներգրավված զավակների թվից և ագարակատիրոջ մյուս զավակների ցանկությունից զբաղվելու ագարակային գործով: Շատ ավելի դյուրին է, երբ գործը փոխանցվում է մեկ զավակի, քան երբ դրանց թիվը ութն է, որոնցից երեքը ցանկություն ունեն զբաղվելու ագարակային գործով:

Ագարակային գործը պլանավորելիս, կառավարիչը պետք է հաշվի առնի այն բոլոր հանգամանքները, որոնք կապված են ագարակի և ընտանիքի կյանքի փուլերի առանձնահատկությունների հետ: Օրինակ, առաջիկա հինգ տարվա համար ծրագրեր մշակելիս, կառավարիչը պետք է հաշվի առնի, թե ինչպես է փոխվելու այդ ընթացքում ընտանիքի անդամների կարգավիճակը ագարակում, իր կարողությունը, զավակների պլանները՝ կապված ագարակի հետ: Եթե պլանավորման ժամանակ հաշվի են առնվել բոլոր վերոհիշյալ հանգամանքները, ագարակային գործի փոխանցումը հաջորդ սերնդին կընթանա նորմալ իունով՝ առանց չնախատեսված ցնցումների: Խոսքը չի վերաբերում այնպիսի հանգամանքներին, որոնք կախված չեն մարդկանց կամքից:

6.7 ՇԱՐՑԵՐ

1. Ինչո՞ւ է ընկերակցությունը կոչվում «իրավաբանական անձ»:
2. Ո՞րն է տարբերությունը իրավաբանական և ոչ իրավաբանական անձի միջև գույքային պատասխանատվության տեսակետից:
3. Որո՞նք են անհատական ձեռնարկության հիմնական թերությունները:
4. Ո՞րն է գործընկերության առավելությունը անհատական ձեռնարկության նկատմամբ:
5. Ի՞նչ սկզբունքով է կատարվում շահույթի բաշխումը գործընկերության մասնակիցների միջև:
6. Ի՞նչ թերություն ունի ընկերակցությունը՝ աշխատանքային մասնակցություն ունեցող սեփականատիրոջ համար:
7. Կարո՞ղ է արդյոք անհատ ձեռներեցը դրամական միջոցներ ներգրավել՝ բաժնետոմսեր թողարկելով:

8. Ինչպե՞ս է բաշխվում շահույթը բաժնետիրական ընկերության մասնակիցների միջև:
9. Ընկերակցության ի՞նչ տարատեսակներ են Ձեզ հայտնի:
10. Ինչո՞վ են տարբերվում բաց և փակ տիպի բաժնետիրական ընկերությունները:
11. Ո՞վ է կայացնում կառավարչական որոշումները ազարակում, գործընկերությունում, ընկերակցությունում:

Ա

Ազատ կապիտալ, Working Capital, շրջանառու միջոցների և կարճաժամկետ պարտավորությունների տարբերություն, 87:

Ակտիվ, Assets, հաշվեկշռի ձախ մասը, որն ընդգրկում է ձեռնարկության միջոցները, 73:

Ամորտիզացիա, մաշվածքամարում, Depreciation, հիմնական միջոցների ձեռքբերման ծախսերը ծառայության ժամկետի ընթացքում դուրս գրելու միջոց, 68, 138:

Ամորտիզացիայի եղանակ, Depreciation Method, հիմնական միջոցների արժեքի գնահատման եղանակ, ըստ որի գույքի արժեքը ծառայության ժամկետի ուղիղ տարվա վերջում հավասար է գույքի սկզբնական արժեքի և ու տարիների ընթացքում հաշվարկված ամորտիզացիայի արժեքի տարբերությանը, 68:

Անհատական ձեռնարկություն, Sole Proprietorship, ձեռնարկության կազմակերպական-իրավական ձև, երբ ձեռնարկությունն ամբողջովին պատկանում է մի անձի, 148:

Առավելագույն շահույթի կանոն, Profit Maximizing Rule, առավելագույն շահույթ ստացվում է փոփոխական ռեսուրսի այնպիսի քանակի դեպքում, երբ սահմանային արտադրանքի արժեքը հավասար է ներդրվող ռեսուրսի միավորի գնին, 98, 129:

Արագացված ամորտիզացիա, Accelerated Depreciation, ամորտիզացիայի հաշվարկման եղանակ, ըստ որի հիմնական միջոցների սկզբնական արժեքի մեծ մասը դուրս է գրվում ծառայության ժամկետի առաջին տարիներին, 72:

Արտադրական ծախսեր, Product costs, արտադրանքի արտադրության հետ կապված անմիջական ծախսեր, 43:

Արտադրության ֆունկցիա, Production Function, արտադրանքի ծավալի կախումը ներդրված ռեսուրսի քանակից: Կարող է ներկայացվել աղյուսակի, գրաֆիկի կամ մաթեմատիկական հավասարման տեսքով, 93, III, 125:

Բ

Բաժնետերեր, փայտերեր, Shareholders, ընկերակցության սեփականատերեր, 151:

Բարոյական մաշվածք, Obsolescence, միջոցների պիտանիության նվազումը՝ տեխնոլոգիաների զարգացման, ոճի փոփոխության և այլ պատճառներով, որոնք կապված չեն միջոցների տեխնիկական վիճակի հետ: Բարոյական մաշվածքը հանդիսանում է ամորտիզացիայի պատճառներից մեկը: Մյուս պատճառը ֆիզիկական մաշվածքն է, 69:

Բյուջե, Budget, սպասվող եկամուտների և ծախսերի ցանկ, 27:

Գ

Գործընկերություն, Partnership, ձեռնարկության կազմակերպական-իրավական ձև, երբ ձեռնարկությունը պատկանում է երկու կամ ավելի սեփականատերերի և չունի իրավաբանական տնօրինարարություն, 147:

Գումարային ամորտիզացիայի եղանակ, Sum-of-the-Years Digits Method, գույքի ամորտիզացիայի հաշվարկման եղանակ, որի դեպքում հաշվի է առնվում գույքի մնացորդային արժեքը և գույքի մնացած օգտակար կյանքի տևողությունը, 71:

Գույքագրում, Inventory, առկա ապրանքանյութական արժեքների ֆիզիկական հաշվառում, 67:

Դ

Դրամական ծախսեր, Cash Expenditures, ապրանքների ձեռքբերման համար և ծառայությունների դիմաց վճարված գումար, 29, 42, 78:

Դրամական միջոցներ, Cash, ձեռնարկությանը պատկանող կանխիկ գումար, 42, 75:

Դրամական սկզբունք, Cash flow Method, եկամուտների և ծախսերի հաշվառման եղանակ, ըստ որի գրանցվում են միայն փաստացի տեղի ունեցած դրամական մուտքերը և վճարումները, 79:

Դրամի հոսքի բյուջե, Cash-flow Budget, բյուջե, որում գրանցվում են միայն այն գործողությունները, որոնք առաջ են բերում դրամի ներհոսք կամ արտահոսք, 26:

Դրամի հոսքի հաշվետվություն, Cash-flow Statement, ֆինանսական հաշվետվություն, որում նշվում են դրամական միջոցների աղբյուրները և օգտագործման հոդվածները հաշվետու ժամանակաշրջանի ընթացքում, 83:

Ե

Եկամտահարկ, Income Tax, ֆիզիկական անձի եկամուտներից գանձվող հարկ: Ե-ի դրույքաչափը տատանվում է 12 տոկոսից մինչև 30 տոկոս և աճում է հարկվող եկամտին համեմատական, 155:

Եկամտի նվազման օրենք, Law of Diminishing Returns, փոփոխական ռեսուրսի ավելացումը (հաստատուն ռեսուրսների անփոփոխ քանակի դեպքում) հանգեցնում է արտադրանքի ծավալի աճի նվազմանը և, ի վերջո՝ արտադրանքի ծավալի նվազմանը, 94:

Եկամուտներ, Revenue, ձեռնարկության միջոցների ավելացում՝ արտադրանքի իրացման կամ ծառայությունների կատարման շնորհիվ, 28, 78:

Երկարաժամկետ պարտավորություններ, Noncurrent Liabilities, ձեռնարկության պարտավորությունները, որոնք ենթակա են մարման մեկ տարուց ավելի ժամկետում, 74:

Զ

Զուտ շուկայական գնի եղանակ, Net Market Price Method, գույքի արժեքի գնահատման եղանակ. որպես հիմք է ընդունվում դրա ընթացիկ շուկայական գինը, որից հանվում են գույքի իրացման հետ կապված ծախսերը, 67:

Ը

Ընդհանուր բյուջե, Whole-farm Budget, ագարակային գործի կազմակերպման, այսինքն՝ առկա ռեսուրսների տեղաբաշխման պլան, որը տեղեկություններ է պարունակում բոլոր ճյուղերի եկամուտների, ծախսերի և պահանջվող ռեսուրսների մասին, 38:

Ընկերակցություն, Corporation, ձեռնարկության իրավական-կազմակերպական ձև, երբ այն գործում է որպես իրավաբանական անձ, այսինքն՝ ձեռնարկության գույքը առանձնացված է դրա սեփականատերերի գույքից, 150:

Ի

Իզոքոստ, հավասար ծախսերի գիծ, Isocost, երկու փոփոխական ռեսուրսների զուգակցման գրաֆիկ, որի յուրաքանչյուր կետում ռեսուրսների հետ կապված ընդհանուր դրամական ծախսերի գումարը հաստատուն մեծություն է, 106:

Իզոքվանտ, հավասար արտադրանքի կոր, Isoquant, արտադրության ֆունկցիայի գրաֆիկ, որի յուրաքանչյուր կետը ցույց է տալիս արտադրանքի միևնույն ծավալն ապահովող երկու փոփոխական ռեսուրսների զուգակցման տարբերակներ, 105:

Ինքնարժեք, Cost, 1. արտադրության մեջ օգտագործվող ռեսուրսների դրամական արժեքը, 2. արտադրական ծախսեր, 3. գնման ծախսեր, 68:

Ինքնարժեքի եղանակ, Production Cost Method, ագարակի սեփական արտադրանքի գնահատման եղանակ, ըստ որի որպես գնահատվող գույքի (արտադրանքի) արժեք ընդունվում են այդ գույքի արտադրման համար կատարված ծախսերը, 68:

Իրացման շահութաբերություն, գործակից, որը ցույց է տալիս, թե իրացումից ստացված եկամտի որ մասն է կազմում համախառն շահույթը, 88:

Իրացվելիության գործակից, Current Ratio, ձեռնարկության շրջանառու միջոցների և կարճաժամկետ պարտավորությունների հարաբերություն, 86:

Իրացվելիություն, Liquidity, ֆինանսական բնութագիր, որը ցույց է տալիս, թե որքանով են ձեռնարկության շրջանառու միջոցները բավարարում կարճաժամկետ պարտքերը մարելու համար, 86:

Ծ

Ծախսածածկման շրջան, Payback Period, այն ժամանակամիջոցը, որի ընթացքում ամբողջովին ծածկվում են ներդրումների ծախսերը՝ դրանցից ստացված եկամուտների հաշվին, 51:

Ծախսեր, Expense, կապիտալի գումարի նվազում որպես հաշվետու ժամանակաշրջանում ձեռնարկության գործունեության, այսինքն՝ ռեսուրսների օգտագործման կամ ծախսման հետևանք է, 78, 83:

Կ

Կապիտալ, 1. Capital, ձեռնարկության տրամադրության տակ գտնվող միջոցները: 2. **Equities or Owner Equity**, սեփական կապիտալի և ձեռնարկության տրամադրության տակ մնացող չբաշխված շահույթի գումարը, 8, 73, 74, 118:

Կապիտալ բյուջե, Capital Budgeting, երկարաժամկետ պլանավորման դեպքում կազմվող բյուջե, որում հաշվի է առնվում ներդրվող ռեսուրսների արժեքի փոփոխությունը ժամանակի ընթացքում, 48:

Կապիտալ ներդրում, Capital Investement, հիմնական միջոցների ձեռքբերման կամ այլ նպատակներով կատարված ներդրումներ, որոնց եկամուտներն ի հայտ են գալու տարիների ընթացքում, 48:

Կապիտալի այժմյան զուտ արժեք, Net Present Value of Capital, ամեն տարվա զուտ դրամական եկամուտների գումարի և կապիտալի ներդրման ծախսերի տարբերությունը, 53:

Կապիտալի շահութաբերության գործակից, Simple Rate of Return, միավոր ներդրումից ստացված միջին տարեկան եկամուտ, 52:

Կարճաժամկետ պարտավորություններ, Current Liabilities, ձեռնարկության պարտավորությունները, որոնք ենթակա են մարման կարճ ժամանակամիջոցում (սովորաբար, մեկ տարվա ընթացքում), 74:

Կրկնակի աճող ամորտիզացիայի եղանակ, Double Declining Method, գույքի ամորտիզացիայի հաշվարկման եղանակ, ըստ որի ամորտիզացիայի նորման հավասար է ուղղակի ամորտիզացիայի նորմայի կրկնակի արժեքին, 70:

Շ

Շաշվեգրման սկզբունք, Accrual Principle, եկամուտների (ծախսերի) հաշվառման սկզբունք, ըստ որի եկամուտները (ծախսերը) հաշվառվում են դրանց առաջացման պահին՝ անկախ նրանից, թե երբ է կատարվել փաստացի վճարումը, 79:

Շաշվեկշիռ, Balance-sheet, ֆինանսական հաշվետվություն, որը ցույց է տալիս ձեռնարկության ֆինանսական վիճակը որոշակի օրվա դրությամբ: Հ-ի ձախ մասում արտացոլվող միջոցների արժեքը հավասարակշռվում է աջ մասում ներկայացվող պարտավորությունների և կապիտալի արժեքի գումարով, 73:

Շաշվեկշռի հավասարում, Balance-sheet Equation, Միջոցներ = Պարտավորություններ + Կապիտալ, 73:

Հաշվետու ժամանակաշրջան, Accounting Period, այն ժամանակահատվածը, որի համար կազմվում է շահույթի մասին հաշվետվությունը, 78:

Հաստատուն ծախսեր, Fixed Costs, գործի կազմակերպման համար կատարվող ծախսեր, որոնք կախված չեն արտադրության ծավալից: Հ.ծ.-ի օրինակներ են գույքահարկը, երկարաժամկետ վարկի տոկոսները, 30, 137:

Հիմնական միջոցներ, Noncurrent Assets, ձեռնարկության այն միջոցները, որոնք ենթադրվում է օգտագործել մեկ տարուց ավելի, 68, 74:

Հնարավոր արժեք, ալլընտրանքային արժեք, Opportunity Cost, այն եկամուտը, որը կստացվեր, եթե ռեսուրսն օգտագործվեր մեկ այլ՝ առավել արդյունավետ ձևով, 103, 118, 133:

Հուսալիության գործակից, Equity/Asset ratio, վճարունակության ցուցանիշ, որը բնութագրում է ձեռնարկության սեփական կապիտալի տեսակարար կշիռը բոլոր միջոցների կազմում, 87:

Ճ

Ճյուղային բյուջե, Enterprise Budget, սպասվող եկամուտների և ծախսերի ցանկ՝ կապված որոշակի արտադրական գործունեության հետ: Որպես կանոն, կազմվում է ռեսուրսի միավորի համար (1 հա, 1 կով և այլն), 28:

Ս

Մասնակի բյուջե, Partial Budget, մասնակի, ոչ մեծ փոփոխությունների հետ կապված եկամուտների և ծախսերի փոփոխությունն արտացոլող բյուջե, 34:

Մարգինալիզմի սկզբունք, Marginalizm Principle, տնտեսագիտության հիմնական սկզբունքներից մեկը, ըստ որի առավելագույն շահույթ ստանալու համար անհրաժեշտ է, որ ռեսուրսի (արտադրանքի) լրացուցիչ միավորի բերած եկամուտը մեծ կամ հավասար լինի այդ միավոր ռեսուրսի (արտադրանքի) հետ կապված ծախսերից, 99, 110, 118:

Միջին ֆիզիկական արտադրանք, Average Physical Product (AP), փոփոխական ռեսուրսի միավորին բաժին ընկնող արտադրանքի միջին քանակը, 95:

Միջոցներ, Assets, ձեռնարկությանը պատկանող կամ ձեռնարկության կողմից վերահսկվող գույքը, 73:

Մնացորդային արժեք, Salvage Value, այն գումարը, որով ենթադրվում է վաճառել ձեռնարկության հիմնական միջոցները ծառայության ժամկետի վերջում, 58, 69:

Ն

Ներքին շահութաբերության գործակից, Internal Rate of Return, համեմատության գործակից, որը հավասարեցնում է ներդրումից սպասվող եկամուտների և ներդրման ծախսերի այժմյան արժեքները, 61:

Ներքին վճարունակության գործակից, Debt/Equity Ratio, ցույց է տալիս ձեռնարկության ունակությունը՝ սեփական կապիտալի հաշվին մարելու ձեռնարկության պարտքերը, 87:

Նվազագույն ծախսերի կանոն, Least-cost Input Combination Rule, փոխարինվող ռեսուրսի ծախսերի նվազումը պետք է մեծ կամ հավասար լինի փոխարինող ռեսուրսի ծախսերի աճից, 105, 107:

Զ

Չահաբաժին, դիվիդենդ, Dividend, փայտերերի (բաժնետերերի) միջև բաշխվող ձեռնարկության շահույթի մասը, 152:

Չահույթ, Net Income or Profit, այն գումարը, որով ավելանում է կապիտալը ձեռնարկության արդյունավետ գործունեության շնորհիվ, 75:

Չահույթի մասին հաշվետվություն, Income Statement, եկամուտների, ծախսերի և դրանց տարբերության մասին հաշվետվություն՝ կազմված հաշվետու ժամանակաշրջանի հտամար: Շ.մ.հ. բնութագրում է ձեռնարկության տնտեսական գործունեությամբ պայմանավորված կապիտալի փոփոխությունը, 78:

Չահութաբերություն, Profitability, ներդրված ռեսուրսների և ստացված շահույթի համեմատական բնութագիրը, 88:

Չահութահարկ, Income Tax, ձեռնարկության շահույթի վրա տարածվող հարկ: Շ.-ի տոկոսադրույքն աճում է հարկվող շահույթին համեմատական: ՀՀ-ում այն տատանվում է 12-ից մինչև 30 տոկոս, 152:

Շրջանառու միջոցներ, Current Assets, դրամական և այլ միջոցներ, որոնք ենթադրվում է դրամի վերածել կամ օգտագործել առաջիկա մեկ տարվա ընթացքում, 74:

Շուկայավարություն, Marketing, շուկայի ուսումնասիրություն և վերլուծություն՝ ապրանքների և ծառայությունների վաճառքը և գնումը կազմակերպելու նպատակով, 21:

Զ

Զբաղիված շահույթ, Retained Earnings, ձեռնարկության արդյունավետ գործունեության շնորհիվ առաջացող կապիտալի ավելացում: Վերաբերում է «կապիտալ», այլ ոչ «միջոցներ» բաժնին, 74:

Պ

Պասիվ, հաշվեկշռի աջ մասը, որն ընդգրկում է ձեռնարկության կապիտալը և պարտավորությունները, 73, 74:

Պարտավորություններ, Liabilities, ձեռնարկության պարտքերը և պարտատերերի ներկայացրած հաշիվները, 73, 74:

Ռ

Ռեսուրսներ, Resources, արտադրության մեջ օգտագործվող բոլոր ներդրումները, 6:

Ռիսկի գործակից, Debt/Asset Ratio, վճարունակության ցուցանիշ, որը ցույց է տալիս, թե ձեռնարկության միջոցների որ մասն է պատկանում պարտատերերին, 87:

Ս

Սահմանային արժեքի հավասարության սկզբունք, Equal Marginal Principle, ռեսուրսի տեղաբաշխման սկզբունք, ըստ որի սահմանափակ ռեսուրսը պետք է տեղաբաշխվի ճյուղերի միջև այնպես, որ ռեսուրսի վերջին միավորի սահմանային արտադրանքի արժեքները նույնը լինեն բոլոր ճյուղերի համար, 100:

Սահմանային արտադրանքի արժեք, Value of Marginal Product (V_{MP}), լրացուցիչ կամ սահմանային եկամուտ, որը ստացվում է ռեսուրսի լրացուցիչ միավորի օգտագործման հաշվին: V_{MP} -ն հավասար է սահմանային ֆիզիկական արտադրանքի և արտադրանքի գնի արտադրյալին, 98:

Սահմանային ֆիզիկական արտադրանք, Marginal Physical Product (MP), արտադրանքի ծավալի փոփոխություն, որը պայմանավորված է ռեսուրսի լրացուցիչ միավորի օգտագործմամբ, 95, 98:

Սառեցման գործակից, զեղչման գործակից, Discount Factor, գործակից, որը ցույց է տալիս, թե որքանով է նվազում դրամի այժմյան արժեքը ժամանակի ընթացքում, 60:

Սառեցման դրույքաչափ, զեղչման դրույքաչափ, Discount Rate, ցուցանիշ, որը բնութագրում է դրամի արժեքի տարեկան նվազումը, 57, 126:

Սեփական կապիտալ, Equity Capital, ձեռնարկության սեփականատերերի կողմից ներդրված կապիտալ, 74, 88:

Վ

Վճարունակություն, Solvency, ֆինանսական բնութագիր, որը ցույց է տալիս, թե որքանով են ձեռնարկության միջոցները գերազանցում պարտավորություններից, 87:

ՈՒ

Ուղղակի ամորտիզացիայի եղանակ, Straight-line Depreciation Method, ամորտիզացիայի հաշվարկման եղանակ, ըստ որի հիմնական միջոցների ինքնարժեքը ամեն տարի նվազում է նույն մեծությամբ՝ այդ միջոցների ծառայության ամբողջ ժամկետի ընթացքում, 69, 138:

Փ

Փոփոխական ծախսեր, Variable Costs, որն է ճյուղի արտադրության համար կատարված ծախսեր: Փ. ծ. կախված են արտադրության ծավալից: Փ. ծ-ի օրինակներ են սերմացուի, պարարտանյութի, աշխատավարձի ծախսերը, 29, 139:

Օ

Օգտակար ծառայության ժամկետ, Useful Life, այն ժամանակամիջոցը, որի ընթացքում ենթադրվում է օգտագործել հիմնական միջոցը մինչև դրա ոչ օգտակար դառնալը, 69:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Գյուղատնտեսության դերը շուկայական հարաբերությունների անցման շրջանում, համաժողով, 9-10 նոյեմբերի, Երևան, 1995թ.:

Հաշվապահական հաշվառման և հաշվետվության նոր կարգը Հայաստանի Հանրապետությունում, Երևան, 1993թ.:

ՀՀ օրենքը գյուղացիական և գյուղացիական կոլեկտիվ տնտեսությունների մասին, Երևան, 1991:

Ռուս-հայերեն պոլիտեխնիկական բառարան, Զ.Հաչագործյան, Երևան, 1988թ.:

Антони, Роберт Н. Основы бухгалтерского учета, «Триада НТТ», Москва, 1992 г.

Вещунова, Н.Л., Фомина Л.Ф., Бухгалтерский учет, «Магис», Москва, 1994 г.

Alternative Agriculture, National Academy Press, Washington, D.C. 1989

Armenia: the challenge of reform in the agriculture sector, The World Bank, Washington, D.C. 1995

Baumol, William J., and Blinder, Alan S. *Microeconomics: Principles and Policy*, The Dryden Press, Fort Worth, TX, 1994

Boehlje, Michael D., and Eidman, Vernon R. *Farm Management*, John Wiley & Sons, New York, New York, 1984

Case, Karl E., and Fair, Ray C. *Principles of Economics*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1989.

Harsh, Stephen B., Connor, Larry J., and Schwab, Gerald D. *Managing the Farm Business*, Prentice-Hall, INC, Englewoog Cliffs, New Jersey, 1981

Eicher, Carl K., Staatz, John M. *Agricultural Development in the Third World*, The John Hopkins University Press, Baltimore, Maryland, 1990.

Extention Bulletin E-1684, May, 1983.

Farm & Ranch Business Management, Deere & Company, Moline, Illinois, 1992.

Farm Management, Yearbook of Agriculture, 1989.

Henry, William R., and Hanes, W. Warren. *Managerial Economics: Analysis and Cases*, Business Publications, Inc. Dallas, TX, 1978.

Hill, Charles W.L., and Jones Gareth R. *Strategic Management: An Integrated approach*, Houghton Mifflin company, Boston, MA, 1992.

Kay, Ronald. *Farm Management: Planing, Control & Implementation*, McGraw Hill. 1986.

MSU Department of Agricultural Economics Staff Papers 87-83, 88-65, 89-03.

Nicholson, Walter. *Intermediate Micrconomics and its application*. The Dryden Press, Fort Worth, TX, 1994

North Central Regional Extention Publication, NII, 49, 1983.

Tracy, Michael. *Food and Agriculture in a Market economy*, APS, Genappe, Belgium, 1993.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՌԱՋԱԲԱՆԻ ՓՈԽԱՐԵՆ	3
ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՅ	4

1 ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

1.1 Ի՞ՆՉ Է ԱԳԱՐԱԿԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄԸ	6
1.2 ԱԳԱՐԱԿԻ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԸ	6
Հող	7
Աշխատանք	8
Կապիտալ	8
1.3 ԱԳԱՐԱԿԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳ	9
Ներդրումներ	10
Արտադրության գործընթաց	11
Արտադրանք	11
Տվյալներ և տեղեկատվություն	11
Կառավարում	12
1.4 ԱԳԱՐԱԿԻ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ	12
1.5 ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՖՈՒՆԿՑԻԱՆԵՐԸ	15
Պլանավորում	17
Իրագործում	18
Վերահսկում	19
1.6 ԿԱՌԱՎԱՐՉԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՆԵՐԸ	20
Արտադրության կազմակերպում	21
Շուկայավարություն	21
Ֆինանսներ	21
1.7 ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ԿԱՅԱՅՈՒՄ	22
1.8 ՀԱՐՑԵՐ	23

2 ՊԱՆԱԿՈՐՈՒՄ

2.1 ՊԱՆԱՎՈՐՄԱՆ ՓՈԽՆԵՐԸ	26
2.2 ԾՅՈՒՂԱՅԻՆ ԲՅՈՒՋԵ	28

2.3 ՄԱՍՆԱԿԻ ԲՅՈՒՋԵ	34
2.4 ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ՀԱՇՎԱՌՈՒՄ	36
2.5 ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՅՈՒՋԵ	38
Ընդհանուր բյուջեի կառուցվածքը	39
2.6 ԴՐԱՄԻ ՀՈՍՔԻ ԲՅՈՒՋԵ	42
Դրամի հոսքի բյուջեի կառուցվածքը	42
Դրամի հոսքի տարեկան բյուջեի կազմում	44
2.7 ԿԱՊԻՏԱԼ ԲՅՈՒՋԵ	48
Կապիտալ բյուջեի պարզեցված օրինակ	48
2.8 ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՇԱՀՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆ	51
Ծախսածածկման շրջան	51
Կապիտալի շահութաբերության գործակից	52
Կապիտալի այժմյան զուտ արժեք	53
Կապիտալի այժմյան զուտ արժեքի հաշվարկման փուլերը	56
Ներքին շահութաբերության գործակից	61
2.9 ՀԱՐՑԵՐ	62
2.10 ԽՆԴԻՐՆԵՐ	62

3 ՎԵՐԱՏՎՈՒՄ

3.1 ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	65
3.2 ԳՈՒՅՔԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ	66
Զուտ շուկայական գնի եղանակ	67
Ինքնարժեքի եղանակ	68
Ամորտիզացիայի եղանակ	68
Ամորտիզացիայի հաշվարկման եղանակների համեմատություն	71
3.3 ՀԱՇՎԵԿՇԻՌ	73
Պարզեցված հաշվեկշռի օրինակ	75
3.4 ՇԱՀՈՒՅԹԻ ՄԱՍԻՆ ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆ	78
3.5 ԴՐԱՄԻ ՀՈՍՔԻ ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆ	83
3.6 ՀԱՇՎԵԿՇՈՒ ՕՐԻՆԱԿ	84
3.7 ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ	86
Իրացվելիություն	86
Վճարունակություն	87
Շահութաբերություն	88

3.8 ՀԱՐՑԵՐ	88
3.9 ԽՆԴԻՐՆԵՐ	89

4 ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԻՍՈՒՆՔՆԵՐԸ

4.1 ԱՐՏԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՖՈՒՆԿՑԻԱ	92
4.2 ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԻ ՆՎԱՋՄԱՆ ՕՐԵՆՔ	94
4.3 ԱՐՏԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈՒԼՆԵՐ	94
4.4 ՄԱՐԳԻՆԱԼԻԶՄԻ ՍԿՋԵՈՒՆՔ	97
4.5 ԱՌԱՎԵԼԱԳՈՒՅՆ ՇԱՀՈՒՅԹԻ ԿԱՆՈՆ	98
4.6 ՍԱՀՄԱՆԱՅԻՆ ԱՐԺԵՔԻ ՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅԱՆ ՍԿՋԵՈՒՆՔ	100
4.7 ՀՆԱՐԱՎՈՐ ԱՐԺԵՔ	103
4.8 ԻՆՉՊԵՍ ԱՐՏԱԳՐԵԼ	105
4.9 ԻՆՉՔԱՂՆ ԱՐՏԱԳՐԵԼ	110
4.10 ԻՂՉ ԱՐՏԱԳՐԵԼ	111
4.11 ՀԱՐՑԵՐ	115
4.12 ԽՆԴԻՐՆԵՐ	115

5 ԻՐԱԳՈՐԾՈՒՄ

5.1 ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄ	118
5.2 ՀՈՂԻ ՎԵՐԱՀՄԿՈՒՄ ԵՎ ՀՈՂՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄ	120
Հողի կոմսերսիզացում	121
Հողի վերահսկումը սեփականության իրավունքով	122
Վարձակալությամբ վերցրած հողի վերահսկում	123
Հողի գնում	124
Հողի վարձակալում	127
Վարձակալման արդյունավետությունը	129
5.3 ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ	131
Աշխատանքի արդյունավետության որոշում	133
5.4 ՄԵՔԵՆԱՆԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ	136
Մեքենաների ծախսերի բնույթը	137
Մեքենաների ծախսերի գնահատում	140
5.5 ՀԱՐՑԵՐ	142

6 ՏՆՏԵՍԱԿԱՐՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ

6.1 ՁԵՌՆԱՐԿՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ	144
6.2 ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ	146
6.3 ԳՈՐԾԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ	147
6.4 ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ	150
Ընկերակցության տարատեսակները	152
6.5 ԳՈՐԾԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՁԵՎԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆ	154
6.6. ԱԳԱՐԱԿԻ ԵՎ ԸՆՏԱՆԻՔԻ ԿՅԱՆՔԻ ՓՈՒԼՆԵՐԸ	154
6.7 ՀԱՐՑԵՐ	157

ԲԱՌԱՐԱՆ ՑՈՒՑԻՉ

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ	159
	168

Առն Միքայելի Գյուլխասյան
Շուշան Աշոտի Գյուլխասյան
Դեյվիդ Վատտ

ԱԳԱՐԱՎԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

Л.М.ГЮЛЬХАСЯН
Ш.А.ГЮЛЬХАСЯН
Д.ВАТТ

УПРАВЛЕНИЕ ФЕРМЕРСКИМ ХОЗЯЙСТВОМ

Համակարգչային շարվածք՝ Թ. Սուսիյան
Համակարգչային էջադրում՝ Ա. Հարությունյան